

Problemlösning i svensk grammatik

Tomas Riad

den 26 augusti 2010

INNEHÅLL

Förord	7
I Inledning	10
1 Tysta verktyg.....	12
1.1 Din språkliga intuition	12
1.2 Sortera och ordna	13
1.3 Generalisera	14
1.4 Din fantasi	15
2 En ska bort! Varför då? (uppvärmning).....	16
II Morfologi. Ordbildning och böjning	18
3 Formövningar (morfologi)	18
4 Klassiska ordklassövningar (morfologi)	18
5 Snävare distinktioner (morfologi).....	19
6 Substantivböjningar (morfologi, paradigm).....	20
7 Helhetens delar (morfologi)	21
8 Huvudet och dess egenskaper (morfologi, problemlösning)	21
9 Jävla helvete! (morfologi, problemlösning).....	22
10 Adjektivattribut och predikativ (morfologi, syntax, problemlösning).....	23
11 Svenska sammandragningar (morfologi)	24
12 Klassifikation av verb (morfologi, paradigm, problemlösning)	24
12.1 Sortera verb	24
12.2 Sortera starka verb	25
12.3 Förklara variationen	26
III Fonologi. Ljudstruktur	27
13 Fonetisk transkription	27
13.1 Transkribera ord	29
13.2 Transkribera fraser och meningar	30

14	Fonem och allofoner (fonologi)	30
14.1	Snabbkurs	31
14.2	[t] och [d]	31
14.3	[ø] och [œ]	32
14.4	[ɛ] och [æ]	32
14.5	[n] och [ŋ]	32
15	Mera allofoni (fonologi, problemlösning)	32
15.1	Vokalvariation (problemlösning)	33
15.2	Konsonantvariation	33
16	Stavelseindelning (verktyg)	34
17	Diagnosticera betoning (verktyg)	36
17.1	Roptestet	36
17.2	Sammansättningstestet	36
18	Distributionen hos /ŋ/ (problemlösning)	37
19	Långt och kort (verktyg)	39
20	Fonemet /ʉ/ och dess allofoner (fonologi, fonologisk distribution, problemlösning)	39
21	Vadåra? (fonologi, lexikal distribution, problemlösning)	40
22	Bestämd artikel i singularis (fonologi, morfologi, problemlösning)	41
22.1	Ta fram data	41
22.2	Organisera data	41
22.3	Sök generaliseringar	41
22.4	Grundläggande former. Regler för variation	41
22.5	Breda horisonten	42
22.6	Knyt ihop säcken	42
23	Sammansatta mansnamn (fonologi, problemlösning)	42
24	Suffixet -(i)sk inpå livet (morfologi, fonologi, problemlösning)	43
IV	Ortografi. Skriftsystem	45
25	Ortografiska avvikelers natur och grund	45
26	Relationen mellan ortografi, fonologi och morfologi (problemlösning)	46
27	Fonologisk kvantitet i ortografin (problemlösning)	47
V	Syntax. Satser och fraser	50
28	<i>Sin</i> och <i>hans</i> (syntax, problemlösning)	50

29	Subjektskontroll (syntax, problemlösning)	50
30	Kausala subjunktioner (syntax, problemlösning)	51
30.1	Syntaktisk distribution	51
30.2	Tema och Rema	52
30.3	Kusiner (överkurs)	53
31	Satsschemat (syntax, redskap)	53
31.1	Inledning	53
31.2	Uppvärmning	57
31.3	Bisatser är satsdelar i huvudsatser eller andra bisatser	61
31.4	Mera uppvärmning	62
31.5	Gränsdragningar	63
31.5.1	Objekt och objektadverbial/prepositionsobjekt	64
31.5.2	Objekt och annan prepositionsfras	65
31.5.3	Satsadverbial och övriga adverbial	65
31.5.4	Subjekt eller objekt?	66
31.5.5	Skilj ut satsförkortningar	67
31.5.6	Adverbial mm.	67
31.6	Frågeled	68
31.7	XP – extrapositioner	69
31.8	Satsbas i bisatser	70
31.9	Några realistiska meningar	72
31.10	Satsflätor	72
31.11	Några olika konstruktioner	74
31.11.1	Samordning och ellips	74
31.11.2	Egentligt subjekt och annat på PEO-platsen	74
31.11.3	Attribut eller adverbial -- Vart hör modifikationen?	75
31.11.4	Diverse meningar att analysera	75
31.12	Genuina texter	76
31.12.1	Skolbarn skriver	76
31.12.2	Skolungdom skriver	78
31.12.3	Läroboksförfattare skriver	80
31.12.4	Diktare skriver	82
31.12.5	Ekonomitidningen skriver	84
31.12.6	Författare skriver	85
31.12.7	Lagtext: 4.2.1 Värdering av fast egendom och tomträtt	86
31.12.8	Jordabalken §2–5	86
31.12.9	Ur Naturkunskap AB av Lars Gotborn m.fl. (1995)	87
31.12.10	Kustgäddan. Av Anders Öhman (DN 12 januari 1993)	87
31.12.11	Förordet till rapporten Rehabilitering eller utanförskap? – Om sjuka, nollplacerade med ekonomiskt bistånd (2004). Av Ingrid Jonasson (2004)	89
31.12.12	Stjärnorna tändes	90
32	Ordningen mellan adverbial på SA-platsen (syntax, problemlösning)	90
32.1	Satsadverbial och sättsadverbial	90
32.2	Ordningsföljden	91
32.3	Växlande position, växlande betydelse	91
32.4	Växlande position, samma betydelse	91
32.5	Sammanfatta och karakterisera	92

33	Objekt i nexus (syntax, problemlösning)	92
34	Fyra små rätter (syntax, problemlösning)	93
35	Nominalfraser.....	94
36	Nominalfrasschemat (syntax, redskap)	94
37	Exklamativer (syntax, problemlösning)	97
37.1	Skillnaden mellan exklamativ och fråga	97
37.2	Exklamativernas syntax	97
37.3	Variationsmöjligheter.....	97
37.4	Förtydliga skillnaden.....	98
37.5	Norden runt: huvudsatser och bisatser	99
38	Vad folkpartiledaren menade — ordföljden i hävdade och faktiva <i>att</i> -satser (syntax, semantik, problemlösning)	99
39	Begränsade verbsammansättningar (syntax, problemlösning).....	101
VI	Tempus och aktionarter.....	103
40	Tempusformer	103
40.1	Fokustider och relevans	105
40.2	Talartiden	106
40.3	Futurum	106
40.4	Frau Witte (problemlösning).....	108
41	Aktionsarter.....	109
VII	Semantik. Betydelse	110
42	Vad betyder prefixen? (morfologi, semantik).....	110
43	Sägesverb och sanningen (semantik)	110
44	Emotiva adjektiv (semantik, problemlösning).....	111
45	Graderbarhet hos adjektiv (semantik, problemlösning).....	112
45.1	Sortera och organisera.....	112
45.2	Generalisera	112
45.3	Generera	112
46	Älgsåk och blekansikten (morfologi, semantik, problemlösning).....	113
46.1	Semantisk relation mellan leden	113
46.2	Relationstyper hos sammansättningar.....	113
46.3	Attribut och sammansatt huvudord	114
47	Barnsliga sammansättningar (morfologi, semantik, problemlösning).....	115

48	Relation till, eller egenskap hos, huvudet? (semantik)	115
49	<i>I</i> huvet <i>på</i> John (semantik; prototypisk, specifik och generell betydelse, problemlösning)	117
49.1	Prototypisk betydelse	117
49.2	Grad av obligatorium	118
49.3	Generell betydelse.....	118
49.4	Både <i>i</i> och <i>på</i>	118
49.5	En annan användning	119
50	En verbkonstruktion att <i>arbeta sig</i> igenom (syntax, semantik, problemlösning)	119
	Litteratur och inspiratörer.....	121
	Begrepp och termer	123
	Bilagor.....	129
	Satsschema	130
	Nominalfrasschema.....	131
	Regler för satsschemat samlade	133

Förord

Struktur är struktur. När man vet att det finns struktur betyder det också att man, i princip, kan lista ut hur den ser ut och hur den fungerar. Det är nog det som gör så många intresserade av att undersöka och förstå strukturerna i vår värld, om det sedan gäller genetik, botanik, astronomi, geometri, perceptionspsykologi eller språk. Språkets struktur kallas för grammatik och den här boken tränar upp en grundläggande teknik för analys av språklig struktur. Det handlar *inte* om att memorera paragrafer i grammatikboken, ej heller om att erövra en terminologi, utan först och främst om att blicka in i sin egen tysta kunskap om modersmålet, vaska fram mönster baserat på den språkliga intuitionen och sedan bearbeta dessa mönster med vanlig analytisk metod, nämligen *sortera*, *organisera* och *generalisera*. När man bryter ner arbetet i dessa tre aktiviteter börjar man snart se mönstren i grammatiken. Och mönster tycker de flesta är både intressanta och vackra, men framförallt är de roliga att upptäcka och visar vägen till en djupare förståelse av språkets struktur.

I denna bok handlar det uteslutande om just svenskans grammatik, vilket på sätt och vis är en begränsning, men det finns klara poänger med att arbeta med sitt eget modersmål, eftersom man redan besitter en massa kunskap om det. Vi ska öva och träna upp förmågan att använda de verktyg du redan har och sedan slipa dem riktigt vassa. Mitt mål är att du ska bli bra på grammatisk analys, så bra att du känner självförtroende inför de nya grammatiska frågor du kommer att ställas inför i framtiden. Vägen till säkerhet går genom träning. Grammatisk analys är som addition eller montering av tält: man bli bättre när man har gjort det 10, 100 eller 1000 gånger. Och det hjälper inte särskilt långt att nån berättar hur man gör, om man inte också får prova på själv. Efter tillräckligt med träning kan man det. Då har man erövrat kompetensen.

Grammatikforskare utgår ofta utifrån sina egna intuitioner i något steg av sitt arbete. Och forskningsmetoderna är ofta en bra ledstjärna också för pedagogiken. Inom naturvetenskaperna har man länge praktiserat undervisning baserad på forskningsmetod. Kemiforskare labbar – studenter labbar, skolelever labbar; matematiker räknar – studenter räknar, elever räknar. Den enda skillnaden är att forskarna håller på med olösta problem, medan eleverna och studenterna håller på med problem vars lösning är känd. Den pedagogiska insikten här är att man lär sig bäst genom att *göra* ämnet, och att riktiga forskningsproblem (om än redan lösta) är garanterat intressanta.

Av någon anledning sysslar forskare och elever med helt olika saker när det gäller grammatik. Forskarna utnyttjar sin modersmålskunskap, sin analytiska förmåga och sin fantasi för att förstå grammatisk struktur, medan eleverna varken får träna på forskningsproblem eller koppla kunskapen om t.ex. satsdelar, ordklasser och språkljud till den intuitiva kunskap man redan har om sitt modersmåls struktur.

I skolan är det inte ovanligt att grammatikmomenten betraktas som något nödvändigt ont, både av lärare och elever. Läraren går pliktskyldigt igenom substantiv, adjektiv och verb, kanske någon ordklass till. Man håller sig till förenklade generaliseringar som att ”substantiv är namn på ting” och ”adjektiv gör en text mer målande”. Motiveringen inför eleverna är ofta att främmandespråklärarna vill att svenskläraren skall gå igenom lite grammatik eftersom eleverna behöver kunna grundläggande begrepp för att klara av undervisningen i engelska, franska eller tyska. Man ger då, menar jag, inte grammatiken en chans att bli förstådd som ett system.

Resultatet blir då lätt att elever och studenter tycker att grammatik är obegripligt, och därför svårt, och därför tråkigt. Dessvärre gäller det också en hel del av lärarna, som ju är före detta elever och studenter i samma undervisningstradition.

Den här boken vill utmana denna trista och alldeles onödiga konsekvens av en undervisningstradition som har hamnat fel. Skolan har inga problem att intressera elever för allmänna gravitationslagen, kolföreningar, DNA-kedjor, polynomfunktioner eller för all del skönlitteratur. Många elever finner själva dessa ting intressanta när de stöter på dem genom skolan. Det finns ingen anledning att det ska ta emot när det gäller just språklig struktur, ty som sagt, struktur är struktur, och människan älskar den ordning som struktur erbjuder.

Om man ska *förstå* en struktur ordentligt så måste man få en chans att arbeta sig in i den. Man måste få öva upp sina förmågor att ta fram kontraster, sortera exempel och analysera mönster. Inom matematiken är detta självklart, på alla nivåer, och man räknar och räknar tills man får upp färdigheten till en viss nivå. En dag kan man säga att man har lärt sig att multiplicera, och då öppnar sig nya landskap och man kan ta sig an alltmer komplexa utmaningar, rustad med kompetens i multiplikation. Jag menar att det är likadant med kunskaper om språklig struktur. Man behöver få träna upp sin kompetens i grammatisk analys, så att man känner att man behärskar ämnet på en viss nivå. Det räcker alltså inte med att läsa *om* grammatik som om det vore ett historieämne, eller (ännu värre) som om det handlade om en lagbok. Färdigheten i analys av språklig struktur kan betraktas som uppövad när man kan ta sig an helt nya utmaningar och lösa dem på ett tillfredsställande sätt. Då är man verkligen grammatikkompetent.

Denna kompetens behöver vi som arbetar med språk i olika former. Varje lärare möter ständigt nya utmaningar i sina grupper. Man behöver förstå språkstrukturen för att effektivt kunna vägleda elever i deras skrivutveckling, eller studenter i deras textanalys, vare sig det är fråga om svenska som förstaspråk eller andraspråk. Och det gäller då flera nivåer i språkstrukturen, från ljudstruktur till stavning, från ordbildning och meningsbyggnad till semantik. Man behöver kunna jämföra texter av olika slag, och veta vad det är för egenskaper som skiljer dem åt för att kunna stödja elevernas språkutveckling och träna dem i vuxenlivets varierade behov av textförståelse och textproduktion. Den som ska bli språkkonsult, översättare, copywriter, eller för all del författare, är också betjänt av god analysförmåga när det gäller språkliga strukturer. Råd som "använd fler adjektiv" är inte det enda sättet att förbättra en berättelse; det finns så många andra verktyg som blir tillgängliga för den som får tillfälle att träna upp sig lite i grammatisk analys. Förståelsen för den språkliga struktur på ord- och meningsnivå bildar sedan ett kontinuum upp på textnivå där genrekunskap, textuppbyggnad, berättelseprogression, osv. tar vid. Med en verktygslåda man känner sig hemma med kommer också friheten att svinga sig högre upp.

Så, denna bok handlar i mycket om att skaffa sig en kompetens att analysera språklig materia. Redskapen är i stor utsträckning redan på plats hos eleven eller studenten, men man behöver få upp ögonen för hur man ska ta dessa redskap i anspråk för att upptäcka och bena ut mönster i språket. Målet med denna bok är således inte att man ska kunna redogöra för svenskans grammatik, men att man ska kunna närma sig språkliga problem med självförtroende och förvisning om att man kan analysera igenom dem. De termer och begrepp som används i boken förklaras efterhand och finns också med i en ordlista i slutet på boken. Dessa är nog bra att såsmåningom lära sig, men i princip kan man ta sig an uppgifterna här utan att först läsa på i grammatikboken. Faktum är att man överhuvudtaget har väldigt lite glädje av att slå upp saker och ting i grammatikboken när det gäller de problemlösningssuppgifter som utgör kärnan i denna bok. Boken är således inte ett övningshäfte kopplat till en grammatikbok. Däremot är den en resursbok som kan användas som komplement till undervisning på olika grammatikområden, eller, om man så vill, som huvudbok i en kurs med inriktning på grammatisk problemlösning.

De olika uppgiftsgrupperna har organiserats på ett enkelt och igenkännligt sätt: ordbildning och böjning (morfologi), ljudstruktur (fonologi), sats- och frasstruktur (syntax), tempus och aktionsarter, och betydelsestruktur (semantik). Motsvarande ämnesområden är lätta att hitta i

varje grammatikbok eller lärobok i svenska som har ett avsnitt om svenskans grammatik. Uppgifterna varierar i komplexitetsgrad, så envar kan finna sig en utmaning. Och sen en till.

Boken är skriven i första hand för studenter på universitet och högskola, inklusive de studenter som sedan ska ut och ansvara för att eleverna i skolan lär sig svenska språkets grammatik. I princip kan uppgifterna också användas på gymnasiet – det kommer framförallt att hänga på lärarens inställning, inte på elevernas förmåga. Som stöd åt den lärare som tycker att problemlösning är roligt och vill använda det i sin undervisning har jag gjort ett häfte med lösningsförslag och uppslag till diskussion. Detta kan fungera som ett facit, men också ge idéer till fortsatt diskussion om språkliga ting. När man väl benat ut en strukturfråga så kan ju andra språkliga frågor ta vid, t.ex. beträffande variation mellan dialekter, socialt laddad variation, s.k. språkriktighet, pågående språkförändringar, osv. Språkets sociala dimension är ju mycket rik, med signaler om härkomst, tillhörighet, önskad tillhörighet, lämplighet i olika situationer, m.m. I de lägena kan det vara bra att ha de strukturella dimensionerna klara för sig så att man också kan hålla isär vad som är strukturell information och vad som är social användning av denna information.

Till sist, jag hoppas att Du som tar dig an uppgifter ur denna bok liksom jag ska finna glädje och tillfredsställelse i problemlösning av språkliga ting. Mihály Csíkszentmihályi, en av förgrundsgestalterna inom lyckoforskningen, har visat att det som verkligen genererar tillfredsställelse hos folk är när de arbetar med att lösa ett alldeles lagom svårt problem. Det stämmer.

TR

Tack till...

I Inledning

Språkstrukturen, dvs. grammatiken, är i mycket stor utsträckning regelbunden. Det är tur det, för annars skulle vi inte kunna lära oss vårt modersmåls grammatik så snabbt som vi gör. Redan vid sex års ålder har vi koll på det allra mesta i språkstrukturen, men denna kunskap i grammatik är huvudsakligen TYST.¹ Vi kan normalt inte redogöra för vad vi som modersmålstalare egentligen kan om svensk grammatik. Men vi vet hur denna grammatik ska användas, och vi känner igen såna strukturer som hör till svenskan, och upptäcker snabbt strukturer som inte hör till svenskan. Detta är enkelt att illustrera. Vilka meningar i (1) är grammatiska, dvs. hör hemma i språket, och vilka är ogrammatiska? Läs dem högt så blir kontrasterna extra tydliga.

- (1) a. Den där melodin får mig att tänka på sommaren
b. Den där melodin får mig att på sommaren
c. Verner går ut med fänkålen i köket
d. Verner går med ut fänkålen i köket

Inte direkt svårt, eller hur? Varför ska det spela så stor roll att man utelämnar ett ord, som i (1)a, eller byter ordning på ett par ord, som i (1)d? Ibland går det ju fint att utelämnas ord (2)b, och ibland får man kasta om ordningen mellan ord, (2)cd, men alltså inte alltid, jfr (2)e med (2)f.

- (2) a. Jag vet att du har varit där
b. Jag vet att du ___ varit där
c. Verner menade att *fänkålen inte skulle* vara med i soppan.
d. Verner menade att *fänkålen skulle inte* vara med i soppan.
e. Verner menade att om beslutet var hans *skulle fänkålen inte* vara med i soppan.
f. Verner menade att om beslutet var hans *fänkålen skulle inte* vara med i soppan.

Vad är det egentligen vi kan, som ger oss denna förmåga att skilja på vad som hör hemma i språket och vad som inte gör det? Kunskapen går långt utanför meningsbyggnad förstås. Det är därför rimligt att låta termerna GRAMMATIK, GRAMMATISK och GRAMMATIKALITET syfta på hela språkstrukturen och vår (tysta) kunskap om den. Det kommer jag att göra i denna bok. Vi har t.ex. en hel del tyst kunskap om ljudordningen inom ord. Vilka av orden i (3) skulle kunna vara svenska ord?

- (3) plab pkab
 gtta ytta
 vrula vnura

Som du märker har du koll också på detta, trots att du aldrig sett dessa glosor förr. För att kunna sälla bort **pkab*, **gtta* och **vnura* och räkna in *plab*, *ytta* och *vrula* måste du i själva verket ha en hel del kunskap (om än aldrig så tyst) om kombinationsreglerna för ljud i

¹ KAPITÄLER signalerar att vissa termer och begrepp är viktiga. I registret hittar du dem alla i en lista med korta förklaringar.

svenska ord.² Att kunskapsmängden verkligen är stor märker man när man ska försöka beskriva den.

Vi har således en massa kunskap som vi inte är riktigt medvetna om. Insikten är drabbande och man får kanske en första impuls att sätta sig ner på en sten och storögt förundras över språkets rikedom, människans litenhet och hjärnans gnetande i det tysta. Ganska snart inser man att det är fullt möjligt för envar att sänka ner spannen i den tysta språkkunskapens brunn och veva upp några liter grammatik och ösa ut den i lärdomsrabatten framför sig så den blir synlig. Vi har nämligen alla det nödvändiga verktyget för denna aktivitet: den SPRÅKLIGA INTUITIONEN (som i denna METAFOR väl får representeras av vinschen, hinken, vattnet och veven). Med den språkliga intuitionen syftar jag på förmågan att bedöma språkexempel av diverse slag och avgöra huruvida de ska räknas in i språket, eller ut ur språket. Detta förnämliga verktyg väntar otåligt som en POSTHÄST på att få tas i anspråk för att beskriva din tysta kunskap om språket.

Uppgifterna i den här boken syftar till att stimulera språkforskaren inom dig. Jag räknar kallt med att de verkligen kommer att driva dig att upptäcka och förstå mönster i språket, eftersom metoderna är väl utprovade inom grammatikforskningen. Uppgifterna engagerar dels din språkliga intuition (ibland någon annans), dels din allmänna analytiska förmåga, dels ditt ordningssinne. Alla tre är förmågor som du vet att du redan har. Till allmän ANALYTISK FÖRMÅGA räknar jag här framförallt förmågan att sortera efter egenskaper. För att kunna göra en god sortering behöver man kunna iaktta likheter och kontraster, och sånt är vi människor bra på. Det analytiska momentet innebär egentligen bara att man medvetet riktar sin uppmärksamhet på systematiseringen av det man ändå har för ögonen.

ORDNINGSSINNET är bra att ha för att ställa upp resultatet av analysen på ett tydligt sätt, på papper eller skärm. Detta är viktigt att göra dels för att ge sig själv chansen att kontrollera att man verkligen har nått den analytiska botten, dels för att bättre komma ihåg kunskapen när man ska berätta om den för sina föräldrar, sina småsyskon, sina vänner, främlingar på tåg, m.fl.

En fjärde förmåga du redan äger är FANTASIN. Fantasin är den motor som genererar HYPOTESER om orsaker till att saker och ting ser ut som de gör. När du tittar på de omöjliga orden i (3) så får du kanske idéer om varför **gtta* inte kan vara ett ord i svenska språket. I så fall är det fantasin som arbetar. Observera att fantasin kan engageras med viljekraft, och den kan gödas med välstrukturerade data.

Uppgifterna i boken är av två slag. Dels finns det uppgifter som sätter igång de fyra interna förmågorna och gör dem till verktyg du kan manipulera medvetet i samband med analys av språkliga ting. Dels finns det ett antal moment som sätter nya, externa verktyg i händerna på dig. Bland dessa moment återfinner vi sats- och frasanalys med schema och diagnostiska test av betoning. Dessa uppgifter har jag tagit med eftersom de sparar mycket tid i analysarbetet och starkt hjälper till att hålla ordning på syntaxen. Det är väl investerad tid att lära sig behärska dessa hjälpmedel. Man skulle kunna jämföra dem med räknedosan i matten. När en sådan uppgift dyker upp markerar jag den med ”extern verktyg”.

Boken är organiserad efter de stora bekanta områdena inom språkstrukturen; morfologi, syntax, fonologi och semantik. Under varje rubrik är uppgifterna organiserade från relativt elementära till mer avancerade uppgifter. De ”externa verktygen” har jag placerat in där jag tror att man behöver dem för att komma vidare på ett effektivt sätt. Dock är det så att man gärna kan arbeta med t.ex. satsanalys med schema parallellt med problemlösning. Mot slutet har jag lagt in några lite mer komplexa uppgifter som du ska ta dig an när du känner att språkforskaren inom dig har vaknat till liv ordentligt.

² ’*’ betyder att en form är strukturellt oacceptabel i det språk man studerar. Acceptabla former markeras oftast inte, men vid behov sätter jag ut ’OK’ på relevant ställe.

En sista sak innan vi börjar: I de här uppgifterna ska vi *inte* öva att titta i böcker. Du får förstås titta, men tro mej, det kommer inte att vara till någon större hjälp när du ska lösa dessa uppgifter. Här är det ”tänka själv” som gäller – ofta en god idé i allehanda situationer här i livet.

1 Tysta verktyg

1.1 Din språkliga intuition

Nedan finner du en rad små, numrerade exempelsamlingar av olika språkliga slag. Din uppgift är att förvissa dig om *att* du äger tyst kunskap om de strukturer som förekommer i dessa exempelsamlingar. Markera de exempel som är helt felaktiga enligt din språkliga intuition med en stjärna (*). Tveksamma fall kan markeras med ett frågetecken (?). Lämna acceptabla exempel omarkerade eller skriv OK. Sätt markeringen direkt framför exemplet. Det är alltså bara grammatikalitetsbedömningen jag är ute efter här.³

- (1) Eftersom och därför att
Jag kan se månen därför att min lada har brunnit ner.
Jag kan se månen eftersom min lada har brunnit ner.
Därför att min lada har brunnit ner kan jag nu se månen.
Eftersom min lada har brunnit ner kan jag nu se månen.
- (2) *atts* vara eller inte vara...
Jag hoppas min bok ska väcka debatt.
Jag hoppas att min bok ska väcka debatt.
Min bok hoppas jag ska väcka debatt.
Min bok hoppas jag att ska väcka debatt.
- (3) Vilka ord är omöjliga ord?
spjälta trytten tfåle
sklanta klonnig fmin
strungen tlukar fnark
splynga krillna sfunk
skvinta plader ftong
- (4) Placering av objekt
Jag såg inte Olivia direkt utanför affären heller.
Jag såg Olivia inte direkt utanför affären heller.
Jag såg henne inte direkt utanför affären heller.
Jag såg inte henne direkt utanför affären heller.

Du märker att du kan göra en sortering av data här, helt och hållet med hjälp av intuitionen. Ett annat ord för intuition är språkkänslan. Detta utmärkta verktyg ska vi slipa i det följande så att det blir riktigt vasst.

³ Om du ändå inte kan hindra hypoteser från att spränga fram kan du alltid anteckna lite vid sidan av.

Om du själv inte är modersmålstalare kan språkkänslan också vackla. Ofta övar man upp en viss språkkänsla också i andraspråket, men den är inte lika pålitlig som i förstaspråket. En väg framåt här är att arbeta med en förstaspråkstalare som INFORMANT, dvs. som källa till data. Du hittar en modersmålstalande svensk och ber den personen göra grammatikalitetsbedömningar som du kan jämföra med dina. Därifrån är det analys och generalisering som gäller, och det är mindre specifik kunskap det.

1.2 Sortera och ordna

När du ställs inför en analysuppgift av språkligt slag ska du först av allt sortera dina data. Själva sorterandet innebär viss analys, eftersom man letar efter egenskaper att lägga till grund för sin sortering. När du sorterar trianglar, kvadrater och cirklar i tre grupper så baserar du sorteringen på egenskapen *geometrisk form*. Vilken egenskap baserar du sorteringen på när du får se dessa data?

(5) gren, mjuk, födelse, vägg, underlig, tvär, varsam, kran, sned, sjukdom, mjölk, bärbar

Människan söker efter mönster och snart nog hittar man något kriterium att sortera efter. När man kommit så långt ska man genomföra sin sortering. Att ställa upp språkliga data i organiserad form är en viktig del av arbetet, både för att kontrollera att den sorteringsgrund man tycker sig se verkligen håller, och för att exponera sina sinnen för vidare mönster. Du har kanske gjort en uppställning liknande denna för orden i (5)?

(6) Vertikal uppställning

<i>substantiv</i>	<i>adjektiv</i>
gren	mjuk
födelse	underlig
vägg	tvär
kran	varsam
sjukdom	sned
mjölk	bärbar

Kanske har du identifierat en indelningsgrund till som skär på tvären av den första? Om så är fallet är det en bra idé att inkludera den också. Då får vi en tvådimensionell uppdelning och ser mer systematik än tidigare.

(7) Vertikal och horisontell uppställning

	<i>substantiv</i>	<i>adjektiv</i>
<i>enkla</i>	gren kran mjölk vägg	mjuk sned tvär
<i>avledda</i>	föd-else sjuk-dom	var-sam under-lig bär-bar

Denna sortering tar hänsyn dels till ordklass, dels till form och är således mer innehållsrik än den i (6). Den säger också mer om svenska språket, t.ex. att både substantiv och adjektiv kan vara både enkla och avledda.

Vad kan vara en rimlig indelning i denna ordgrupp?

- (8) vilde, stolpe, veranda, hare, pappa, pipa, backe, limpa, skopa,

Här finns bara substantiv, så det är inte indelning efter ordklass. Däremot kan man nog se att orden representerar två undergrupper av substantiven, och detta framgår av deras ändelsevokal.

- (9) Vertikal uppställning

-e	-a
vild-e	verand-a
stolp-e	papp-a
har-e	pip-a
back-e	limp-a
jämlik-e	skop-a

När vi har kommit såhär långt kan vi leta efter egenskaper med hjälp av vår fantasi. Vad finns det för andra egenskaper som korrelerar med orden på -e respektive -a?

Här har du nu ett par ordgrupper att sortera. I det här skedet är jag mest intresserad av att du ska göra en relevant sortering och uppställning. Du kommer sedan att få rikliga tillfällen att organisera data i de kommande uppgifterna. Tänk på att utnyttja både vertikal- och horisontaldimensionen där det är relevant. Sätt ut rubriker både för kolumner och rader. I parenteserna anges relevanta egenskaper som du kan utnyttja i sorteringen.

- (10) Verb och deras VALENS (antal NOMINALFRASER som verben kräver)
cykla, pirra, donera, regna, fundera, sitta, ge, skicka, hagla,
tvätta, hämta, äta

- (11) Några substantiv (GENUS och ANIMATHET)
barn, lejon, bit, paket, djur, snille, fågel, stycke, förpackning,
tigrinna, get, träd, idé, tvättlapp

1.3 Generalisera

GENERALISERING är ett av de vackraste ord en språkforskare känner. En generalisering är ett påstående som uttrycker hur egenskaper hänger ihop. En generalisering är därmed en god beskrivning av ett relevant mönster. Om vi för ett ögonblick återvänder till (9) ovan så ser vi där ett mönster. När vi kopplar ihop detta mönster med pluralmorfem hamnar i ett läge där vi kan uttrycka en generalisering. Således, substantiv som i singularis har -e får i pluralis -ar och substantiv på -a får -or i pluralis. Så länge generaliseringen inte är ordentligt kontrollerad kallas den för HYPOTES.

Låt oss titta på ett nytt exempel. I orden nedan förekommer binde-s på ett regelbundet ställe nämligen efter ett komplext förled i sammansättningar och avledningar.

- (12) Grundmönstret
<i>enkelt förled</i>	<i>komplext förled</i>
kjol-fäll	tyll-kjol-s-fäll
gardin-tyg	klän-ning-s-tyg
vägg-panel	innervägg-s-panel

(13) Generalisering 1: Binde-s uppträder efter komplext förled

Ibland uteblir dock binde-s också i positionen efter ett komplext förled, trots att detta är den typiska positionen. Nedan ges data som illustrerar detta, parallellt med regelbundna exempel. Din uppgift är att formulera generaliseringen eller generaliseringarna som hindrar binde-s från att dyka upp.

(14) När binde-s oväntat uteblir efter komplext förled

<i>Uteblivet</i>	<i>Närvarande</i>
stor-tå-nagel	arm-båg-s-rum
ädel-trä-dörrar	järn-väg-s-bommar
mjolk-ko-besättning	mjolk-get-s-besättning
när-radio-utbud	när-butik-s-utbud

När du har hittat generaliseringen kan du formulera den så enkelt och koncist som möjligt.

(15) Generalisering 2: Förväntat binde-s uteblir _____

1.4 Din fantasi

En och annan tror att man inte kan träna upp sin fantasi. De har i så fall fel, för det kan man visst ju. Det handlar om att komma till insikt om sätt att fundera aktivt och systematiskt på frågeställningar inom ett visst ämne, i det här fallet grammatik. Faktum är att alla uppgifterna ovan strävar åt detta håll. Att sortera och gruppera, pejla den språkliga intuitionen, och analysera saker och ting systematiskt brukar ha som effekt att man får idéer om vad som kan vara orsak till det ena eller andra mönstret.

Här kommer nu en liten uppgift som illustrerar hur systematisk jämförelse kan trigga fantasin. Det handlar nu om betydelsen hos prepositionen *på*. Nedan kan du jämföra uttryck som bildar MINIMALA PAR, den ena med, den andra utan *på*.

(16) Utan och med *på*

a. Vivan filade naglarna	Vivan filade på naglarna
b. Olle saltade maten	Olle saltade på maten
c. Lisa sköt gåsen	Lisa sköt på gåsen
d. han sträckte benen	han sträckte på benen
e. han böjde plåten	han böjde på plåten

Exemplen är lite olika varandra men man kan nog hitta en gemensam betydelseeffekt som *på* orsakar i exemplen till höger.

Ett annat sätt att använda fantasin är att själv leta fram exempel på olika företeelser. Det kan t.ex. vara en hypotes som man behöver få bekräftad. Man kan då dels plocka fram exempel ur sitt eget inre, dels gå till olika källor. Om hypotesen t.ex. är att svenska finita satser måste ha utsatt subjekt, så kan man med fantasin ta fram några minimala par som illustrerar detta.

(17) Hypotes: Det är obligatoriskt att sätta ut subjekt i svenska satser

korrekt svenska *inte korrekt svenska*

Lage tvättade bilen	* ____	Tvättade bilen
Åsa sjunger	* ____	Sjunger
Det regnar	* ____	Regnar

Hur skulle du vilja illustrera följande hypoteser?

(18) Hypotes: Ljuden [i] och [y] kan skilja ordbetydelser åt i svenska.

Minimala par: _____

(19) Hypotes: Ljuden [k] och [g] kan skilja ordbetydelser åt i svenska.

Minimala par: _____

(20) Hypotes: I satser som innehåller två objekt är ordningen mellan dem väsentlig, dvs. man kan inte utan vidare byta plats på objekten.

Minimalt par: _____

(21) Hypotes: Om man byter plats på objekten måste det ena göras om till prepositionsfras.

Minimalt par: _____

Nu har vi gått igenom de viktigaste verktygen för studier av det egna språket. Samtliga finns inom dig, nämligen intuitionen, sorteringsförmåga, generaliseringsförmåga och fantasi. Ju mer du arbetar med språket desto bättre kommer du att bli på att ta dessa förmågor i anspråk för att klura ut mönster i språket.

2 En ska bort! Varför då? (uppvärmning)

Nedan har du några övningar att mjuka upp hjärnan med. Det står på varje rad fyra olika språkliga ting. Din uppgift är att identifiera vilken av de fyra som ska bort och säga vad det är för egenskap som håller ihop de tre och skiljer ut den fjärde. Det är inte så viktigt att du använder rätt term. Det viktiga är att du identifierar kontrasten och kan beskriva den på ett sätt som övertygar din granne. Så tänk ut ett bra sätt att demonstrera kontrasten.

(1) Tre plus en

maltvisky	vardagsmat	bovete	köttbit
snö	topp	klyka	brits
svett	fett	sår	var
lakan	murbruk	vägg	ben
...			
människa	väntan	seger	lopp
skymt	ben	klet	initiativ
möte	klåda	vrede	sammankomst
tecken	barrikad	knyte	smörjmedel
...			

sly	gryn	bly	bry
kossa	lossa	mossa	hatt
grekisk	tysk	svensk	ryss
med	på	uns	bredvid
snusförnuftig	ändamålsenlig	yrkesmässig	krigsflykting
tudelad	trefaldig	fyrkant	femstjärning
...			
kamelen	sanden	vinden	öken
spelet	botten	smöret	bullen
kön	bog	mjöl	sko
trivsel	stängsel	müslin	melon
vittrare	klokare	segare	bättre
längre	snedare	fulare	bredare
korkad	skruvad	plågad	murken
liten	stor	bred	smal
...			
enbent	trekantig	jättesned	hjulbent
vrång	grön	svår	gift
...			
lång : kort	snabb : långsam	stor : liten	bred : smal
...			
hade letat	kommer att leta	har letat	letade
står	sitter	hade legat	sprang
kan	ska	har	ler
bör	bär	bryr	bligar
kommit	vunnet	hedrat	supit
...			
rutigt	mönstrat	färgat	kulört
stilla	gyllene	feg	bakis
...			
hans	sin	sig	sig själv
mina	våra	mitt	ditt
k	g	η	n
t	p	m	b
t	n	k	s
n	d	m	η
f	s	h	l
denna	dessa	ingen	detta
alla	två	några	vem
glädjas	önskas	låtsas	motas

II Morfologi. Ordbildning och böjning

3 Formövningar (morfologi)

I de följande övningarna ska du sortera orden efter form. Det kan t.ex. vara NUMERUS eller genus för substantiv eller tempus för verb. Det viktiga är att identifiera skillnaden. Om du därtill känner igen formerna och deras namn skadar det inte att sätta ut dem som rubrik. Du ska i alla händelser skriva en rad om vilken observation du baserar din gruppindelning på. Gruppindelningen ska i varje delövning baseras på observationer du kan peka på i de exempel som ges nedan (och inte på sådant du läst i boken).

- (1) Två grupper
vaggan	byxan	minnet	barnet	Markusplatsen	luggen
viskningen	marsvinet	smultronet	gnägget	frikadellen	
- (2) Två grupper
vid	på	invid	mellan	inuti	ovanpå
utanpå	i	från	mot	mittemot	inifrån
igenom	under				
- (3) Två grupper
stöp	stupade	stupat	spelat	drog	vuxit
legat	mött	klådde	låtsades	anat	förenat
svurit	knödde	spått			
- (4) Två grupper
veckade	tvekar	fingrar	vacklade	fräta	vässat
menat	vråla	gnyr	trott	fryst	kväser
- (5) Tre grupper
gjöt	stod	brydde	vinkade	fnös	låg
snodde	stal	vågade	flydde	värnade	klådde
- (6) Tre grupper
fjärde	nittionde	tu	tre	trio	femtonde
tjugusjunde	oktett	aderton	två	solo	fyrtio
tio	elfte	arton	femtielva	duo	miljonte

4 Klassiska ordklassövningar (morfologi)

Den klassiska ordklassövningen går ut på att sortera ord i ordklasser. Principen är att man tittar på orden och sedan delar dem i grupper utifrån någon form av kriterier. Genvägen är att

förlita sig på betydelsen, men den är inte alldeles pålitlig. En säkrare väg bygger på formbaserade kriterier som böjning och funktion. Nu säger jag inget om antalet grupper.

(1) Ordklassindela

gris	flämta	svampar	nebulosa	läs	fnitter
tankegång	viskande	smög	lutat	lutan	griller

Om du är osäker på kategori för enskilda ord finns det ett par utmärkta sätt att undersöka dem närmare:

1. Böj orden, dvs. skriv upp andra former av samma ord. Här gäller det att ha lite koll på vilka böjningskategorier som ordklasserna har. Undvik avledning och sammansättning, för där är det lätt att hamna fel (byta ordklass t.ex.).

2. Sätt in orden i typiska positioner i meningar och fraser. I ja/nej-frågor står t.ex. alltid ett verb först (*Gnydde Ivar?*). Adjektiv står gärna ATTRIBUTIVT mellan artikel och substantiviskt huvudord (*En vacker lada*), eller PREDIKATIVT efter t.ex. verbet *vara* (*Ladan är vacker*). Här kan det löna sig att slå lite i grammatikboken.

(2) Ordklassindela

väckelse	underbar	mjukis	huggas	vänlig	kelen
ytlig	kask	bitsk	tysk	vek	brytning
leker	värjde	mystik	pladdrat	supit	flanell

Hur många grupper blev det den här gången? Om du upptäcker att något ord verkar passa in i två grupper så gör en liten anteckning. Det finns ju många ord som stavas lika men har olika betydelse i svenska (*vaken*). Det finns ännu fler ord med samma kärnbetydelse men som förekommer i flera ordklasser (t.ex. *tvätta* och *tvätt*), och ibland har de precis samma form (*tvättar* och *tvättar*).

(3) Ordklassindela

på	gryn	välte	snygg	mellan	ömsint
vid	intill	plast	förare	glatt	

(4) Ordklassindela

söt	tvärtom	grätten	medsols	inombords	rådvill	ganska
snälla	smalare	formligen	jämfota	tuktar		

(5) Ordklassindela

min	Mona	dina	torp	grånad	någon
Sven	han	Gerds	löss	Lars	Inger
bänk	fören	hon	Özz	vem	henne

5 Snävare distinktioner (morfologi)

Det finns gott om distinktioner att göra inom ordklasserna. Nu ska du sortera lite inom pronomensystemet. Poängen är att du först gör en indelning baserad på form och i viss mån betydelse. Sen kan du alltid slå upp grammatikboken och kolla vad som står där.

- (1) Pronomen, två grupper
den	denne	det	dig	dess	de	den här
dem	dom där	dom	jag	mig	detta	oss
han	den där					

- (2) Pronomen, två grupper
sig	vilken	vars	sina	sig själv
vilkas	sin	vad	vilket	sitt

Nu ska du sortera lite mer bland substantiven

- (3) Substantiv, räknebarhet
sinne	karta	filmjolk	kefir	make	onaka	bunke
filbunke	surkart					
- (4) Substantiv, animatet -- testa med pronomen
katten Misse	människa	höghus	triangel	geting	biträde	skott
skåning	surkart	fölet	hingst	dumbom		

6 Substantivböjningar (morfologi, paradigm)

Nedan har du två grupper svenska substantiv. Fastställ stam och böjningsmönster i numerus. Ange för varje böjningsmorfem vad det betyder.

- (1) Svenska substantiv

	<i>singular</i>	<i>plural</i>	
a.	en		
	hink		
	kaktus		
	krans		
	rebus		
	ros		
	våg		

b.	gata		
	hylsa		
	krona		
	opera		
	tomte		
	veke		
	vätte		

7 Helhetens delar (morfologi)

Många ord är bildade genom kombination av olika MORFEM, dvs. orddelar. I denna uppgift ska du helt enkelt dela upp ord i sina beståndsdelar. Ange för varje morfem om det är ett rotmorfem (exv. *tvätt* i *tvättar*, *elektr-* i *elektricitet*), ett avledningsmorfem (morfem som man använder för att göra ett nytt ord av ett befintligt ord, exv. *-lig* i *vänlig*, av *vän*) eller ett böjningsmorfem, dvs. ett morfem som formar ordet i enlighet med grammatiska funktioner som flertal, genus o likn., t.ex. *-ar* i *bilar*, och *-t* i *fint*. Tumregeln är att böjningsmorfem inte ändrar på ordklassen. Markera också s.k. fogemorfem (som i *fog-e-morfem*).

- (1) Orden
klassiker	omklädningsrum
beväpnad	kyrkofullmäktige
blygsamt	körsbär
blåbär	aladåb
daghemsföreståndare	regnskogen
fotbollsförbund	rösträttsrörelse
förverkliga	skatteplanera
gräddtårtans	småstadskänsla
individ	språkvårdarförening

I några fall kan man tveka om det föreligger en morfemgräns eller inte. Då kan man fundera på vad det finns för ARGUMENT för och emot den ena eller andra analysen.

8 Huvudet och dess egenskaper (morfologi, problemlösning)

Det brukar sägas att huvudet sitter sist i svenska sammansättningar, dvs. att hela sammansättningens morfologiska egenskaper bestäms av efterledet. I den här uppgiften ska vi studera hur det är med den saken i svenska *avledningar*. Sortera följande (alfabetiskt ordnade) ord dels efter suffix, dels efter GENUS. Det bör bli ett tvådimensionellt schema av det. Diskutera de grupper du får fram och relationen mellan genus och avledningmorfologin.

Listan innehåller 21 ord. Var noga med att alla kommer med i din uppställning.

(2) Avledningar		
autom-at	klim-at	rival-itet
barn-dom	kond-is	skåd-is
dag-is	land-skap	snatt-eri
frit-is	lopp-is	sold-at
galen-skap	original-itet	syst-em
gjut-eri	plak-at	träl-dom
kamrat-skap	probl-em	vän-skap

Du kommer att ha hjälp både av form och betydelse i sorteringen.

9 Jävla helvete! (morfologi, problemlösning)

Nu ska det handla om svärord och deras grammatiska funktion som pronomen. Pronomen är ju ord som används istället för (latinets *pro*) substantiv (*nomen*) och ibland använder vi just svärord som pronomen. Det ger viss emfas åt vad man vill få sagt, det kommer man inte ifrån. Man kan kanske tro att svärorden skulle befinna sig ”utanför grammatiken” men så är det inte. De är förvisso inte gångbara i alla sociala sammanhang, men språkligt sett är de bara ord med vissa strukturella och semantiska egenskaper.

I meningarna nedan används svärorden *jävel* och *helvete* och vi ska kontrastera dem mot varandra i denna uppgift. Jag har markerat de meningar som inte är språkligt GRAMMATISKA med en stjärna. Övriga meningar är OK (men som sagt, man får välja de sociala sammanhang där man använder dem). Studera nu kontrasterna i meningarna i (3) och (4) och fundera på frågorna nedanför.

(3) Två gossar ska måla både väggar och plank. Den ene säger:

- Tar du den gula väggen, så tar jag den gröna jäveln
- Tar du den gula väggen, så tar jag det gröna helvetet
- *Tar du det stora planket, så tar jag den lilla jäveln
- Tar du det stora planket, så tar jag det lilla helvetet

(4) Nu ska gossarna göra fint i trädgården. Den ene säger:

- *Plockar du den mogna frukten så tar jag den ruttna jäveln
- Plockar du den mogna frukten, så tar jag det ruttna helvetet.
- *Klipper du det våta gräset så tar jag den torra jäveln
- Klipper du det våta gräset, så tar jag det torra helvetet

Vad är det för skillnad på användbarheten av *jävel* och *helvete* i dessa exempel? Fundera på vilka grammatiska egenskaper som är inblandade. Själva kontrasten mellan grammatiskt och ogrammatiskt i de minimala paren har en god förmåga att rikta uppmärksamheten mot de relevanta egenskaperna.

När du har fått fram dina hypoteser, som alltså ska täcka både (3) och (4), så är du mogen att ta dig an följande fråga: Vilket av dessa svärord är svärordet *fan* mest likt?

10 Adjektivattribut och predikativ (morfologi, syntax, problemlösning)

Adjektiv förekommer som semantisk bestämning till huvudord dels i nominalfrassyntaxen (adjektivattribut), dels i satssyntaxen där de kan stå som s.k. PREDIKATIV. Här har du ett exempel på vardera typen.

- En *överlycklig* vinnare (attribut)
- Vinnaren var *överlycklig* (predikativ)

Adjektivet *överlycklig* kan uppenbarligen förekomma i båda positionerna men så är det inte med alla adjektiv. Betrakta (de alfabetiskt ordnade) adjektiven i (1) och pröva hur de fungerar syntaktiskt. Du sätter således in adjektiven i sammanhang (kontexter) där de skulle stå som attribut respektive som predikativ. Din språkliga intuition kommer att tala om för dig vad som går an och vad som inte gör det. Eventuellt kommer du att vara tveksam i något fall och då ska du kommentera det.

(1) Adjektiven

bakis	sabla
fördomsfull	snöig
gramse	solo
gul	stackars
kul	stilla
osams	ständig
pur	vacker

Om du har sorterat dem någorlunda rätt så kommer du hamna i ett läge där du kan se en annan generalisering som i stort sett följer en av de gränser som denna uppgift aktualiserar. Detta låter kanske lite kryptiskt, men när du har delat upp adjektiven i de grupper som schemat nedan inbjuder till så kan du fundera på om någon av grupperna skiljer sig från de andra två i något systematiskt avseende. Jag har skrivit in "Typ A, B" för att signalera detta.

(2) Förslag till redovisningsschema

	Grupp 1 endast attributivt	Grupp 2 endast predikativt	(tveksam- ma fall)	Grupp 3 både attr. o pred
Typ A				
Typ B				

För att redovisningen ska vara fullständig bör du också demonstrera att ett givet adjektiv endast kan stå attributivt, ett annat endast kan stå predikativt, och ett tredje kan stå i båda

positionerna. Detta gör du genom att sätta in adjektiven i de två positionerna och stjärnmärka de ogrammatiska. Eventuellt kan du vid sidan av stjärna använda frågetecknen, om du tycker att den ena eller andra användningen är marginell för något enstaka adjektiv.

11 Svenska sammandragningar (morfologi)

Studera följande uttryck. Den relevanta del som du ska analysera är skriven med FONETISK TRANSKRIPTION inom klammer och är placerad på samma ställe i bärramen. Uppgiften är att göra en morfologisk analys av denna sekvens som förekommer i talspråk. Du ska alltså (a) dela upp sekvensen i morfem och (b) för varje morfem ange vilken betydelse det har. Ange också (c) de olika variantformer (s.k. ALLOMORFER) som förekommer hos vissa morfem. Se upp för HOMOFONER. Mellan klammarna står texten i fonetisk skrift för att uttalet ska vara tydligt. Kolon betyder att vokalen eller konsonanten före är lång.

(1) Sammandragningar

a. jag [la:ren] i sovrummet

[la:na]

[la:rɔm]

[la:n]

[la:t]

b. jag [sat:en] i köket

[sat:na]

[sat:ɔm]

[sat:et]

12 Klassifikation av verb (morfologi, paradigm, problemlösning)

Man brukar säga att svenskan har fyra böjningsmönster för verb (s.k. KONJUGATIONER): tre svaga och en stark. I den här uppgiften ska du bekanta dig med dessa böjningsmönster och upptäcka ett par mönster som går på tvärs med konjugationsindelningen.

12.1 Sortera verb

Din första uppgift är att sortera dem i fyra konjugationer. Betrakta följande alfabetiskt ordnade verb och deras böjningsformer. Du bör inte slå upp grammatikboken riktigt än, utan fundera istället själv dels på vilka kriterier du använder för att klassificera dem, dels på skälen till att man klassificerar verb och substantiv över huvud taget.

(1) Svaga och starka verb

<i>infinitiv</i>	<i>presens</i>	<i>preteritum</i>	<i>supinum</i>
------------------	----------------	-------------------	----------------

bete	beter	betedde	betett
flå	flår	flådde	flått
ge	ger	gav	gett
gno	gnor	gnodde	gnott
hoppa	hoppa	hoppade	hoppat
knäppa	knäpper	knäppte	knäppt
ligga	ligger	låg	legat
nysa	nyser	nyste	nyst
rymma	rymmer	rymde	rymt
smeta	smetar	smetade	smetat
spinna	spinner	spann	spunnit
ställa	ställer	ställde	ställt

12.2 Sortera starka verb

SAG (sidan 3:566) placerar först alla starka verb i en och samma verbkonjugation. Sen går man vidare med en klassifikation i undergrupper. Då baserar man klasserna på supinstam, stamslut och VOKALVÄXLING och får då en lång rad klasser. Flera av dessa klasser har bara en medlem (t.ex. *slå*, *se*, *dö*), och man kan då fråga sig om man inte har tappat en del av poängen med att över huvud taget klassificera.

I denna övning ska du försöka vinna några generaliseringar i klassifikationen av de starka verben, så att du därmed kan reducera antalet starka verbklasser. Du har antagligen hjälp av att läsa vad som står i SAG, och du bör också göra det vid tillfälle, men det brukar löna sig att först klura en stund själv.

(2) Starka verb

be	binda	bjuda	bli	bära	dra
dö	falla	fara	finna	flyta	få
ge	gråta	gå	hugga	hålla	knyta
komma	le	ligga	låta	njuta	ryta
se	sjunka	skrika	skriva	skära	slå
smita	smyga	sova	spricka	springa	stjåla
stå	svälta	svära	ta	vrida	äta

Undersök böjningsmönstren och gör en klassifikation baserad på kriterier som du själv väljer. Försök att ordna kriterierna hierarkiskt så att du kan uttrycka grupper och undergrupper.

Observera att du i denna uppgift ska försöka förbättra grupperingen än den vi har just nu, dvs. alla starka i en och samma hög. Det bör leda dig till att hitta tendenser och grupper inom verbmängden. Däremot kan du inte räkna med att varenda verb ska falla nätt på plats.

12.3 Förklara variationen

Här är nu några frågor som din klassifikation bör kunna hjälpa till att besvara. Det gäller variation i enskilda former hos några enskilda verb. Uppgiften är att försöka hitta förklaringar till varför variationen finns och ser ut som den gör.

- a. En del barn säger *slått* i supinum till verbet *slå*. Varför gör de det?
- b. *Tatt* och *dratt* förekommer som sociolektalt eller dialektalt motiverade supinumformer av verben *ta* och *dra*. Hur kan dessa former förklaras inom klassifikationen av starka verb?
- c. Enligt SAG saknar svenskan former som **dugit*, **dykit* och **fnysit*. Titt som tätt kan man dock höra dem uttalas. Någon gång hör man också **fnusit*. Hur vill du förklara att dessa former då och då bryter igenom den normativa barriären?
- d. Hur skulle du förklara formen *setat*?

III Fonologi. Ljudstruktur

13 Fonetisk transkription

Planen är att de följande övningarna ska hjälpa dig att bli en hejare på att transkribera tal med fonetisk skrift. Övandet kommer att skärpa din uppmärksamhet för hur språket egentligen låter. Du kommer då att lägga märke till variation i talet beroende på fonologiska regler och påverkande omgivande ljud.

Vi kommer att använda det fonetiska alfabetet, känt under namnet IPA (International Phonetic Association). Hemsida till denna organisation med översikter över de fonetiska tecknen finns här: <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/index.html>

En översikt över de viktigaste tecknen finns också i slutet av detta häfte. En bra internetsajt som erbjuder bra IPA-typsnitt för nedladdning hittar du här: http://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?site_id=nrsi&item_id=DoulosSIL_download

Jag har använt DoulosSIL i denna text.

Du behöver inte memorera tecknen innan du sätter igång, utan ha gärna schemat nedan framför dig. Där återfinns de fonetiska symbolerna för de vanligaste svenska ljuden, så som det vanligen låter i stockholmsområdet. Sen finns förstås viss variation mellan dialekter, t.ex. mellan främre och bakre /r/ : [r] eller [ʀ].

(3) Svenskans fonem och deras vanligaste allofoner

fonem	lång vokal		kort vokal		obetonad vokal	
/i/	[i:]	bit	[ɪ]	spill	[ɪ]	vi'tal
/y/	[y:]	bryn	[ʏ]	brygd	[ʏ]	fy'sik
/e/	[e:]	ved	[ɛ]	vett	[ɛ]	'vante, meka'nik
/ø/	[ø:]	krök	[ø]	kött	[ø]	Köpen'hamn
	[œ:]	smör	[œ]	dörr	[œ]	för'säljning
/ɛ/	[ɛ:]	kräm	[ɛ]	lätt	[ɛ]	defai'tism
	[æ:]	bär	[æ]	märr	[æ]	vär'dering
/a/	[ɑ:]	mat	[a]	katt	[a]	kata'strof
/u/	[u:]	bok	[ʊ]	ost	[ʊ], [ɔ]	pro'test
/ʌ/	[ʌ:]	mur	[ə]	'butter	[ʌ]	'känguru
					[ə]	kul'tur
/o/	[o:]	såg	[ɔ]	grogg	[ɔ]	aristo'telisk

fonem	lång konsonant		kort konsonant	
/p/	[p:]	hoppa	[p]	spar
/t/	[t:]	potta	[t]	stor
/k/	[k:]	smocka	[k]	vekna
/b/	[b:]	klubba	[b]	barn
/d/	[d:]	snudda	[d]	dåre

/g/	[g:]	sugga	[g]	glad
/f/	[f:]	knuffa	[f]	fröken
/v/	[v:]	favvo	[v]	vaken
/s/	[s:]	Nisse	[s]	sås
/ʃ/	[ʃ:] / [ʂ]	duscha	[ʃ] / [ʂ]	lunch
/ç/			[ç]	tjuta
/j/	[j:]	skoja	[j]	jippo
/h/			[h]	hoppsan
/m/	[m:]	kamma	[m]	möda
/n/	[n:]	kanna	[n]	naken
/ŋ/	[ŋ:]	känga	[ŋ]	killling
/r/	[r:] / [ʀ:]	borra	[r] / [ʀ]	röta
/l/	[l:]	bolla	[l]	luta

(4) Några konsonanttecken till

Nasalassimilation 1: /n/ före labiala och velara klusiler

[m] en bas, din pappa, den mörka

[ŋ] en gas, min knallert

Nasalassimilation 2. /n/ och /m/ före labiodentala frikativor /f/ och /v/

[mʏ] brännvin, en fågel, lymfa, fem vänner

Retroflekttering (/r/ + /s, t, d, n, l/)

[ʂ] korss, marsvin

[t] korts, fyrtal

[d] fjärdes, bårdes

[ŋ] barns, turnisse

[l] sorl, pärlas

Så där, nu kan du alltid gå tillbaka till denna översikt om du tvekar om hur du ska transkribera SEGMENTEN (vokalerna och konsonanterna) i övningarna nedan.

Vi behöver lägga märke till ett par egenskaper till innan vi börjar. Du har redan sett längdtecknet 'ː'. Det placeras direkt efter det segment (vokal eller konsonant) som är långt. Du behöver hålla ögonen och öronen på skillnaden mellan betonade och obetonade stavelser. Huvudbetoning markeras med högt vertikalt streck (ˈ) och bibetoning med lågt vertikalt streck (ˌ). Betoningstecken placeras före den stavelse (inklusive stavelseansatsen) som bär betoningen. Det finns en koppling mellan längd och betoning som det kan vara till hjälp att känna till. Bara betonade stavelser kan ha långa segment i sig. Och i varje betonad stavelse måste det finnas exakt ett långt segment.

Det finns ett par övningar man kan göra för att lära sig att känna igen betoningens placering och för att fastställa vilket segment det är som är långt i en betonad stavelse. Se övningarna 17 och 18.

Några av vokalerna har så pass olika korta och långa allofoner att de bör markeras med olika symboler. Andra ligger närmare varandra och markeras med samma tecken.

13.1 Transkribera ord

I denna övning transkriberar du orden som isolerade enheter. Sådär kan det se ut: *moppe* ['mɒpːe], *tvättmaskin* ['tvetːmaʃin], *varna* ['vaːna], *körsång* ['kœːsɔŋ], *analfabet* [analfa'beːt], *Toyotaåterförsäljare* [tɔ'joːta,ɔːtɛ(r)fœːsɛljare].

Du kan hoppa lite som du vill mellan övningarna nedan.

- (5) Ätliga nyttigheter
lök, gurka, sallad,
kapris, broccoli
tomat, avokado, champinjon
äpple, kiwi, selleri
spenat, sparris, mango
apelsin, banan, aprikos
citron, klementin, guava
melon, mandarin, nektarin
papaya, mandel, lingon
hallon, dadel, fläder
fikon, hjortron, nypon
peppar, plommon, pumpa
päron, smultron, rabarber
kastanj, pekan
- (6) Sammansatta, konstigt stavade, ätliga nyttigheter
jordgubbe, passionsfrukt, morot
palsternacka, pepparrot, kronärtskocka
purjolök, sockerärter, savoykål
sharonfrukt, physalis, chili
lime, persika, persilja
blåbär, rönnbär, körsbär,
ingefära, kålrabbi, rädisa,
ananas
kumquat
- (7) Öva /ʉ/-ljud
luras, burka, fuling, kul, Kurt, musik, trumpet, snuva, lustigkurre
- (8) Öva [fj, ɕ, sʃ]
skina, Kina, chef, fusion, mars, nation, tjänare, match, berså, stjärnan, kjoltyg, värsting
- (9) Öva långa och korta allofoner
frys, pytteliten, billig, bil, nyckel, mistel, dyrgrip, vinyl, fysik
- (10) Öva nasalassimilation och retroflektning
anpassa, inkomst, Brandbergen, hunddagis, manbarhet, renpulka, bondgård,
karta, fartdåre, värnplikt, vardag, sorla, pärla, bordet, lärling, tärning
- (11) Öva diverse avvikande stavningar
gage, yoga, yoghurt, charter, loge, pub, ballad, amour, bouzouki, ouzo, zebra, genre,

cancer, Mercedes, ampere, kuvert, picot, sorbet, dessert, kuvertet, bordeaux, pistasch, cerise, beige, collage, orange, prestige, image, niece, pacemaker, guide, serve, choke, raveparty, catering, tjej, champagne, check

13.2 Transkribera fraser och meningar

(12) Uppmärksamma nasalassimilation och retroflektering i löpande text

Transkribera i enlighet med hur det skulle låta i naturligt tal. Sätt dock in mellanrum mellan orden då och då så blir det lättare att orientera sig i texten.

- a. Först tar man skruvarna och en mejsel och markerar för borrhålen på trälisterna.
- b. Sen kan man borra med maskin eller handborr.
- c. Om träet är mjukt räcker det med en pryl.
- d. Vart ska ni gå efter skolan idag då?
- e. Han struntade i den kamel han piskat blodig och gav sig på nästa med en blandning av desperation och entusiasm.
- f. De hade en liten bröдавdelning med färska frallor.
- g. Fullkornsfrallan var torr som fnöske.

(13) Vad står det här?

- a. [tɪlˈalːadomsəmˈkɔʂatˈlanːten ˈviːsatatˈgoːr ˈvæːdɛnˈtɪːarˈpoː enˈdoːfroːpuˈdeːlɪ tɪlmɔskˈvɑː nærvɪˈgræːvɛrˈgøːldæˈsɑː]
- c. [ædɛˈnoːgotvɪˈlæːtʂavˈteːvɛ soːdeatˈföːlːkɪnɔmˈretːs vɛːsendetˈmøːlːtɪkɔnstˈnæːrɛr kɪmɪˈnɑːlˈtɛkːnɪkɛnəposɪɛsˈajː ˈnøːjːɛʂɛjˈɪnːtɛmɛatˈkøːlːæftɛrˈfɪŋːɛrˌɑːvˌtrykː deːlɛːdɛrɔkːsɔ ˈwɛːtˌrɛːdnɪŋɛn tɑːrˈɪnː ɔːfɛrˈhœːdɛˈmɪsːtɛŋːkta ɔːhamːnaraltsəmˈɔːfɪtast iɛnˈdøːdlɪgˈøːpːjœːrɛlseˈmɛˈskøːrːkɛn]
- b. [ˈløjːlɪtɛˈdæːratjaˈfryːsɛr varˈhɛlːstjaˈsɛrˌmɛjɔmˈkrɪŋː mamˈbuːdɛˈjønːtɛˈɛŋːslas ɔˈvɔnːdas fœr ˈɪŋːɛnˈtɪŋː manˈkøndeˈjʊˈskratːaˈnoːgøt ɔˈtɪmɪnːstøːnɛ ˈkøːndɛmanˈlɛː enˈhøːgˌsɔmːarˌnatː sɔmɪˈnatː fɪnːs ˈmʏkːɛ ˈvakːɛtˈatˈsɛː]

Kommen såhär långt är du redo att ta dig an vilken text som helst, nästan. Ambitionen här är att fånga in en transkriptionsnivå som representerar naturligt läst text, där de regelbundna fonologiska reglerna applicerar. Man kan förstås också ge sig på en mer detaljerad transkriptionsnivå (där man t.ex. skiljer på aspirerade tonlösa klusiler [p^h t^h k^h] och motsvarande oaspirerade [p t k]) eller andra talstilar (t.ex. vanlig konversation med många avbrutna och ofullständiga meningar, eller s.k. ungdomsspråk, inläraarsvenska av olika typer, dialekter, barnspråk osv.). Ett par problemlösningssuppgifter tar upp dessa typer av tal.

14 Fonem och allofoner (fonologi)

I den följande gruppen övningar ska du träna upp förmågan att göra så kallad fonemanalys på svenska. Målet är att avgöra vilka ljud som är FONEM (ljudtyper) och som därmed kan

användas för att skilja betydelser åt, och vilka ljud som är ALLOFONER, dvs. varianter av en och samma ljudtyp. Här kommer först snabbkursen.

14.1 Snabbkurs

Ett FONEM kan bytas ut mot ett annat fonem, ofta med konsekvensen att ordet får en ny betydelse. Det betyder att de kontrasterar med varandra i en position i ordet. Ljud kan skilja sig åt utan att kontrastera och de kallas då för ALLOFONER, vilket innebär att de är varianter av ett och samma fonem.

Låt oss t.ex. undersöka ljuden [s] och [m] för att fastställa om de är olika fonem eller allofoner till samma fonem.

- (1) sena~mena
→ [s] och [m] kontrasterar ordinitialt.
Det betyder att de är olika fonem /s/ och /m/.

För att vidare undersöka skillnaden kan man kolla upp om dessa ljudtyper kontrasterar i andra positioner också: dimma~disa, Lima~Lisa, lamm~lass, lam~las. Det ser så ut! Båda ljuden förekommer som långa och korta och i samma positioner: initialt, medialt (mellan vokaler) och finalt.

Detta sätt att illustrera kontrasten kallas för MINIMALT PAR, eftersom det som ändrats i varje par är just en enda egenskap (en minimal förändring alltså).

ALLOFONER står normalt i KOMPLEMENTÄR DISTRIBUTION, dvs. variationen beror på positionen i ordet eller stavelsen, så att vi kan se att där den ena varianten förekommer, förekommer inte den andra och vice versa. Vårt första exempel gäller aspiration efter /t/, som varierar i grad. Aspiration är en liten luftpuff, vilken vi representerar med [h].

- (2) p^hotta~spotta

Här ser vi att den lilla luftpuffen verkar hänga ihop med huruvida /p/ står ensamt i början av ordet eller om det föregås av ett /s/. Detta betyder att skillnaden mellan [p^h] och [p] är ALLOFONISK och inte DISTINKTIV. Om man ändå försöker tvinga fram en kontrast (p^hotta~potta) märker man att det inte fungerar. Formerna p^hotta respektive potta kan inte betyda olika saker i svenska.

14.2 [t] och [d]

Undersök ljuden [t] och [d] och avgör om de hör till två olika fonem, eller om de är allofoner av samma fonem. Om de är allofoner ska du formulera den komplementära distributionen; om de är fonem ska du formulera kontrasten.

1	teka
2	laget
3	hasta
4	trams
5	knyta
6	duplo
7	ed
8	vände

9	bada
10	drake

14.3 [ø] och [œ]

Undersök ljuden [ø] och [œ] och avgör om de hör till två olika fonem, eller om de är allofoner av samma fonem. Om de är allofoner ska du formulera den komplementära distributionen; om de är fonem ska du formulera kontrasten.

1	œ:rnen
2	hø:
3	slœ:ra
4	jøsses
5	ø:ken
6	køtt
7	mœ:rda
8	mø:ta
9	fœrr
10	mœt;

14.4 [ɛ] och [æ]

Ljuden [ɛ] och [æ] brukar uppvisa ett liknande beteende som [ø] och [œ]. Din uppgift här är att demonstrera detta. Ta själv fram relevanta exempel som kan användas som illustration av fonemdistinktion eller allofonvariation, vilket det nu är fråga om.

14.5 [n] och [ŋ]

Undersök ljuden [n] och [ŋ] och avgör om de hör till två olika fonem, eller om de är allofoner av samma fonem. Om de är allofoner ska du formulera den komplementära distributionen; om de är fonem ska du formulera kontrasten. Ortografisk stavning anges till höger inom vinkelparentes.

1	se:na	<sena>
2	nä:sa	<näsa>
3	kla:n	<klan>
4	kla:ntil:hörighe:t	<klantillhörighet>
5	pan:a	<panna>
6	paŋ:ka:ka	<pannkaka>
7	säŋ:	<säng>
8	peŋ:ar	<pengar>
9	uŋ:tup:	<ungtupp>
10	säŋ:kant	<sängkant>

15 Mera allofoni (fonologi, problemlösning)

Som språkforskare är vi intresserade av skillnaden mellan det FÖRUTSÄGBARA och det DISTINKTIVA. Det förutsägbara är sådant som visserligen kan variera en del men som gör det

på ett regelbundet sätt. När vi har förstått regelbundenheten kan vi också förutsäga variationen. Det distinktiva är sådant som ger oss riktiga skillnader som kan användas till att signalera betydelskillnader, en alldeles central funktion i mänskligt språk. I den här uppgiften ska vi först beskriva det förutsägbara, ty det blir förutsägbart först när vi har genomskådat det och dragit den tysta kunskapen genom tratten på vår megafon.

15.1 Vokalvariation (problemlösning)

Uttalet av fonemet /o/ varierar en del i den korta vokalen. Din uppgift är att göra reda för vad det är som styr variationen, dvs. i vilka positioner den ena eller den andra allofonen uppträder. Börja med att sortera data i två grupper, nämligen de som har [ɔ] och de som *kan ha* [ʊ].

- (1) Fonemet /o/
bolognese
bordeaux
borr
kolla
Molotov
mollusk
moské
Norrländ
Norrtälje

Vad är DISTRIBUTIONEN hos dessa ALLOFONER (dvs. uttalsvarianter)? Formulera generaliseringen.

15.2 Konsonantvariation

Låt oss också ta ett exempel på allofoni från konsonantsystemet. Vi undersöker fonemet /n/ i några olika kontexter. Egentligen varierar uttalet av detta fonem ganska så mycket och i en mängd olika sammanhang, men för tydlighetens skull har jag här valt enkla ord eller sammansättningar där jag tror att variationen är näst intill oundviklig. Studera alltså orden nedan med särskilt fokus på /n/ i positionen närmast sammansättningsfogen. Sätt in orden i ett naturligt talspråksammanhang så att du stimulerar dig själv att uttala dem någorlunda naturligt (t.ex. "Var är _____ idag?").

- (2) pannbiffen
pannlampan
pannkakan
pannsvetten
benknäckare
bentackling
benpiporna
barnkalas
barnprogram

Formulera generaliseringen så generellt som möjligt. Diskutera eventuell variation.

16 Stavelseindelning (verktyg)

I den här övningen ska vi undersöka stavelsen och dess egenskaper i svenska.

1. Vi börjar med att räkna stavelser med hjälp av handklappningar. Det kan verka barnsligt, och det är det också. Klappa händerna till dessa ord och ange hur många stavelser du får fram för varje ord.

(1) SONORITETSPRINCIPEN 1

monetär	_____
klematis	_____
brio	_____
undantag	_____
marknad	_____
granskning	_____
utvidgningsbekymmer	_____
rytm	_____
filmningar	_____

Nu har du identifierat det som kallas för STAVELSEKÄRNAN. När vi klappar så gör vi det för att stavelsekärnorna sticker ut ur omgivningen. Detta beror i sin tur på att de är de mest SONORA (ungefär samma sak som ljudstarka) ljuden i strängen av fonem.

Skriv nu upp två ord per rad med efterfrågat stavelseantal.

(2) Sonoritetsprincipen 2

en stavelse	_____
fyra stavelser	_____
två stavelser	_____
fem stavelser	_____
sex stavelser	_____

2. Dela upp ord i stavelser. Nu ska du känna efter vilka segment som hör ihop inom stavelsen och markera gränsen mellan dem med en punkt. Intuitionen är ditt hjälpmedel och det hjälper att uttala orden med en liten paus mellan stavelserna.

Prova att föra konsonanterna mellan vokaler både framåt och bakåt så får du en tydligare känsla för vad som gäller. Markera också tydligt felaktiga stavelseindelningsförslag i kolumnen till höger.

(3) Stavelseindelning

	bra stavelseindelning	dålig stavelseindelning
monetär	_____	* _____
banan	_____	* _____
undantag	_____	* _____
teologi	_____	* _____
parkeringarna	_____	* _____
blanda	_____	* _____
smärtsamheter	_____	* _____
rytmer	_____	* _____
viskande	_____	* _____

apkonster _____

* _____

Det är kanske inte alltid självklart exakt var gränsen ska gå men det finns flera stavelseindelningar som vi *inte* accepterar, eller hur?

Baserat på de mönster du får fram i (3) kan du nu formulera en generalisering för hur konsonanter beter sig i skarven mellan vokaler? Den princip du bör komma fram till kallas för STAVELSEANSATSPRINCIPEN.

3. DOMÄNEN för stavelseindelning

Studera följande exempel och notera när stavelseansatsprincipen gäller respektive **inte** verkar gälla. Målet är nu att komma fram till den domän/språkliga kategori inom vilken stavelseindelningen äger rum. Markera som tidigare både den indelning du tycker känns rätt och den eller de som inte känns rätt. Valet står i dessa exempel mellan en eller två domäner per ord.

(4) Domän för stavelseindelning

blöder	_____	*	_____
Bredäng	_____	*	_____
favoritantipati	_____	*	_____
fuling	_____	*	_____
grinar	_____	*	_____
Grin-Olle	_____	*	_____
havsanemon	_____	*	_____
härmande	_____	*	_____
härmapa	_____	*	_____
sokratesanda	_____	*	_____
vanartad	_____	*	_____

Leta nu efter andra faktorer som verkar stämma överens med din indelning. Ser du något mönster? Diskutera möjliga lösningar.

3. Knepigare stavelseindelningar

Nu ska vi avgöra stavelseindelning i några lite knepigare fall. I vissa fall vill man dra gränsen i mitten av en konsonant, i andra kan man tveka huruvida en konsonant ska höra till föregående eller följande stavelse. Studera exemplen nedan, gör intuitiva stavelseindelningsbedömningar, analysera sedan dina intuitioner och kom fram till en standpunkt vad gäller (a) vilken typ av fall du vill dela mitt i konsonanten, (b) vad som styr huruvida en konsonant ska föras framåt eller bakåt i de fall stavelseansatsprincipen inte kan avgöra saken.

(5) Mera stavelseindelning

	bra stavelseindelning	dålig stavelseindelning
matta	_____	* _____
vädra	_____	* _____
stapla	_____	* _____
stappla	_____	* _____
klocka	_____	* _____
svimmar	_____	* _____
fnittra	_____	* _____
bjudning	_____	* _____

räddning
sprattlar
bläddra

* _____
* _____
* _____

Vad gör du för observationer?

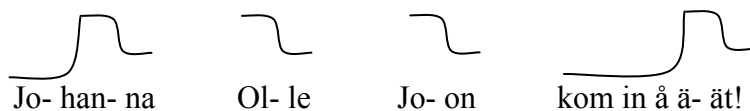
17 Diagnosticera betoning (verktyg)

I många ord är det relativt lätt att höra var betoningen ligger. Enklast är det kanske i ord som bara har en betoning: *lätta, gardin, finalen, korp*. Ganska lätt är det också i sammansättningar med lite avstånd mellan betoningarna: *mellanmål, sommargardin, konsertbesökare*. Lite svårare är det när betoningarna står intill varandra (s.k. betoningskrock) för då reduceras the andra betoningen: *kvarskatt, klockkläpp, bokbord*. Svårast är det nog med avledningssuffix. Några av dem är betonade andra är obetonade och man ser inte riktigt på dem vilket de är: *tidning, sjukdom*.

I det läget kan man ha glädje av att kunna diagnosticera betoningen och i denna övning ska vi lära oss att använda ett par betoningstest.

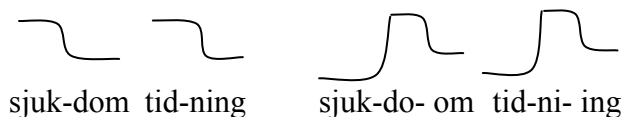
17.1 Roptestet

När vi ropar på någon använder vi en karakteristisk tonkurva, en ropmelodi, och om du försöker ropa på *Johanna* så vet du vilken jag menar. Den konstanta delen av den svenska ropmelodin tycks vara en hög ton följt av en mellanhög ton. Före denna sekvens kan man använda en sekvens av låga toner om namnet är långt. Sådär kan vi illustrera detta.

Den grammatiska regeln för denna ropmelodi är att man bara kan använda betonade stavelser för den höga tonen. Prova så märker du att det inte går att placera första stavelsen i *Johanna* på den höga tonen.

När vi nu ska använda detta test får vi tänka oss att vi har två små hundar som heter *Tidning* och *Sjukdom*. Placera varje stavelse systematiskt på den höga tonen och avgör vilka som kan stå där och vilka som inte kan stå där.

Vad blev resultatet? Ta nu reda på betoningsstatus hos stavelserna i följande ord:

fängelse, lärare, persilja, strykbar, mannekäng, fridsam, marknad, duttande, albatross, lössvans, rännil, seans, halleluja, ankomst

17.2 Sammansättningstestet

I centralsvenskan – den dialekt som ligger närmast standardsvenskan och som talas i Mälardalen – markeras alltid den första och sista betoningen i en lång sammansättning extra

tydligt. Om du säger *armbrytningstävlingen* så hör du *arm* och *täv* tydligare än alla andra stavelser, starkare också än *bryt* som också råkar vara en betonad stavelse. Nu kan vi använda denna regelbundenhet till att diagnosticera betoning, genom att placera det ord vi vill testa sist eller först i en längre sammansättning. Vi provar med *tidning* och *sjukdom* igen.

Placera först: *tidningsanka*, *sjukdomsbild*

Resultat: *tid* och *sjuk* är tydligt betonade

Placera sist: *morgontidning*, *magsjukdom*

Resultat: *tid* är sista betonade i *morgontidning*, alltså är *-ning* **inte** ett betonat avledningssuffix
-dom är sista betonade i *magsjukdom*, alltså är *-dom* ett betonat avledningssuffix

(6) Ta nu reda på betoningsstatus hos ändelserna i följande ord:
vistelse, *välartad*, *kriminalare*, *ingefära*, *landskap*

(7) Prova därtill detta test med följande ändelser:
teveksam, *vettlös*, *månad*, *trevlig*, *geléig*, *stängsel*

18 Distributionen hos /ŋ/ (problemlösning)

Fonemet /ŋ/ dyker upp både som eget fonem och som allofon till /n/ (nämligen vid nasalassimilation).

1. Sortera samtliga förekomster av [ŋ] i de tre IPA-transkriptionerna nedan efter fonemtillhörighet.

Tips 1: Det hjälper att först göra en ortografisk transkription, åtminstone av de ord som innehåller [ŋ].

Tips 2: Vid osäkerhet om vad där står, hjälper det att läsa transkriptionerna högt.

a. ['bɛŋ:t 'vi:sadɐ sɪŋ'kneːskaːda fœr 'skuːlʃjœtɐʃkan dɐ 'syːntɐs 'nɛsːtan ɪŋɛn'tɪŋː 'lɛŋːrɐ bara ɛŋ'ganːska 'blɛːk 'strɪmːa av ɛt 'ærː mɛ'mɪnːɛt av dɛŋ'kɔːtə mɛn 'svɔːrə 'klɛːtrɪŋɛn i 'kɔŋːgu fœr 'fɛmː 'oːʃɛn dɔ ham'fœlː so 'ɪlːa va 'fʊtːfærːandɐ 'starkt]

b. ['svɛŋːkan 'speːla 'haŋːklaːvɛr ham'baŋːar'ɪnːtɐ fœrat'speːla fœr 'arːbɛtskamːrɔːtɛŋə o han 'hʊŋːɛr 'jæːŋə 'mɛː i rɛ'frɛŋːɛŋə tɪlsɪt 'ɛːgɛt 'fɪŋːɛrˌfæːdɪgaakɔmpañɛ'maŋː 'ʌˌsprɔŋːlɛŋkɔmɛ'svɛŋːfrɔŋːvɛsːtrə 'blɛːkɪŋɐ ɔhansdɪa'lɛkːt ɐ 'fʊtːfærːandɐ 'fœlː av dɪf'tɔŋːɛr va'rɛnːda 'lɔŋː vʊ'kaːl dɪf'tɔŋːgɛras vɪkɛt 'ɔfɪta 'lɔːtɛr 'hɛːlt 'rɛtː nɛran 'hʊŋːɛr po'ɛŋːɛlska]

c. [i'ɛfɪtɛˌrɛtːɛn 'hadːɛ 'magːaŋkɔmbɪ'nɛːrat 'frɛkːt o 'bærː fro'nærːro'fjærːan dɐ'maŋːgutryˌfɛːradɐ 'lɪŋːɔŋkɔmˌpɔtːɛŋˌgaː'værːklɪgɐ'mɛːˌʃmɔːk]

19 Långt och kort (verktyg)

Betonade stavelser i svenska är alltid långa. Det yttrar sig på så sätt att ett av segmenten i den betonade stavelsen är långt, antingen vokalen eller den direkt efterföljande konsonanten. Denna situation där antingen det ena eller det andra segmentet är långt, men inte båda samtidigt, eller ingetdera, kallas för KOMPLEMENTÄR KVANTITET.

I denna uppgift ska du träna dig i att identifiera vilket segment det är som är långt i en given stavelse. För att inte hamna fel måste du först försäkra dig om vilken stavelse det är som är betonad (rop- och sammansättningstesten står till din tjänst).

Ett tips innan vi börjar: Det segment som är långt kan man också ”stanna” på vid överdrivet tal. I ordet *pest* är *s* långt, ty jag kan med bibehållen intuitiv acceptans säga *peesssssst!* Jag kan inte med samma värdighet säga **peeeeeeeeest!* Omvänt kan jag bara stanna på vokalen *y* i *kanyl* (*kanyyyyyyy!*), och inte på konsonanten **kanyl!!!!!!!*

Ange för varje ord vilken stavelse som är betonad och vilket segment som är långt. Vissa ord innehåller fler än en betonad stavelse, glöm inte det.

(1) Orden

tveksam	kloster	bärsärk
postiljon	filur	luddigheter
tango	militär	gunstig
lösdrivare	morsning	junker
högertrafik	marknad	plattityd
anemon	pulka	råa

20 Fonemet /ʌ/ och dess allofoner (fonologi, fonologisk distribution, problemlösning)

Fonemet /ʌ/ finns i både långa och korta varianter. Därtill varierar dess kvalité ganska så mycket. I denna problemlösningssuppgift ska du studera de olika allofoner och formulera generaliseringar för deras distribution. Det kan finnas viss uttalsvariation i vissa av formerna. Om du misstänker eller själv känner att så är fallet ska du notera detta, men fortfarande försöka ringa in den grupp som varierar i förhållande till de som inte varierar. Obs! variationen kan vara olika från talare till talare, och sannolikt också saknas hos några. Du behöver sortera exemplen nedan. Ta in alla de olika fonologiska nivåer vi har tittat på hittills och pröva om de är relevanta för distributionen.

(2) Ord med /ʌ/

bur	fundament	muta
burka	multipel	muttra
burmesisk	mura	numerisk
burr	murena	sprutt
butelj	musik	tussilago
ful	musikalisk	

21 Vadåra? (fonologi, lexikal distribution, problemlösning)

I den här uppgiften undersöker vi ett språkligt fenomen som har stor utbredning i centralsvenskt vardagligt talspråk. I exemplen nedan förekommer ljudet *r* i ett par helt naturliga kontexter. Uttalet ges med fonetisk skrift inom klammrarna, där kolon betyder att föregående ljud är långt.

- (1) Vadåra? [vado:ra]
Hörru! [hør:ø]

Din uppgift är att identifiera och beskriva denna användning av *r* och första frågan är som följer:

- (2) Från vilket svenskt FONEM kommer detta *r*?

Även om du inte skulle ha denna regel i ditt eget tal, tror jag att du känner igen den från andras tal. Om du inte kan använda dig själv som källa till information kan du ställa de relevanta frågorna till någon som har regeln. På så sätt kan du utnyttja någon annans språkliga intuition. Uppgiften blir i så fall också att utforma frågorna på ett sådant sätt att du får bra svar på det som du undrar.

Pröva nu DISTRIBUTIONEN hos detta *r* med hjälp av följande ord, eller andra ord du samlar in själv. Med distribution menas vilka positioner (i både vid och snäv mening) som ljudet eller fenomenet uppträder i. I det här fallet är det meningsfullt att dels undersöka position i ordet, dels själva ordets egenskaper (lite vagt formulerat, det medges).

- (3) Ord att analysera
borden	dom	det där
dalta	du	detsamma
dej	då	medan
den	dag	våld
dessvärre	dagen	ädel
det	god	vid

När du har fått tag i ett par hypoteser gör du klokt i att pröva dem. Detta gör du genom att dels samla in fler exempel som uppfyller de villkor som din hypotes innebär, dels samla in exempel som inte uppfyller villkoren, dels söka efter motexempel till din hypotes. Detta kan låta lite konstigt, men det handlar ju om att försöka hitta den sannaste analysen och beskrivningen av fenomenet, och då måste man ständigt vara sin egen främsta kritiker. Ofta innebär motexempel till hypotesen att man kan komma fram till en bättre hypotes.

Formulera alltså de villkor som måste vara uppfyllda för att *r* av denna typ ska uppträda i ledigt centralsvenskt talspråk.

Ställ upp ditt analysförslag på ett överskådligt sätt, t.ex. som en lista med påståenden + eventuella kommentarer. Illustrera alla påståenden med exempel. Kom ihåg att man kan exemplifiera både det som finns och det som inte finns, just för att få fram de relevanta kontrasterna.

22 Bestämd artikel i singularis (fonologi, morfologi, problemlösning)

Vi börjar med att reda ut den bestämda artikelns form i svenska. När vi säger *get* så har detta ord så kallad NAKEN FORM. Säger vi *en get* så kallas det för OBESTÄMD FORM, och säger vi *geten* så kallas det för BESTÄMD FORM av ordet *get*. Det element som ger obestämd form kallas för OBESTÄMD ARTIKEL (här: *en*) och det som ger bestämd form kallas för BESTÄMD ARTIKEL (här: *-en*). Själva artikelns form varierar och det är den variationen och orsakerna till den som denna uppgift handlar om.

22.1 Ta fram data

Pröva följande svenska substantiv i bestämd form (SINGULARIS, dvs. ental). Vi är intresserade av den grammatik du har i huvudet, så du bör försöka hämta fram de former du använder i ditt LEDIGA TALSPRÅK utan att ta särskilda hänsyn till t.ex. skriftspråk. Ett bra sätt att göra det på är att tänka ut ett naturligt yttrande där du stoppar in det relevanta ordet. Sen yttrar du hela yttrandet som om det vore på riktigt. Orden i (1) är alfabetiskt ordnade, vilket betyder att ordningen här inte ger någon särskild ledtråd.

- (1) Orden
bil	ironi
bly	klo
depå	knä
flöde	mes
galge	metspö
geni	paraply
gryn	pentry
gryt	trappa

När du har noterat formen på den bestämda artikeln i varje ord ovan går du vidare.

22.2 Organisera data

Ordna nu datamängden på ett RELEVANT sätt. Det betyder att du grupperar orden i enlighet med formen på den bestämda artikeln, för det är vad uppgiften handlar om. Försök att göra en så fiffig och överskådlig uppställning som möjligt.

22.3 Sök generaliseringar

Nu ska du ägna din uppmärksamhet åt att lista ut systematiken bakom den formvariation du har hittat inom denna lilla ordgrupp. Målet här är att hitta GENERALISERINGARNA.

22.4 Grundläggande former. Regler för variation

När du har kommit såhär långt har du säkert en del idéer om vilka formvarianter som är mer eller mindre besläktade med varandra och hur de är det. För att uttrycka dessa släktskap ska du dels utse grundläggande form(er), dels formulera regler som förklarar variationen. Därtill bör du fundera på varför du väljer den ena eller andra varianten som grundläggande. Det är också läge att fundera på om all variation är av samma slag.

Nu är du i princip klar med ordgruppen i (1). Men vi vet ju att det finns fler substantiv i svenskan och det är läge att kolla om den gjorda analysen kan utsträckas till bestämd artikel i en annan typ av substantiv.

22.5 Bredda horisonten

Betrakta nu substantiven i (2). Hur passar dom in i den beskrivning du givit för substantiven i (1)? Kan du förena analysen av bestämdhetsmorfemets form i de två ordgrupperna? Eller vill du modifiera analysen?

(2)	Orden			
	naken	bestämd	naken	bestämd
	broder	brodern	roder	rodret
	kader	kadern	väder	vädret
	regel	regeln	segel	seglet
	stängel	stängeln	stängsel	stängslet
	vinter	vintern	fönster	fönstret

22.6 Knyt ihop säcken

Nu är det dags att sammanfatta vad du har funnit. Eftersom varje individ har skapat modersmålsgrammatiken under sin uppväxt och denna uppväxt har skett på olika håll, med allt vad det innebär av dialektvariation och språknormer i omgivningen, så är det inte konstigt om uttalet av enskilda former skiljer sig åt mellan talare. I en avslutande diskussion är det läge att fundera lite på vad som kan ligga bakom observerad variation.

23 Sammansatta mansnamn (fonologi, problemlösning)

I denna uppgift ska du göra en analys av sammansatta mansnamn i svenska. Flera av namnen är nog bekanta för dig, men kanske inte alla. Man kan i princip döpa en människa till vad som helst, vilket betyder att också namn som inte förljer huvudreglerna finns med nedan. En del av uppgiften är att sortera namnen så att det centrala systemet för sammansatta namn blir tydligt. Detta är ett slags grammatikalitetsbedömning.

(1)	21 mansnamn i alfabetisk ordning (betoning, stavelser, dvs. PROSODI)		
	Bengt	Jan-Allan	Lille-Bror
	Bo-Inge	Jan-Erik	Magnus
	Brynolf	Jan-Åke	Olof
	Egon	Karl	Sigbert
	Fisk-Olle	Karl-Jan	Skalle-Per
	Ingvar	Kjell-Lars	Sven-Ingvar
	Henrik	Klas-Göran	Torleif

Identifiera betoningsmönster och stavelsemönster inom de regelbundna grupperna och formulera generaliseringarna så tydligt som möjligt. Kommentera därefter egenskaperna hos de namn som inte riktigt passar in.

24 Suffixet -(i)sk inpå livet (morfologi, fonologi, problemlösning)

Det finns två varianter av suffixet -(i)sk, nämligen -isk och -sk. Målet med denna övning är att klura ut några egenskaper som styr valet av form vid avledning med detta adjektivbildande suffix.

1. Som uppvärmning ska du först bilda adjektivavledningar till orden.

(1) Avled adjektiv

Aristoteles	inferno
Frankrike	Kanada
glömma	mani
Grekland	social
Grönland	

2. Gör nu en morfemanalys av orden nedan. Skilj ut byggstenar som rot, prefix och suffix. Var beredd på att inte alla morfem ser så väldigt betydelsebärande ut (t.ex. *in-fern-al-isk*)

(2) Morfemanalys

Aristoteles	harmonisk	logisk
aristotelisk	hälsingsk	luthersk
babelsk	infernalisk	mani
bornholmsk	inferno	manisk
exemplarisk	Kanada	metodisk
fransk	kanadensisk	romersk
fåvitsk	kanapé	social
glömsk	karelsk	socialistisk
grekisk	katatonisk	spotsk
harmoni	kompensatorisk	symptomatisk
	kubisk	

3. Nu är det dags för analys och för att få fram ett mönster bakom variationen, rekommenderar jag att du vidtar följande mått och steg.

- Studera huvudbetoningarnas placering i ord/ordpar (grundord, avledning).
- Studera suffixets placering i förhållande till betoningen
- Jämför dessa mönster med variationen mellan -sk och -isk och ge en koncis formulering av det mönster som framträder. (Känner du möjligen igen mönstret någon annanstans ifrån?)
- Ge exempel på hur mönstret uppnås i olika former.

4. Ett mönster till. Studera och jämför följande två ordlistor. Som du ser har suffixet olika form i respektive lista. Frågan är varför suffixets form varierar. Om det nu är frågan om *ett* suffix, varför har det inte samma form när stamslutet ser likadant ut? Kan du lista ut generaliseringen?

- (3)
grupp 1	grupp 2
amerikan-sk	mekan-isk
puritan-sk	tanzan-isk
ciceron-sk	platon-isk
vallon-sk	junon-isk
alexandrin-sk	embryon-isk
filippin-sk	kristallin-isk
chilen-sk	ekumen-isk
sloven-sk	
rumän-sk	

IV Ortografi. Skriftsystem

Vårt skriftspråk är alfabetiskt. Det betyder att varje bokstav i princip motsvarar en ljudtyp (ett fonem). Det är inte en perfekt korrelation (det vet var och en som försöker lära sig att stava till *sje*-ljudet) men den är ändå tillräckligt bra för att vi lätt ska kunna se att mycket av språkets fonologi återges i skrift, i språkets ortografi.

25 Ortografiska avvikelers natur och grund

I denna uppgift ska vi titta på avvikande stavning, eftersom vi där ofta kan avläsa fonologisk påverkan, kanske särskilt hos unga inlärare av skriftspråket. Du ska först sortera avvikelserna i tre grupper enligt tre enkla kategorier:

1. Fonologisk avvikelse: skribentens ljudsystem är avvikande och detta sätter spår i stavningen.
2. Ortografisk avvikelse: skribenten behärskar inte regler som har med just stavning att göra. Typiskt är att fonologiska regelbundenheter lyser igenom.
3. Övrigt: ibland kan man misstänka att skribenten varit trött eller ouppmärksam.

När du har dina tre grupper ska du sortera avvikelserna inom varje kategori och försöka identifiera om avvikelserna verkar vara regelbundna eller tillfälliga.

Texten nedan är högradigt artificiell, ty jag har preparerat den. Betrakta den som en sammanfattning av både tänkbara och mindre tänkbara avvikelser. (Senare kommer några genuina texter där du kan resonera kring en enskild skribents ortografi.)

Det blev inget ramaskrik den morgonen. Vid fruckosten, strax efter att gårdsklockan klämtat 8, reste sej fånge nr 26 upp från sin plats vid enden på det smutsiga bordet. Det skumma juset jorde att detaljerna i hans annletsdrag knappt kunde urskiljas. Det rakade huvudet reducerades till en dödskalles. Juset gav surmjölken och den billiga mysslin en trisst, gul nyangs och gornelkostymen—ett fång plagg som varken är pyamas eller kläder—smälte in i den grå fonden. Tystnaden hade börjat bre ut sej i rumet allteftersom internerna blev medvetna om det otecka uppträde som snart sannorlikt skulde äga rumm. Fånge nr 17 kliade sej häftit på bröstet så att siffrorna skryngklades. Snart blev det alldes stilla och allas uppmärksamhet riktades mot fånge nr 26. Enstaka blickar kastades också mot köks kårridoren där plitarna fattat påsto med dubbelfattade batonger.

(1) Här är en enkel uppställning i spalter du kan använda för denna första sortering.

Avvikelsen är fonologiskt motiverad	Avvikelsen beror på otillräcklig behärskning av stavningsregler	Avvikelsen har annan grund

26 Relationen mellan ortografi, fonologi och morfologi (problemlösning)

Studera följande ords morfologiska form och fastställ huruvida de består av ett eller flera morfem. Ett tips är att försöka ta bort lite ordslutet (eller på annat sätt variera formen) och se om du fortfarande har ett användbart ord.

(1) En- och flermorfemiga ord

blygt	fräck	glad	glatt	guld
gult	högg	högt	kalt	klant
klokt	korkat	kvavt	lägg	lågt
prakt	sent	smalt	smart	snyggt
solitt	sunt	takt	välvt	ärligt

1. Ringa in de enmorfemiga
2. Skriv in de flermorfemiga ordens morfem i de två första spalterna i schemat nedan.
3. Studera de fonologiska processer som de tvåmorfemiga orden har genomgått. Detta gör du lämpligast genom att jämföra den böjda formen med den oböjda:
 - a. I vilka former sker en förkortning av vokallängden?
 - b. I vilka former sker en konsonantassimilation (total eller partiell)? Markera i kolumnerna.
4. Studera ditt resultat och kommentera de samband du ser mellan ortografi, fonologi och morfologi.

(2) Schema

Övriga morfem	Sista morfemet	Vokalförkortning	Konsonantassimilation	
			Total	Partiell

27 Fonologisk kvantitet i ortografin (problemlösning)

I skolan får man lära sig hur man ska stava. En fråga som ofta kommer upp är när man ska dubbelteckna konsonanter, och när man ska låta bli. Svenskans ljudsystem har både långa vokaler och långa konsonanter och när dessa ska överföras till skrift har vi bara ett redskap nämligen enkel- eller dubbelteckning av konsonant. Ord som *baka*, som uttalas med långt [ɑ:], skrivs inte <baaka>, utan just <baka>. När man lär sig läsa ska man titta på konsonanten <k>, konstatera att den är enkeltecknad (eller frånvarande) och därefter dra slutsatsen att vokalen då måste vara lång (om nu stavelsen är betonad). Detta fungerar eftersom svenskan har KOMPLEMENTÄR KVANTITET – man kan använda kvantitetsinformationen om det ena ljudet för att lista ut kvantiteten hos det andra.

I den här uppgiften ska vi klura lite på hur ortografin återger den fonologiska kvantiteten, ty det är mycket systematiskt.

1. Börja med att lokalisera de betonade stavelserna och fastställa vilket segment det är som är långt i de följande orden (jfr uppgift 18 ovan).

(1) Ordens betoning

barometer	belackare	caramba
filt	gunst	gäst
hopp	hylla	kabyss
katastrof	katt	kubb
parasoll	ruggig	rund
smet	smäktande	struts
vind	vinna	yla
öster		

Sortera orden enligt hur kvantitet återges i skrift. Håll isär konsonanter och vokaler och fundera på följande fråga:

Baserat på endast dessa data, när uteblir dubbelteckning av konsonanten i skrift trots att den är ljudmässigt lång?

2. Studera nu ordgruppen nedan där långa konsonanter ibland dubbeltecknas, ibland inte. Kan du se något samband mellan dubbelteckning och ljudstrukturen?

(2) Dubbelteckning eller ej

acne	fixa	flähta
fnittra	jäklar	klämta
koppla	kraxa	levra
lukta	offra	rucklare
Sinatra	slitsa	smattra
stapla	stappla	synka
teckna	tråckla	vakna
vänta	kavla	Skavlan

Om du har kommit fram till rätt generalisering beträffande exemplen i (2) ovan, inställer sig eventuellt denna fråga:

Varför stavas vi <huttla> med <tt> och <tyckte> och inte <tykte>? Fundera på det, eller gå vidare.

3. Avslutningsvis ska jag be dig fundera över kravet på att betonade stavelser ska vara långa i relation till det mönster du har utvunnit ovan. Försök att tydligt formulera generaliseringar i förhållande till de två frågorna nedan.

- När vi tittar på ortografin, hur vet vi att en betonad stavelse innehåller en lång vokal?
- Hur vet vi att en betonad stavelse innehåller en lång konsonant, i de fall den inte dubbeltecknas i skrift?

Även om skriften är alfabetisk och mycket av ortografin baseras på den, så finns det en annan grammatisk nivå som också påverkar, nämligen morfologin. Ofta stavas vi ett morfem på samma sätt även om det uppträder i fonologiskt olika kontexter. Ordgruppen nedan består av

både befintliga och hypotetiska stavningar, där varje form antingen följer fonologin eller morfologin, men inte nödvändigtvis ortografins regler. Din uppgift är att föreslå alternativa, förefintliga eller tänkbara stavningar för orden.

(3) Stavning av ord. Ska man följa morfologi eller fonologi?

mätde	_____
katts	_____
vändt	_____
gulld	_____
dumm	_____
gladt	_____

4. Allra sist tar vi och tittar på ett antal ord som inte stavas som systemet lär, så att säga. För dem finns ofta speciella stavningsregler, alternativt har de en individuellt speciell stavning. Identifiera de ord som inte stavas i enlighet med ljudsystemet (inklusive kvantitetssystemet) och kommentera i vilket avseende de avviker från den stavning vi hade väntat oss ur ljudsystemets synpunkt.

(4) Avvikande stavningar

cykel	dam
frukost	grannt
hem	Kanada
koja	kolossal
sky	spann

V Syntax. Satser och fraser

28 *Sin* och *hans* (syntax, problemlösning)

Här är några meningar som illustrerar skillnaden mellan REFLEXIVA PRONOMEN (*sig*, *sin*, m.fl.) och PERSONLIGA PRONOMEN (*han*, *hennes*, m.fl.) och du ska ta reda på den huvudsakliga skillnaden mellan dessa pronomentyper vad gäller deras förmåga att syfta på ett huvudord (ofta kallat KORRELATET). Jag markerar syftningen med index (*i*), så du ska läsa meningen *Olle_i gav Peter sin_i kläder* med betydelsen 'Olle gav Peter Olles kläder', medan meningen *Olle gav Peter_i sin_i kläder* betyder att 'Olle gav Peter Peters kläder'.

Avgör vilka syftningar som är korrekta (**ok**) och vilka som inte fungerar (*).

Studera därefter det mönster du får fram och formulera generaliseringar.

- (1) a. __Olle_i borstade ofta sin_i kläder
b. __Olle_i borstade ofta hans_i kläder
- (2) a. __Olle_i gav gärna sin_i kläder till Myrorna
b. __Olle_i gav gärna hans_i kläder till Myrorna
- (3) a. __Olle_i gav Peter sin_i kläder
b. __Olle_i gav Peter hans_i kläder
- (4) a. __Olle gav Peter_i sin_i kläder
b. __Olle gav Peter_i hans_i kläder
- (5) a. __Olle_i vill att sin_i gård ska finnas kvar i släkten
b. __Olle_i vill att hans_i gård ska finnas kvar i släkten
- (6) a. __Sin_i gård ville inte Olle_i sälja
b. __Hans_i gård ville inte Olle_i sälja

29 Subjektskontroll (syntax, problemlösning)

Ibland förekommer ett verb utan att det finns ett utsatt subjekt till det. Detta sker ofta vid INFINITA VERBFORMER som infinitiv (*lova*, *spinna*) och supinum (*lovat*, *spunnit*). Även om subjektet inte är utsatt i anslutning till verbet så finns det i allmänhet ett betydelsemässigt (SEMANTISKT) subjekt till verbformen och vi ska kalla det för KONTROLLÖREN. I den här uppgiften ska du

- dels hitta den syntaktiska positionen framför det infinita verbet och markera det med 'PRO' (= osynligt PROnomen),

- dels leta upp kontrollören antingen i den förefintliga kontexten eller annorstädes (ange i så fall vem som är kontrollör).

Markera kontrollrelationen med hjälp av INDEXERING. Här är ett exempel:

- (1) Eva lovade Allan att springa maratonloppet.
 Sätt ut PRO! Eva lovade Allan att PRO springa maratonloppet.
 Indexera! Eva_i lovade Allan att PRO_i springa maratonloppet.

I detta exempel är alltså *Eva* kontrollör till PRO. PRO är positionen för subjektet till verbet *springa*, och indexeringen visar att PRO är pronomen för *Eva*, ty det är hon som (eventuellt) ska springa. Notera att saker och ting ändras om vi byter ut det överordnade verbet *lova* mot exv. *beordra*:

- (2) Eva beordrade Allan_i att PRO_i springa maratonloppet.

Den ende möjliga löparen i denna mening är *Allan*, och han ska därför indexeras med PRO.

Ibland kan det finnas två olika möjliga kontrollörer, eller ingen angiven kontrollör. Då är det lämpligt att använda olika index. Det är viktigt att den rätta tolkningen blir tydligt signalerad.

- (3) Kontrollörer
- Igår bad Olle Katarina att gå och köpa middagsmat.
 - Eva fick Allan att springa maratonloppet.
 - Olle erbjöd Katinka att hämta drinkarna.
 - Olle erbjöd Katinka att ta mat först.
 - Vilhelm var mycket angelägen att hjälpa till med flytten.
 - Sven lurade Roger att sparka till hatten under vilken tegelstenen låg dold.
 - Tanten höll väl på att krevera därhemma för att han inte kom.
 - Jag har inte lust att sitta ensam i kväll.
 - Efter att igår ha tangerat banrekordet vågar ingen räkna bort golfens nye "Golden Boy".
 - Olle och Ulrika talade om att båtlufta i Grekland.
 - Det är lätt att vara mamma till lags när hon är på det där humöret.
 - Sven tycker det är viktigt att uppföra sig ordentligt.
 - Jag gillar inte att yttra mig offentligt.

30 Kausala subjunktioner (syntax, problemlösning)

Både *eftersom* och *därför att* inleder orsaksbisatser (kausala bisatser), men de är inte helt synonyma. I den här uppgiften ska du lista ut, beskriva och illustrera skillnaden mellan dessa de två vanligaste inledarna i orsaksbisatser.

30.1 Syntaktisk distribution

Studera den distributionen hos *därför att* och *eftersom* i meningarna nedan. Formulera en generell hypotes beträffande deras distribution. Använd gärna egna exempel för att illustrera och/eller pröva dina iakttagelser.

- a. Väljare avvisades *därför att* deras namn inte fanns med på röstlängderna.
- b. Mängder av hundägare har tagit med sina kelgrisar till veterinären *därför att* hundarna fått en andedräkt som gör det näst intill omöjligt att vistas i samma rum som dem.
- c. Varför jag gör en framtidsskildring som är så svart och skitig? *Därför att* jag ser det så.
- d. Här trycker artikelförfattaren på en för bondekooperationen mycket öm tå. *Därför att* LRF:s kampanj i TV4 om att Sverige är på väg mot världens renaste jordbruk till största delen är en propagandabluff.
- e. *Eftersom* anhöriga inte blivit underrättade ville hon inte säga vilken nationalitet de fem kidnappade personerna har.
- f. *Eftersom* alla dessa samtal berörs av nummerändringar är det mycket viktigt att informationen når ut även i Sverige.
- g. Det är mycket viktigt att informationen når ut även i Sverige, *eftersom* alla dessa samtal berörs av nummerändringar.
- h. *Eftersom* bristningar i låret kan bli besvärliga i framtiden är det naturligt ifall unge Blomqvist är orolig.

30.2 Tema och Rema

Den syntaktiska distributionen har säkerligen något att göra med de kausala subjunktionernas funktioner i textgrammatiken. Låt oss nu försöka ringa in dessa funktioner. Småuppgifterna nedan är till för att leda dig rätt och för att testa dina hypoteser.

Formulera frågor till följande svar:

- (1)
 - a. Det råder en trevlig och vänlig stämning på Bon Lloc, *eftersom* alla gäster är eller vill vara matkunniga.
 - b. Det råder en trevlig och vänlig stämning på Bon Lloc, *därför att* alla gäster är eller vill vara matkunniga.
- (2)
 - a. Utgångsläget i Göteborg var inte alltför lovande, *eftersom* antalet studenter var mycket begränsat och konkurrensen var hård från den praktiskt orienterade utbildningen vid handelsinstitutet.
 - b. Utgångsläget i Göteborg var inte alltför lovande, *därför att* antalet studenter var mycket begränsat och konkurrensen var hård från den praktiskt orienterade utbildningen vid handelsinstitutet.

Konstruera om följande meningar enligt anvisningen inom parentes:

- (3) Vera får hålla till godo med mjölk till kaffet eftersom grädden surnat och affären stängt.
(TOPIKALISERA bisatsen)
- (4) Olle bytte tändstiften därför att de gamla var utslitna.
(Gör en UTBRYTNING/emfatisk omskrivning av bisatsen)
- (5) Det är en lukrativ marknad _____vi **ju** dricker så mycket juice.
(Välj KAUSAL SUBJUNKTION)

Hur förhåller sig alltså dessa två subjunktioner till TEMA och REMA?

30.3 Kusiner (överkurs)

Det finns andra liknande subjunktioner, med olika stilvärden. Formulera meningar där följande subjunktioner används i kausal betydelse. Diskutera därefter hur de förhåller sig till respektive *eftersom* och *därför att*, beträffande de egenskaper du fick fram ovan.

- (6) för (att)
- enär
- emedan
- då
- alldenstund
- som

31 Satsschemat (syntax, redskap)

För att kunna undersöka texter av gammal som ung, modersmålstalare som andraspråkstalare, rättstavare som nystavare, behöver man redskap att analysera med. När det gäller analys av meningar är det sats- och satsdelsanalys man ska behärska och det är vad du ska lära dig i detta avsnitt. Säkert vet du redan ett och annat om svensk meningsbyggnad. Poängen här är att träna analys med ett och samma beskrivningssystem. Övningarna är upplagda så att du först tränar upp dig på satsschemat med hjälp av ordnade övningsmoment och tillrättalagda satser och meningar. Därefter övergår vi alltmer till meningar och texter hämtade från världen därute. I problemlösningssuppgifterna som sedan följer får du användning för satsschemat som verktyg för att lösa grammatiska problem.

När du blivit en riktig fena på satsanalys ska du kunna ta dig an i stort sett vilken text som helst och analysera den i satsschema. Du ska då dels kunna känna igen ogrammatiska meningar och kunna demonstrera varför de är ogrammatiska, dels kunna analysera alla grammatiska meningar som satsschemat klarar av, dels känna av när du stöter på begränsningarna i själva satsschemat så att du vet när du behöver ännu mer välslipade verktyg.

31.1 Inledning

Ofta använder man separata scheman för analys av huvudsatser respektive bisatser, kanske för att man tror att det blir enklare så. Men, som Platzack (1987) gör klart, är detta en enbart skenbar förenkling. Ett gemensamt schema är mer realistiskt och ger djupare insikter. Det generaliserade satsschemat uttrycker de alldeles uppenbara likheter som finns mellan bisatser och huvudsatser. Därmed kan mer språk analyseras i ett och samma schema.

För att göra beskrivningen tydlig börjar vi med grundstrukturen och det är bisatsen, tro't eller inte. Bisatsen har en mycket fastare struktur än huvudsatsen och det beror på att elementen är mer låsta till sina positioner. När vi sen gör om bisatser till huvudsatser, så ser vi precis hur nära besläktade de är. Jag har valt en bisats som fyller ut alla centrala positioner i satsen.

Fundament / satsbas Bas	Typplats (finit V, bis.inl) Typ	Subjekt S	Satsadvl SA	Finit verb FV	Infinit verb IV	partikel advl Prt	Objekt, eg. subj, predikat iv PEO	Övrigt advl ÖA
	att	Olle	inte	har	spelat		kubb	i år

Du känner igen de flesta platserna från andra scheman eller från grammatikboken: Subjektsplatsen (S), Satsadverbialsplatsen (SA), Finita verbplatsen (FV) och Infinita verbplatsen (IV) är nästan självförklarande. Sen kommer platsen för så kallade partiklar (Prt). Partiklar kallar man de i tal betonade adverbial som förekommer i s.k. partikelverb (*håll ut, ligga i, spela bort*). Nästa plats kallar jag i det följande för PEO, en AKNONYM (förkortning) för **P**redikativ (även känt som predikatsfyllnad), **E**gentligt subjekt och **O**bjekt (direkt och ibland också indirekt objekt). På Övriga Adverbialsplatsen (ÖA) återfinns tids-, sätts- och rumsadverbial (ibland kallade TSR-adverbial). I början av satsen finner vi SATSBASEN, tidigare ofta kallad FUNDAMENTET. Jag förkortar den med termen Bas i satsschemat. Jag har placerat Bas till vänster om en dubbel linje för att markera att denna position står *utanför* den centrala syntaxen. Det betyder att inga led *blir till* i denna position, utan att det som står där har *flyttat* dit. På andra sidan om den dubbeldragna linjen finns Typplatsen (Typ) som möjligen är ny för någon (Platzack 1987:92f.). I bisatser står bisatsinledaren/subjunktionen i Typ, medan det i huvudsatser är det finita verbets position. Det är en speciell kombination och man ska också dra slutsatsen att detta är en mycket speciell plats. Mycken forskningsmöda har lett fram till insikten att det är hanteringen av Typ som i mycket avgör relationen mellan huvud- och bisats i svenskan.

När vi nu flyttar det finita verbet till Typ får vi en huvudsats, nämligen en fråga. Pil och index hjälper oss att hålla reda på vad som har flyttat varifrån.

Fundament / satsbas Bas	Typplats (finit V, bis.inl) Typ	Subjekt S	Satsadvl SA	Finit verb FV	Infinit verb IV	partikel advl Prt	Objekt, eg. subj, predikat iv PEO	Övrigt advl ÖA
	har <i>i</i>	Olle	inte	← <i>i</i>	spelat		kubb	i år?

Vi får alltså en ja/nej-fråga när vi bara flyttar det finita verbet. Ett led flyttar inom samma struktur och vips har bisatsen blivit en huvudsats. Bisatsinledaren är förstås borta eftersom satsen nu är omvandlad till huvudsats. För att få andra huvudsatsvarianter kan vi ta andra led i satsen och flytta upp dem till fundamentet/satsbasen.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Olle <i>j</i>	har <i>i</i>	← <i>j</i>	inte	← <i>i</i>	spelat		kubb	i år
i år <i>j</i>	har <i>i</i>	Olle	inte	← <i>i</i>	spelat		kubb	← <i>j</i>
Kubb <i>j</i>	har <i>i</i>	Olle	inte	← <i>i</i>	spelat		← <i>j</i>	i år

De tre satserna illustrerar hur Satsbasen kan utnyttjas av olika satsled. Följ indexmarkeringarna för att hitta varifrån ett led har flyttat. I alla huvudsatser måste då det finita verbet flytta till Typplatsen, det är det genomgående mönstret. I bisatser kan vi inte utan vidare flytta led till Satsbasen och det kan vi delvis förklara med att Typplatsen är upptagen av bisatsinledaren. Följande meningar är inte grammatiska vilket din intuition säger tydligt och klart.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
*Olle <i>j</i>	att	← <i>j</i>	inte	har	spelat		kubb	i år
*i år <i>j</i>	att	Olle	inte	har	spelat		kubb	← <i>j</i>
*Olle <i>j</i>	att+har <i>i</i>	← <i>j</i>	inte	← <i>i</i>	spelat		kubb	i år

Vi återkommer till en viss typ av bisatser som ändå medger att det står led i satsbasen (NN).

Det finns alltså regler för hur man får och inte får flytta led i satsschemat. Det är ju också en del av poängen. Här kommer nu några av de viktigaste reglerna:

Regel 1. Orden/leden ska stå i samma ordning som man uttalar dem.

Själva tågordningen är huvudregeln i detta schema liksom alla andra scheman. Du säger orden i en viss ordning ("Bengt skriver poesi") och skriver in dem i schemat i samma ordning:

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Bengt <i>j</i>	skriver <i>i</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>			poesi	

Detta är avgörande för att du ska få hjälp av schemat för att rätt analysera enskilda led. Så uppgiften är hela tiden att skriva in meningens ord i rätt ordning, men också på rätt plats, vilket är nästa regel.

Regel 2: Man får inte sätta vilket ord/led som helst på vilken plats som helst.

De olika platserna i schemat har benämningar som talar om vad som passar sig. Det finns ett par verbplatser (FV, IV). Man får då t.ex. inte sätta subjektet eller något adverbial på någon av dessa verbplatser. Likaså finns det ett par adverbialsplatser (SA, ÖA), där bara adverbial ska landa.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
i år <i>k</i>	*Olle <i>j</i>	← <i>j</i>	*har	← <i>i</i>	*inte		*spelat	*kubb ← <i>k</i>

Denna matchning mellan plats och typ av led är grundläggande och självklar, men kan lätt glömmas bort. Sen finns det ett par platser som tar emot fler än en typ av led. Vi har redan nämnt Typplatsen som kan ta emot antingen en bisatsinledare eller ett finit verb. En annan sådan plats är Satsbasen som kan ta emot antingen subjekt, objekt, predikativ eller adverbial. Det får man hålla reda på, men det är då viktigt att komma ihåg den tredje regeln.

Regel 3: Man får inte sätta två olika led på samma plats samtidigt.

Det går alltså inte an med *både* en bisatsinledare *och* ett finit verb på typplatsen. Inte heller kan man flytta både ett subjekt och ett adverbial till Satsbasen. Däremot kan man ha flera adverbial samtidigt på adverbialsplatserna, men då är det ju fråga om samma *slags* led (*Han har nog inte redan hämtat tidningen, Hon åt filmjöl*k* på landet om somrarna när hon var liten*). I IV kan också rymmas flera infinita verb (*Jag skulle gärna vilja få höra nyheterna i fred*). På PEO-platsen kan man ha två objekt nämligen när verbet är DITRANSITIVT, dvs. tar både direkt och indirekt objekt (*Vera gav Jonas korgen i morse*). Men PEO tillåter också att olika predikativ och egentligt subjekt samsas (*Det är glädjande att du svettas*), liksom objekt och predikativ (*Jan tvättade fötterna rena, Jan tvättade utmattad sina fötter*). Dessa betraktas

alla som nominala och räknas därmed som likvärdiga. Inte för inte står de på samma plats i schemat, alltså. Men subjekt och finit verb förekommer bara en gång per sats.

I analys med satsschemat bildas huvudsatser ur den grundläggande strukturen (bisatsernas) genom flyttning.

Nästa regel handlar om tomhet.

Regel 4: Typplatsen får inte vara tom.

Alla satser fyller inte alla platser i schemat. Naturligtvis inte. Men i och med att vissa led är obligatoriska så kan man ju förvänta sig att också vissa platser ska vara obligatoriskt fyllda. Den plats som har det starkaste kravet på att vara fylld är Typplatsen. Den ska fyllas av antingen bisatsinledare eller finit verb. Om denna plats är tom är också meningen i normalfallet ogrammatisk.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Olle _j	(*)	← _j	inte	har	spelat		kubb	i år

Subjektet är en obligatorisk kategori (i svenska), men i likhet med det finita verbet står det inte alltid på en och samma plats. Subjektet kan ofta stå i Satsbasen som alternativ till S.

Sedan finns det kategorier som är med ibland och ibland inte. Det beror ofta på huvud verbet. Om huvud verbet är transitivt, är det t.ex. obligatoriskt med ett objekt, om huvud verbet är intransitivt, är det istället förbjudet med ett objekt. De flesta adverbial är med eller inte beroende på satsens betydelse. Om satsen är nekande finns det t.ex. ofta ett negerande adverbial med (*inte*, *aldrig*).

Vi ska nämna en huvudregel till innan vi börjar öva. Det behöver nämligen påpekas att **en** rad i satsschemat kan analysera endast **en** sats.

Regel 5: Varje rad i satsschemat kan analysera en (1) sats.

Många meningar innehåller flera satser och då går det alltså åt lika många rader i schemat som det finns satser i meningen du analyserar. Notera att bisatser är satsdelar i andra satser. Jag sätter inte upp detta som en regel här eftersom den inte direkt har med satsschemat att göra, utan är en allmän sanning om grammatiken. Detta betyder emellertid att man i analysen av en överordnad sats ska sätta in hela den underordnade satsen på en plats i schemat. Ett illustrativt exempel ges nedan, men vi kommer inte att öva detta förrän andra saker är på plats.

Lisa köper glass när hon får sin veckopeng.

|-----huvudsats-----| (inkluderar bisatsen)
 |-----bisats-----| (ÖA i huvudsatsen)

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Lisa _j	köper _i	← _j		← _i			glass	[när hon får sin veckopeng]
	när	hon		får			sin veckopeng	

Att skilja ut bisatser ur huvudsatser är således en viktig färdighet att tillägna sig.

I samma andetag kan det vara läge att också identifiera vad vi menar med sats. Satsschemat använder vi för att analysera FINITA satser, dvs. satser som innehåller ett tempusböjt verb. I traditionen kallar man ibland dessa satser för fullständiga satser.

Regel 6: Satsschemat används för att analysera finita satser.

Det finns dock gott om infinita satser i språket också (ibland kallade satsförkortningar), men om man ska analysera dem i satsschemat måste man också bortse från flera av reglerna ovan. Det är således viktigt att kunna känna igen skillnaden mellan finita och infinita satser. Detta ska vi också öva litegrann nedan (NN).

I exemplen ovan har jag satt ut pil och index för att signalera vilket led som har flyttat varifrån och vart (VVV). Detta är en god rutin att lägga sig till med eftersom man då visar relationen mellan det flyttade ledet och dess ursprungliga hemvist. Det ger också en signal om vilka positioner som är ”förbrukade”.

Regel 7: Markera alltid flyttning med pil och index ($\leftarrow i$) så håller du reda på vilket led som flyttat varifrån och vart (VVV).

Det där var huvudreglerna för detta satsschema. Du ska tänka på schemat som det huvudsakliga grammatiska systemet för meningsbyggnad i svenska. De svenska satser du spontant bildar när du talar med vänner, bekanta och främlingar följer dessa centrala regler och därmed kan man med fog säga att du har detta system i din skalle. Satsschemat beskriver emellertid en något rudimentär grammatik, så när vi kommer till finliret, kommer vi diskutera ramarna för systemet lite mer och lägga till ett par positioner. Men tills vidare håller vi oss till detta schema.

31.2 Uppvärmning

Rita upp en schema med rubriker utsatta (eller kopiera ett). Analysera satserna nedanför. Om du fastnar på någon sats ska du bara gå vidare. Direkt efter denna första övning kommer ett par tips som du kan beväpna dig med när du försöker igen. Vi börjar med en hög **bisatser**, eftersom de representerar grundstrukturen.

A bisatser

1. att Arne verkligen är sjuk
2. att du inte borde köpa nötter på lördagarna
3. att alla anställda fick en nyckel till kontoret
4. att alla anställda hade nycklarna på kontoret
5. att ekorrarna verkligen hade legat i
6. att han inte ville ge bort godispåsen
7. att han inte ville dela godispåsen med sina lagkamrater
8. eftersom den hemska handbollen tillfälligt tog över från VM-fotbollen
9. om de har gett Sven-Åke biljetten
10. om de inte hade lovat varandra takhöjd och svängrum
11. om jag inte tar alldeles fel
12. eftersom de ofta gillar den mat som serveras

13. därför att de ofta gillat den mat som serverats
14. att trafiken hamnade i skymundan i valrörelsen
15. som du nog vet
16. som han inte ville ge bort
17. som aldrig gav bort något i onödan
18. som Sven hjälpte Einar med
19. innan alla bensin- och oljerester har omvandlats till vatten och koldioxid

Tips 1: Arbeta utifrån dina styrkor. Börja med att identifiera och placera de led du känner dig säkrast på, så minskar placeringsalternativen för de återstående leden.

Det finita verbet kan t.ex. vara lätt att känna igen eftersom det bara består av ett enda ord och är det enda ord som har tempusböjning. Kläm dit det.

Nu tar vi några **huvudsatser**. Glöm inte att signalera **VVV** med pil och index. Det finns gott om exempel på hur det ska se ut i genomgången ovan.

B huvudsatser

1. Barnen äter.
2. Har barnen ätit?
3. Den svenska börsen faller kraftigt.
4. Den svenska börsen har stigit ordentligt
5. Hennes pappa rasar över valutgången.
6. De flesta barnen i kvarteret äter frukt till mellanmål.
7. Den starka vinden orsakade kraftig sjögång.
8. Stadens egna insatser räcker inte till uppstädning utanför citykärnan.
9. Produktion av en kilowattimme el kostar omkring en krona.
10. Arnes förlust i första omgången vållade höjda ögonbryn.
11. Mörknar det redan?
12. Sätt du dig NN där i soffan!
13. Köp inte brännvin till pappa!
14. Du har inte träffat honom än.
15. Han var ingalunda säker på sin sak.
16. Bara anhöriga och nära vänner kommer dit.
17. Titta ni bara!
18. Såg du trandansen i år?
19. Längtar du inte hem ibland?
20. Ville slog till på ett sommarhus förra veckan.
21. Får du komma ifrån ibland?
22. Du får väl komma loss från lagret ibland?

23. Olle tog hem storkovan

Partiklar är ofta bildade av prepositioner och man kan därför ha svårt att skilja dem åt. Vid tveksamhet kan det vara bra att uttala satsen högt.

Tips 2: Partiklar får karakteristisk huvudbetoning vid uttal.

- *Olle hittade PÅ svaret men Olle TITTade på svaret*
- *Ninna tycker OM lök men Vad TYCKER du om förslaget?*

Här kommer nu några **fler huvudsatser**. I dessa exempel finns det fler flyttningar av andra led än subjektet till Satsbasen.

C fler huvudsatser

1. I första omgången får varje spelare sex kort.
2. På förmiddan kom statsministern till Bromölla.
3. Vid fiskeläget tycktes tiden ha stannat.
4. Första maj badar jag alltid i havet.
5. Än har du inte träffat honom.
6. Löken har inte fått färg ännu.
7. Tomaterna har jag inte lagt i salladen ännu.
8. Gurkan har jag däremot redan lagt i.
9. Vännerna samlades på bryggan.
10. Den stora skaran med oroliga församlingsmedlemmar här utanför får nog vänta en stund till.
11. Det mörknade vid tvåtiden.
12. Det sjunger en fågel i linden.
13. Det är faktiskt också ett besked.
14. Detta besked är faktiskt inte så dumt.
15. Sigrid verkar trevlig.
16. Birgit gav Allan hela egendomen i födelsedagspresent.
17. Birgit gav hela egendomen till Allan i födelsedagspresent.

De två satserna som inleds med *Birgit* betyder samma sak, men de har ändå olika struktur. Där den ena meningen har två objekt och den andra har ett objekt och en prepositionsfras. Sådana prepositionsfraser ska analyseras som adverbial baserat på deras *form*. Låt dig inte luras av att betydelsen.

Regel 8: Formella kriterier är viktigare än betydelsemässiga kriterier vid analys med satsschema.

Regel 8 kommer att visa sig viktig nedan när det gäller att skilja objekt från objektadverbial (31.5.1), men redan nu kan vi illustrera hur satsschemat bestämmer position för ett lätt

igenkännligt led, nämligen reflexivt pronomen i objektsform (*sig, sig själv*). Det reflexiva pronomenet (som i 1a och 2a person sammanfaller med personliga pronomen till formen, dvs, *mig, dig, oss, er*) är på sätt och vis ett objekt, men reflexiviteten innebär att det delar referent med ett tidigare led i satsen, normalt sett subjektet. Pronomenet är oftast obetonat i den enkla formen *sig*, och betonat i den kraftigare formen *sig själv*. När det är obetonat kan det flytta runt lite friare än andra led, antagligen av fonologiska skäl, och det gör att man måste tänka efter var man ska placera det. Om inget hindrar sätter vi reflexivet i PEO (det är ju ett objekt). Det som ibland kan hindra är en betonad partikel. *Sig* kan stå på ömse sida om denna partikel (som ju står i Prt) och när det står till vänster placerar vi det i IV, annars som vanligt i PEO.

1. Mopedtjuv ångrade sig efter 25 år.
2. Le Point slog sig in på marknaden.
3. Le Pen tog med sig paraplyet till mötet.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Mopedtjuv <i>j</i>	ångrade <i>i</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>			<i>sig</i>	efter 25 år
Le Pen <i>j</i>	tog <i>i</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>		med	<i>sig</i> paraplyet	till mötet
Le Point <i>j</i>	slog <i>i</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>	<i>sig</i>	in		på markn aden

Tips: Sätt *sig* i PEO om du kan, annars i IV. Sätt *sig själv* i PEO.

Huvudsatser och bisatser om vart annat

D Huvudsatser och bisatser

1. Sover Kalle fortfarande?
2. Har du inte träffat honom än?
3. om Kalle ännu inte har somnat
4. Skulle du vilja hjälpa mig med bilen?
5. Inte har hon träffat honom än.
6. Honom har du inte träffat än.
7. att han inte hade glömt hatten på tåget.
8. hur krisen kanske kunde lösas.
9. Kunde krisen således inte lösas?
10. om detta var självklart under medeltiden.
11. att det ännu var mörkt ute.
12. som nog hade glömt hatten på tåget.
13. som han nog hade glömt på tåget.
14. Att vännerna inte tvättade sig så ofta
15. Man tar sig för pannan.
16. Hon tog för sig av potatisen.

17. Du tog för dig av korven.
18. Han krånglade in sig i ett filosofiskt resonemang.
19. Greta krånglade sig ur situationen med hedern i behåll.

31.3 Bisatser är satsdelar i huvudsatser eller andra bisatser

När vi analyserar satser som innehåller andra satser behöver vi använda flera rader i satsschemat, nämligen lika många rader som det finns satser i vår mening (detta är regel 6). Underordnade satser kommer då att dyka upp på flera rader, dels på en enskild position i den överordnade satsen, dels analyserad på en egen rad. Ett exempel på detta gavs ovan. Här är ett till.

Om vädret blir bättre ska jag plantera dahlian i morgon

|-----huvudsats-----| (inkluderar bisatsen)
 |-----bisats-----| (ÖA i huvudsatsen)

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
[Om vädret blir bättre] <i>j</i>	ska <i>j</i>	jag		← <i>i</i>	plantera		dahlian	imorgon ← <i>j</i>
	om	vädret		blir			bättre	

Bisatsen i detta exempel är övrigt adverbial i sin huvudsats. Från ÖA har det flyttat till Satsbasen. För att tydligt signalera att hela satsen är flyttad sätter vi den inom klammer och indexerar klammern. När det är fråga om långa led som flyttats kan det vara praktiskt att förkorta dem. Då kan man i satsschemat sätta in de första och sista orden i bisatsen med '...' mellan. Det är dock viktigt att ta med både början och slutet så att det tydligt framgår vad som ingår i satsdelen. Sådär kan det se ut.

Denna grupp journalister, som noga har följt handläggningen av ärendet misstänker att myndigheterna helst vill begrava hela historien.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
[Denna grupp ... ärendet] <i>j</i>	misstänker <i>j</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>			[att myndigheterna ... historien]	
	som		noga	har	följt		handläggningen av ärendet	
	att	myndig heterna	helst	vill	begrava		hela historien	

E bisatser är satsdel i andra satser

1. Eftersom hon hade vackert hår, bar hon ogärna hatt.
2. Han spelar fiol för att han är ledsen.
3. Att Lena gillar fotbollen verkar uppenbart efter gårdagens träning.
4. Båten var såld innan vi hann bestämma priset ordentligt.
5. Jag brukar bli klen när vintern närmar sig.
6. Att han längtar hem efter ett dygn på lägret är bara naturligt.

7. Olle önskade att Malin skulle ge honom ett hemlighetsfullt leende under lektionen.
8. Finskorna uppträdde med en värme som berörde varenda åskådare i lokalen.
9. Först frampå eftermiddagen upptäckte jag kuvertet som diskret hade placerats under bordslampan, som med sitt matta sken lyste upp de gula bokstäverna, så att man kunde tro att de var illuminerade med äkta guld.

31.4 Mera uppvärmning

I denna övning ska vi vrida och vända på steken litegrann. Det är bra för att bli närmare bekant med satsschemat. Uppgiften blir därmed att formulera satser som uppfyller de kriterier som efterfrågas i frågorna.

Tips 3: Eftersträva naturlighet genom att uttala meningar högt och med naturligt tonfall. På samma sätt kan man pröva om en given mening är grammatisk eller inte.

Vid naturligt uttal märker man också att vi använder en hel del meningar i naturligt tal även om de är mindre vanliga.

Nedan ombeds du formulera om satser och skapa nya satser. Du ska således producera strukturer snarare än analysera givna strukturer. Sätt in samtliga meningar i satsschemat.

A. Konstruera huvudsatser

1. Tre huvudsatser av bisatsen *att Einar inte ville hämta grisen hos bonden i förmiddags*. Åstadkom variationen genom att placera olika led i Satsbasen.
2. Tio ja/nej-frågor utifrån 10 av de bisatser vi analyserat ovan. Konsultera gärna dina tidigare analyser av bisatserna.
3. Fyra huvudsatser av bisatsen *att Vickan hade sett sälarna på Skansen*.
4. Fyra huvudsatser av bisatsen *om du hämtar varorna tidigt imorgon förmiddag*.
5. Tre huvudsatser med en underordnad bisats vardera. Utgå från följande meningspar och låt konstruktionen koppla ihop information i dem på olika sätt: *Göran fick ont i magen. Laxen var inte riktigt färsk*. När du har satt in huvudsatsen i schemat tar du dig an de fyra underordnade satserna.
6. ...

B. Formulera satser som uppfyller kriterierna nedan

1. SA är tom
2. Både SA och ÖA innehåller adverbial
3. ÖA innehåller två från varandra separata adverbial (alltså utan inbördes under-/överordning)
4. PEO innehåller ett objekt
5. PEO innehåller ett predikativ
6. PEO innehåller två objekt
7. Satsen innehåller två objekt och två adverbial
8. Huvudsats där Satsbasen är tom
9. Bisats med verbformer i både FV och IV
10. Huvudsats med finit verb i Typ och verbform i IV

11. Huvudsats med IV och Prt fyllda
12. Huvudsats med finit verb, infinit verb och negation på sina rätta platser.
13. ...

C. Flyttningar

Producera satser som innehåller flyttningarna nedan. Övriga nödvändiga flyttningar ska också indexeras och markeras.

14. Finit verb har flyttat till Typplatsen
15. ÖA har flyttats till Satsbasen
16. Subjektet har flyttat till Satsbasen
17. Objektet har flyttat till Satsbasen
18. Ett ÖA har flyttat till SA (Tips: försök först med tidsadverbial)
19. Ett annat ÖA har flyttat till SA
20. ...

D. Huvudsatser som innehåller bisatser

21. ÖA är en bisats
22. Subjektet är en bisats
23. Objektet är en bisats
24. Både subjektet och ÖA är bisatser
25. Det står en bisats i Satsbasen
26. ...

E. Mera underordning

27. ÖA är en bisats som innehåller en annan bisats
28. PEO innehåller en bisats som innehåller en bisats
29. PEO består av en nominalfras med efterställt satsformat attribut
30. ...

31.5 Gränsdragningar

Nu har du kommit en bit på väg. Sannolikt har du börjat tröttna på vissa strukturer som inte utmanar dig tillräckligt. Samtidigt har du stött på en och annan svårighet. I det här avsnittet tar jag upp några typiska gränsdragningsproblem i satsanalys, och hur man ska lösa dem i satsschemat. Vid satslösning med schema ska vi alltid prioritera struktur före betydelse när vi ska avgöra analysen. Den generella regel som här kommer upp har vi redan nämnt, men den kan vara värd att repeteras.

Regel 8: Formella kriterier är viktigare än betydelsemässiga kriterier vid analys med satsschema.

Vi ska hela tiden ska leta efter strukturella argument för vår analys. Det betyder inte att betydelsen är oviktig – alls icke – men det betyder att den syntaktiska strukturen är separat från den semantiska strukturen.⁴

⁴ Chomsky illustrerade denna poäng med följande välciterade mening:

Regel 9: De flesta flyttningar går åt vänster i satsschemat.

31.5.1 Objekt och objektadverbial/prepositionsobjekt

En klassisk svårighet som ofta diskuteras är gränsen mellan objekt och adverbial, särskilt när det gäller objektliknande adverbial (de brukar kallas prepositionsobjekt eller objektadverbial). Om vi bara lägger formella kriterier till grund för analysen är detta inte längre en svårighet, men om vi upphöjer betydelse till chef blir det svårare. Jämför följande två meningar.

- Sven gav Astrid cykeln.
- Sven gav cykeln till Astrid.

Dessa två meningar betyder samma sak i allt väsentligt. Man kan då lätt tycka att de också borde analyseras likadant syntaktiskt, men se det ska de inte.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Sven _j	gav _i	← _j		← _i			Astrid cykeln	
Sven _j	gav _i	← _j		← _i			cykeln	till Astrid

Syntaktiskt sett har den första satsen två objekt, medan den andra har ett objekt och ett adverbial. Betydelselikheten gör att man kallar denna typ av adverbial för OBJEKTADVERBIAL eller PREPOSITIONSOBJEKT, men det är likväl fråga om adverbial. Det som utmärker objekt syntaktiskt är att de står för sig själva, oftast i direkt anslutning till verbet. När en preposition står framför den ena nominalfrasen, betyder det att detta inte längre är syntaktiskt objekt, utan s.k. REKTION i en prepositionsfras.

1. Vännerna skickade Einar en hälsning
2. Advokaterna donerade stora belopp till träningscentret det året.
3. Mormor skänkte sin måg en tacksamhetens tanke
4. mormor skänkte en tacksamhetens tanke till sin svärdotter också

Skriv om följande satser så att de växlar mellan objekt och objektadverbial

5. Vålnaden sände Eva en otäck hälsning
6. Rädslan gav förnyad styrka åt vreden
7. Valdemar ställde Visbys byråd ett ultimatum
8. Han skickade ett fredsförslag till svenskarna

I nästa moment ska vi titta på andra objektliknande adverbial.

Colorless green ideas sleep furiously.
Färglösa gröna idéer sover ursinnigt.

Poängen är att vi kan identifiera dessa meningar som grammatiska, fast de inte tycks ha någon meningsfull betydelse. Det enkla, men djupa, budskapet är att vi måste hålla isär syntax och semantik.

31.5.2 Objekt och annan prepositionsfras

Analys i satsschema ska ske i termer av syntaxen snarare än betydelsen, det är en tumregel. Den syntaktiska skillnaden aktualiseras tydligast i samband med analysen av nominalfraser som uppträder med i stort sett samma betydelse i ett par olika former, nämligen som objekt eller prepositionsfras. Arbetet med meningarna nedan kommer att leda dig till den korrekta, syntaktiskt baserade analysen.

1. Beda sörjde sin hund hela hösten
2. Evert längtade efter sin häst hela våren
3. Cedric hade sparat länge till en segelbåt
4. Ville hade strävat hela året efter roligare arbetsuppgifter
5. Knut sökte svaret bland de kvarglömda papperen på lantstället.
6. Labolina letade länge och väl efter Laban innan hon hittade honom bland takbjälkarna
7. Frippe sparkade försiktigt på påsen
8. Peffe sparkade bollen i mål

När du har arbetat igenom dessa exempel, formulera då vad det är för mönster som demonstrerar att objekt repektive objektadverbial ska stå på olika platser i schemat.

-
-
9. Olle knådade degen mjuk
 10. Olle hamrade köttet mör
 11. Olle hamrade på köttet
 12. *Olle hamrade på köttet mör (hm...)

31.5.3 Satsadverbial och övriga adverbial

Både SA och ÖA är platser för adverbial och ibland kan man flytta adverbial från den ena till den andra. Jämför följande meningar.

- Vi hade ägnat oss åt meditationsövningar *hela förmiddagen*.
- Vi hade *hela förmiddagen* ägnat oss åt meditationsövningar.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
V _i j	hade _i	← _j		← _i	ägnat oss			åt meditationsövningar hela förmiddagen
V _i j	hade _i	← _j	hela förmidd agen _k	← _i	ägnat oss			åt meditationsövningar ← _k

Detta är inget konstigt förstås. Men ibland kan det vara svårt att avgöra om ett adverbial står på SA eller ÖA, nämligen vid intransitiva verb.

- Hon nynnade alltid
- Hon nynnade alltid på väg hem från skolan

Här står adverbialen sist i meningen och direkt efter den enda verbformen som måste stå på Typplatsen. Hur ska vi kunna avgöra om adverbialen står på SA eller ÖA? Återigen bör vi leta efter ett strukturellt sätt att avgöra saken, snarare än att gissa utifrån betydelse. Det finns några olika sätt att testa strukturer på och jag kommer att lista dessa som test. Så här är det första testet.

Test 1: För att skilja SA från ÖA ska du skriva om verbet från enkelt tempus (presens, preteritum) till sammansatt tempus (perfekt, pluskvamperfekt).

Det fina med sammansatt tempus är att man då fyller ut både Typ och IV. Eftersom IV står mellan SA och ÖA kan vi då avgöra var adverbialen hamnar, med hjälp av vår intuition.

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Hon <i>j</i>	nynnade <i>i</i>	← <i>j</i>	alltid?	← <i>i</i>				alltid? på väg hem från skolan
Hon <i>j</i>	har/hade <i>i</i>	← <i>j</i>	alltid	← <i>i</i>	nynn at			på väg hem från skolan
Hon <i>j</i>	har/hade <i>i</i>	← <i>j</i>		← <i>i</i>	nynn at			*alltid på väg hem från skolan

Vid sammansatt tempus placerar språkkänslan *alltid* på SA. Vi kan därmed med förtroende analysera också ursprungsmeningen (*Hon nynnade alltid*) med alltid på SA. Ibland får man kanske lite konstig betydelse när man byter till sammansatt tempus, men i allmänhet är intuitionerna alldeles klara ändå. Man kan också välja andra hjälpverb förstås (*Hon måste/vill alltid nynna*), men då glider betydelsen iväg lite längre från den mening man testar.

Öva nu omskrivning av sats med enkelt tempus till sammansatt tempus. I några fall avgör omskrivningen placeringen av adverbialen, i andra fall framgår den redan av andra skäl. Variera mellan perfekt och pluskvamperfekt.

1. Hunden sover i sin korg.
2. Katten sov länge.
3. Olle hade inte långbyxor på sig
4. Långbyxor hade Olle ofta
5. Långbyxor hade Olle om vintern

31.5.4 Subjekt eller objekt?

Subjektet är en vanlig gäst i Satsbasen, men ibland står ett objekt där. Det kan ge upphov till meningar som är strukturellt tvetydiga, i alla fall i skriftlig form.

- Malin ringde Örjan igår

Var det *Malin* som ringde *Örjan*, eller var det *Örjan* som ringde *Malin*? För att göra strukturen tydlig kan vi använda antingen Test 1 som vi just tittade på, eller Test 2 som är insättning av negation.

Test 2: För att ta reda på vem som är subjekt respektive objekt kan du sätta in ett adverbial på SA (lämpligast negationen *inte*).

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Malin <i>j</i>	ringde <i>i</i>	← <i>j</i>	inte	← <i>i</i>			Örjan	igår
Malin <i>k</i>	ringde <i>i</i>	Örjan	inte	← <i>i</i>			← <i>k</i>	igår

I det här fallet har vi alltså en tvetydig struktur. Det betyder att vi måste utläsa ur det övriga sammanhanget vilken som är den rätta betydelsen i just detta sammanhang.

Öva nu satslösning av följande tvetydiga meningar. Poängen är alltså att demonstrera vilka två strukturer som varje mening kan ha. Jag säger *strukturer*, snarare än *meningsfulla användningar*, eftersom denna övning kommer att tvinga dig att formulera ett par lite konstiga meningar.

1. Bengt träffade Myra ganska sent i höstas
2. Hela klassen hyllade samtliga lärare med sång
3. Den filmen påverkade Bengt förra året
4. Husen strök gatorna medhårs
5. Att leva på landet uppskattar Olle
6. ...

31.5.5 Skilj ut satsförkortningar

Här följer nu ett antal meningar som innehåller bisatser och satsförkortningar. Satsförkortningar är infinita satser, ibland helt verblösa satser och dessa lämpar sig inte för analys i satsschemat (jfr regel 6). Börja med att skilja satsförkortningarna från de finita satserna. Analysera de finita satserna i satsschemat. Gör därefter omskrivningar av satsförkortningarna till finita satser. Lagg märke till vilka förändringar du är tvungen att göra för att få till dessa förändringar. Analysera de nya finita satserna i satsschemat.

1. Det är inte roligt att stå och bulta längre, Katinka!
2. Bengt visste inte riktigt när han skulle sluta
3. Ove hade fickorna fulla med femtilappar
4. Milla vinkade till Sixten som gick med släpande steg från fritids, hämtad av en arg, fredagstrött mamma.
5. Vi hörde en grupp ungdomar sjunga psalmer intill kyrkogården
6. Komna till Stavanger, blickade vi ut över hamnområdet och frågade oss vad vi gjorde här.
7. Med släpvagnen ordentligt monterad, var han redo att köra de dryga milen till Arvidsjaur.
8. Allt inräknat blir det ca 80 papp.

31.5.6 Adverbial mm.

Vid tveksamhet om var du ska placera ett led finns det ett par knep att tillgå. Det ena är att sätta in ett satsadverbial (t ex *inte*) så får man bättre ordning på övriga led. Det andra är att skriva om enkelt tempus till sammansatt (t.ex. preteritum till pluskvamperfekt), så att både FV och IV fylls. Ordningen mellan leden är fast i en given mening och då kan schemat vara till hjälp för att identifiera om ett t.ex. ett adverbial ska stå på satsadverbialsplatsen eller bland de övriga adverbialen. Notera att övriga adverbial ibland kan flytta till satsadverbialspositionen, och då ska markeras med pil och index.

Test: flytta upp subjektet

1. Jens tvättade aldrig fötterna.
2. Jens brukade aldrig tvätta sina fötter.
3. I morse tvättade Jens i alla fall sina vader.
4. Det var en förbättring.
5. Det var ju en förbättring
6. Det har inte blivit en försämring
7. Jens syster konstaterade att det var ett framsteg.
8. Hon hoppades att han skulle bli renligare framöver.
9. Mopsen lever i tio till femton år.
10. Eva flätade håret med stor omsorg.
11. Eva flätade sitt hår omsorgsfullt.
12. Eva flätade omsorgsfullt sitt hår.
13. Hårspännen bar hon aldrig.
14. Hårspännen bar hon mycket gärna.
15. Hårspännen hade hon gärna burit varje dag
16. Hårspännen bar hon nästan varje dag.
17. Nästan varje dag bar hon hårspännen.
18. I sommar har vi i en serie i sju delar belyst ämnet design som konkurrensmedel.

31.6 Frågeled

När vi analyserar frågor med frågeord så indexerar vi frågeordet som om det hade flyttat från den plats där det efterfrågade ledet skulle stått.

Vem brukar du ge ansvaret för att låsa in nycklarna?

Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA
Vem _j	brukar _i	du		← _i	ge		← _j ansvaret för att låsa in nycklarna	

1. Vilka blommor ville mormor ha i buketten?
2. Varför applåderar man?
3. Vart ska du gå min lilla flicka?
4. Vad menar du med det?
5. Av vilken orsak tänker du lämna oss?
6. Vem brukar förvara nycklarna till butiken?

31.7 XP – extrapositioner

Nu har det blivit dags att lägga till två kantpositioner till det generaliserade satsschemat. Dessa kan vi kalla för extrapositioner och benämna 'XP'. Dessa extrapositioner kan sägas ligga utanför den egentliga satsen, och det känner man också av intuitivt i de flesta konstruktioner som utnyttjar dem. Dels kan ett led kännas löst påhängt i början och man får känslan av att meningen inte riktigt startar förrän efter detta led, som i *Alltså, jag vet inte om jag vill*. I andra fall kan det vara ett dubblerat led som i *Olle, han är en hyvens kille, han*. I detta exempel finns ett riktigt subjekt (första *han*) och sedan en dubblett i början (*Olle*) och en till dubblett på slutet (andra *han*). Dessa led sätter man i extrapositionen XP. Här är några analyser.

XP	Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA	XP
Enkelt uttryckt	Olle _i	har _k	← _i	inte	← _k	spelat		bad-minton	i år	han
Men hur det nu är	så	har _k	Olle	inte	← _k	spelat		bad-minton	i år	
Alltså	jag _i	vet _k	← _i	inte	← _k			[om jag vill]		inte
Gerda _i	hon _i	är _k	← _i		← _k			en reko tjej		hon

I exempelmeningarna nedan har vi led som har flyttat antingen till Satsbasen eller längre ut i XP. Identifiera vilka exempel som ska analyseras med användning av XP och sätt in dem i schemat. Ja förresten, sätt in alla satser nedan i schemat.

1. Ja förresten, sätt in alla satser nedan i schemat.
2. Kort sagt, hon hoppades på ökad renlighet.
3. Hårspännen däremot, det tyckte hon mycket om att bära.
4. Utanför Hvitfeldtska gymnasiet såg han en mur av kravallpoliser
5. Under hela episoden var han egentligen på väg till en resebyrå för att köpa en semesterresa.
6. Typiskt nog, innan vi kom fram hade tjuven smitit.
7. Han tänkte inte mycket på sig själv, den mannen.
8. På en åker utanför Skottorp i södra Halland mognar ett helt fält med hampa.
9. Med skräck och sorg måste vi konstatera att våra försök att nå ut krossades av meningslöst våld.
10. Som före detta medlem av Bel Canto-kören kände han röstens begränsningar väl.
11. Ja, inte tänker jag då flytta på mig för din bekvämlighets skull.
12. Sedan fick de veta av polisen att deras cyklar var stulna.
13. Längre har det ändå ryktats i landet att presidenten skulle avgå.

Notera att de sista två exemplen utnyttjar XP i högra änden av schemat. Denna konstruktion (ofta kallad just extraposition) innebär att man flyttar ett tungt objekt åt höger, förbi ÖA. Det är ett av ett par fenomen som ibland sammanfattas under benämningen TYNGDLAGEN. Glöm inte regel 1.

Konstruera exempel på meningar som utnyttjar extrapositionerna. Utgå från följande grundmeningar, men du får lov att förhålla dig lite fritt till dem. Se till att varje XP kommer till användning åtminstone ett par gånger.

14. Vetenskapsmannen Bruce Banner arbetar på en metod att kunna läka skador fortare.
15. Samtidigt är han en man som har svårt att tygla sina känslor.
16. Vid laboratoriet arbetar han med sin tidigare flickvän Betty Ross.
17. Vid en olycka på laboratoriet bestrålas Bruce med farlig gammastrålning.
18. Detta leder senare i sin tur att han förvandlas till världens starkaste varelse: Hulken.
19. Efter flera veckor fick Lars höra om alla bronsåldersmyntens mystiska försvinnande av mamma.
20. Men till skillnad från denne fine men glömde symfoniker skämdes han inte för sitt barpianistiska förflutna.
21. Både ris och ros fick statsministern efter sitt allvarsmättade men till tonläget uppsluppna tal vid middagen med journalisterna.
22. Om myndigheterna skulle godkänna alliansen skulle BA och AA få 39 procent av alla avgångar från Heathrow.
23. I stället för 175–190 miljoner kronor räknar bolaget nu med en försäljning på endast 60 miljoner i år.

31.8 Satsbas i bisatser

En del underordnade satser utnyttjar satsbasen. Det gäller dels bisatser som inleds med en utbyggdbar bisatsinledare som *vars*+NP, dels *att*-satser i vilka man TOPIKALISERAT någon satsdel. I det senare fallet ändras ordföljden till huvudsatsordföljd. Här kommer några typfall. Analys ges bara av bisatsen.

- De undrade varför ingen hade hämtat pengarna
- Du frågar när du borde svara
- Allan frågade vems båt som fortfarande låg i
- Ju mer tveksam jag blev desto påstridigare blev Maja.
- Jo, jag har träffat Jonas, vilkens många vänner jag också fick kontaktuppgifter till
- Min pappa, vars enda barn jag är, är inte hypokondriker.

XP	Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA	XP
	varför _i		ingen		hade	hämtat		pengarna	← _i	
	när _i		du		bord e	svara			← _i	
	vems båt _i	som	← _i	fortfarande	låg		i			
	Ju mer tveksam _i		jag		blev			← _i		
	vilkens många vänner _i		jag	också	fick			kontaktup pgifter	till ← _i	
	vars enda barn _i		jag		är			← _i		

När subjektet ställs i satsbasen är det ofta obligatoriskt med *som*. Då ser man tydligare att bisatsen faktiskt har en satsbas och att den innehåller ett led (eftersom *som* står i Typ). Annars är det typiska kriteriet för att skilja en satsbasinledd bisats från en subjunktionsinledd bisats det faktum att ledet i satsbasen har flyttat dit från en position i satsen. Det ska därför alltid finnas en indexerad pil i sådana bisatser.

Faktum är att vi ofta har en viss intuition om att det skulle gå att sätta in ett *som* eller *att* vid satsbasinledd bisats (...*varför som ingen hade hämtat pengarna*, ...*när som du borde svara*, ... *ifall att du fått nog*) även om det är något vi gör endast i begränsad omfattning i språket. Detta kan vara till hjälp i analysen.

Subjunktioner ”föds” i typplatsen. *Som* är något av ett gränsfall: Å ena sidan brukar man ofta kunna koppla ihop *som* med en speciell position i satsen, å andra sidan är *som* (och *eftersom*) ändå en subjunktion och ska placeras i Typ (se SAG, NN).

Identifiera bisatserna och sätt in dem i satsschemat. En del har satsbas, andra inte.

1. Det är välkänt att trafiken hamnade i skymundan i valrörelsen
2. Många får i sig på tok för mycket godis eftersom de inte gillar den mat som serveras i skolan.
3. Jag säger upp mig om jag flyttar tillbaka om några år
4. Han såg på Cornelius vars andhämtning blev starkare för var minut.
5. Gå dit ifall du minns
6. Det var en kväll då både Internationalen och Marseljäsen kunde sjungas
7. Den äldre konstnären ägnade sig åt Gwenda och den unge advokaten delade sin uppmärksamhet mellan Joan och miss Marple, vars anmärkningar han tycktes ha mycket roligt åt.
8. De gick förbi den grönaktige holländaren vars avhuggna huvud var placerat på ett mycket naturtroget målat silverfat.
9. Hjalmar satte sig ytterst på kanten på en gammal verandastol, vars ben bågnade under tyngden.
10. Eftersom Allah samspråkade med sin profet Muhammed på arabiska så var Naguib vänlig nog att översätta vers efter vers, sura efter sura (kapitel) till engelska.
11. Vi kan nog inte ge något riktigt svar eftersom allt ätbart smakar som himlens manna för oss.
12. Det tröttnar man snabbt på eftersom båda känner sig instängda.
13. Men jag ville inte flytta på henne, för det har man ju hört att man inte ska, ifall att hon har blivit skadad, inuti alltså.
14. När den ekonomiska aktiviteten skjuter fart igen, är de förberedda för nya jobb.
15. De är redo när aktiviteten har ökat igen i ekonomin.
16. När aktiviteten i ekonomin såsmåningom har ökat igen, blir det bättre.
17. När jag flyttar till Stockholm om några år vill jag ha andra bilder.
18. Om Marseljäsen nånsin kan sjungas igen vill jag kunna texten utantill.
19. Bajrarna grät då den hemska handbollen tillfälligt tog över från VM-fotbollen.
20. Då handbollen tillfälligt tog över teverutan från VM-fotbollen var det många som poppade popcorn.
21. Säg mig hur additionen är genomförd

Du har säkert funnit vissa bisatser lättare att analysera än andra. Det är inte konstigt. Bisatsinledare som står i Satsbasen kan över tid bli subjunktioner som ska stå i Typ. *Eftersom* är ett exempel på det.

31.9 Några realistiska meningar

1. Flykten till soptunnorna berodde på att han hade trott att några ovänner till kamraten varit efter dem.
2. Röda masken slog till den 19 juli då en kvarts miljon datorsystem drabbades på nio timmar.
3. Micke tog dock revansch på sin svaga avslutning i matchinledningen då Peter Markstedts misslyckade bicycleta hade friställt honom i straffområdet.
4. I ett skede när folkmassan och polisen tryckte på blev han väldigt stressad och skräm.
5. Kristian Bergströms vänsterfot klippte ”Peking” [dvs Norrköping] tillbaka in i matchen genom att pricka Fredrik Bilds huvud med en flack frispark som susade svårmarkerad rakt igenom försvaret.
6. Om du bara kan hålla dig kvar en halv minut så vinner du automatiskt en resa till Nashville.
7. Att han hade så många olika maskeringar beror på att han fick kläder av en okänd i ett skede då han kände sig frusen.
8. Olle tog stövlarna som hade långa blanka skaft och små metallbeslag och stegade ut i sommarnatten, vars lena mörker gav skön lindring åt hans som han själv tyckte överdrivet plågade själ.
9. Den starka vinden orsakade så hög sjögång att båten råkade i sjönöd
10. Vem brukar förvara nycklarna som ni använder?
11. Att producera en kilowattimme el kostar omkring en krona.
12. Hur Arne lyckades undgå att vinna det första partiet är en gåta.
13. Hur Arne lyckades undgå seger i det första partiet är en gåta.
14. Det är faktiskt också ett besked, det också.
15. Marseljäsen var borgarnas egendom, Internationalen revolutionärernas, Arbetets söner helt enkelt massans.

31.10 Satsflätor

I satsflätor har *ett led ur en bisats* flyttat till huvudsatsens satsbas/fundament. Ett led ur bisatsen står således utanför bisatsen, på en position som hör till huvudsatsen. Detta är lite speciellt och inte särskilt vanligt i världens språk. Men i svenska gör vi satsflätor varje dag (*Vad tycker du jag ska göra? Det var det ingen som ville*).

Jämför dessa meningar, den ena oflätd och den andra en satsfläta.

- *Vi anser att lokalen i Bryssel bör flytta upp i EU-kvarteren. ej fläta*
- *Lokalen i Bryssel anser vi bör flytta upp i EU-kvarteren. fläta*

Vårt generaliserade satsschema kan hantera det på följande sätt:

XP	Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA	XP
	V _i j	anser _i	← _j		← _i			[att lokalen i Bryssel bör flytta upp i EU kvarteren]		

		att	lokalen i Bryssel		bör	flytta			upp i EU- kvarteren	
	Lokalen i Bryssel _k	anser _i	vi		← _i			[att ← _k bör flytta upp i EU- kvarteren]		
		att	— _k		bör	flytta			upp i EU- kvarteren	

Vid satsfläta händer en del intressanta saker som att *att* måste strykas om det är just subjektet som flyttar ut ur bisatsen. Det har jag markerat ovan. Nu kan vi öva en stund. Håll tungan rätt i mun.

A. Analysera satsflätor

1. Om en månad hoppas han att hela finansieringen är klar
2. Vem trodde han att han var egentligen
3. När tror du att vi kommer att få proffsdomare?
4. Det var det ingen som ville
5. Så finns det många som vill ha det
6. Vilka tycker du vi ska bjuda
7. En sådan häst är det nog ingen mer än jag som har
8. Engelska finns det förstås många som talar
9. Såna blommor känner jag en man som säljer på torget
10. Strax före klockan två i eftermiddags uppskattade Mikael Albrecht att mellan 100 000 och 200 000 datorer smittats av den nya versionen av viruset.
11. Ernst ansåg vi inte gärna kunde tacka nej till priset

B. Konstruera satsflätor. Det led som ska flyttas ur bisatsen anges inom parentes.

1. Ernst berättade dock att han helst ville slippa priset som årets vassaste penna, eftersom han tyckte att han hade tacklat av. (objekt)
2. Olle menade att tävlingen nu måste avbrytas. (subjekt)
3. Jag känner en man som länge odlat gurkor i vardagsrumsfönstret. (rumsadverbial)
4. Fröken tyckte att Göte hade varit extra snäll mot sina kamrater under vårterminen. (subjekt)
5. Hon tyckte dock inte att han hade gjort sina läxor ordentligt. (objekt)
6. Fröken Julie tyckte att Jean hade varit ståtlig att se på tills patron ringde i betjäntsklockan. (subjekt)
7. Von Friesen hoppades att vetenskapen skulle hinna lösa alla gåtor som runstenarna erbjöd innan han gick bort. (objekt)
8. Jag medger att jag inte ville att han skulle delta. (objekt)
9. Jag tror inte att pappa ville köpa bilen själv. (subjekt)
10. Östen trodde att Gretas kungspudel Puck hade fått löss. (subjekt)
11. Greta skulle få fnatt om hon hade fått löss av Puck. (objekt)
12. Simhopparen tyckte att den lilla hunden borde lämna bassängen omgående. (subjekt)
13. Pappa skulle gå i taket om han fick kroppkakor till middag. (objekt)

C. Bena ut satsflätor. Skriv grundformen till följande satsflätor och ange vilken satsdel det är som flyttat ut från bisatsen

1. Mot myggor finns det folk som använder eukalyptusolja.

2. År 1588 vet man att hela prästgården brann ned till grunden.

31.11 Några olika konstruktioner

Här har jag samlat ett antal konstruktioner man ofta stöter på och som kan vålla visst huvudbry i schemaanalysen. Det kan vara bra att kort diskutera hur de ska lösas.

31.11.1 Samordning och ellips

Vid SAMORDNING uppstår möjligheter att rationalisera bort vissa led. Då måste man fundera på om man ska dela upp analysen av en sats på två eller flera rader, eller om man klarar sig på en. Följande exempel aktualiserar en del av frågorna som kommer upp

Anneli köper böcker och pennor (samordnade nominal -- bör dela plats)

Anneli äger och läser många böcker (samordnade finita verb -- låter lätt lite konstigt, men kan få dela plats)

Anneli satt och funderade på skolarbetet (PSEUDOSAMORDNING -- bör dela plats)

Anneli köper många böcker och läser ännu fler (måste delas upp eftersom flera positioner är inblandade)

Anneli suckade och gick iväg för att köpa böcker och pennor till Gerda och Sven (måste delas upp)

XP	Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA	XP
	Anneli _j	köpte _i	← _j		← _i			böcker och pennor		
	Anneli _j	äger och läser _i	← _j		← _i			många böcker		
	Anneli _j	satt och funderade _i	← _j		← _i				på skolarbetet	
	Anneli _j	köper _i	← _j		← _i			många böcker		
och	— _j	läser _i			← _i			ännu fler [böcker]		
	Anneli _j	suckade _i			← _i					
och	— _j	gick _i			← _i		iväg		för att köpa böcker och pennor till Gerda och Sven	

31.11.2 Egentligt subjekt och annat på PEO-platsen

På den plats vi kallar PEO kan vi hitta andra led än objekt, nämligen predikativ och egentligt subjekt. De följande meningarna tränar dig i att rätt analysera satser som innehåller variation

på PEO-platsen. Det kan ofta vara en poäng att variera syntaxen så att man tydligare ser grundstrukturen.

Tips: Prova att variera syntaxen (utan att byta ut en massa ord!) så får du en klarare bild av var olika led hör hemma.

Följande genuina mening från en gymnasieelev kan tjäna som exempel:

- Det är lättare att tigga till sig saker vid liten ålder.

Hur ska den analyseras? Först kan vi sätta in *inte* och göra om verbet till ett sammansatt tempus (**Test 1 och 2**). Då får vi reda på att *lättare att tigga till sig saker vid liten ålder* hör hemma efter verben (*Det har inte varit lättare att tigga till sig saker vid liten ålder*). Men för att se hur många led vi har att göra med och var de står kan vi behöva flytta runt dem litegrann.

- Vilka led kan flyttas upp separat respektive tillsammans?
- Vad händer med det formella subjektet *det* vid dessa flyttningar?
- *Vid liten ålder* är en prepositionsfras som alla gånger är ett adverbial, men vilket led modifierar det, och hur påverkar alternativen analysen?

Nu analyserar vi några meningar. Ange vad det är för satsdel(ar) som står på PEO.

1. För att alla ska må bra är det viktigt att samtliga inblandade parter samarbetar effektivt
2. Det är önskvärt att deltagarna delar rum för att kostnaderna inte ska bli för höga.
3. Utgångspunkten måste vara att alla ska få en chans eller två.
4. Avsikten med riktlinjerna är att förmå samtliga lärare att på sikt sluta med kriter.

31.11.3 Attribut eller adverbial -- Vart hör modifikationen?

1. Tvättmedlet gick att använda på kläder i små mängder.
2. Roine besvärades av de tilltagande smärtorna i ryggen.
3. Regeringen har godkänt byggandet av 1 100 vindkraftverk i Piteå kommun
4. Roine besvärades av de tilltagande smärtorna på arbetet
5. Förra veckan hämtade vi boken från polisen.
6. Veckan innan hämtade vi cykeln från förrådet.
7. Och två veckor innan dess hämtade vi vasen från Kina från mormors förråd.

31.11.4 Diverse meningar att analysera

Meningarna innehåller diverse konstruktioner som du nu bör vara väl rustad att kunna analysera. Denna radda är den sista gruppen av utvalda eller preparerade satser och meningar du får i den här boken. Därefter vidtar genuina texter.

1. Det är roligt att bada naken.
2. Sven verkar vara trött på att hela tiden behöva prata med journalister.
3. Det var Sven som hade tröttnat.
4. I rymden finns miljarder planeter, var och en med enorma arealer.
5. Finns det intelligent liv på Mars?
6. När våren kommer brukar det vara roligt att plantera sallad.
7. Generalen och hans stab förhörde menige Cyan med tuffa frågor och alldeles utan mildhet.

8. När vi hade ätit av salladen, kände vi oss konstiga i kistan.
9. Hursomhelst, Nisse har studerat biologi alldeles för länge, han.
10. Tomtebobarnen som hade fjuttat på hatten sprang halvnakna omkring på stranden som kändes kall i kvällningen och när tomtemor kom hem var alla snuviga.
11. Minns du den lyckliga tiden?
12. När vi äntligen hade kommit i hamn, ville Gusten genast bada från klipporna.
13. Min mormor ger alltid en slant till tiggarna, hon.
14. Gröngölingen som nu kan ses i varje dunge, blir efterhand alltmer osynlig i stadens grönskande parker och när augusti är slut, hörs dess sorglustiga kraxande endast sporadiskt.
15. Bergmans uppsättning av Fröken Julie, den hade premiär på Lilla Scenen den 7 december 1985.
16. Har du sett min lilla katt?
17. Om du kommer till Madrid, ska du absolut besöka Pradomuséet.
18. Den 24-årige man som i söndags föll från en balkong i centrala Borås, ramlade förmodligen ner av en olyckshändelse och därmed avskriver polisen misstankarna mot den 25-årige lägenhetsinnehavaren som anhölls i inledningsskedet.
19. Utredningen om konsekvenser för den sociala välfärden och för jämställdhet mellan kvinnor och män i Sverige vid olika former av deltagande i den västeuropeiska integrationen är en av flera utredningar som regeringen har tillsatt.
20. Magnus gjorde frivoltet därför att han kände att han måste.
21. Nils-Emil insisterade på att få göra en sista måltid av de återstående råvarorna.
22. Under åren före sin död 1994 arbetade Elias Canetti på en minnesbok om sin 40-åriga vistelse i England.
23. Kvarlåtenskapen sammanställdes häromåret i en volym, som nu föreligger på svenska under titeln Party under blitzen i Per Holmers översättning.
24. Canetti befann sig i England under bjudningarnas och partynas tid, och till bokens mer läsvärda inslag hör de avsnitt där han trots allt kunnat dra vissa fördelar av sin relativa anonymitet.
25. Vare sig han är på middagsbjudning hos paret Empson i Haverstock Hill, på litterära aftnar på stilbildande Student Movement House eller han besöker den stenrika mecenaten Margaret Gardiners legendariska hem i Hampstead, inser han att det framför allt handlar om att vårda de engelska dygderna.
26. Studiet av det ståndsmässiga och intellektuella sällskapslivet bedrivs av Canetti med hans omisskännliga blick för betydelsebärande detaljer.

31.12 Genuina texter

Under denna rubrik har jag samlat texter och utdrag ur texter av olika karaktär. I förståelsen av dessa texters struktur är en analys med satsschema ytterst användbart. Först och främst ger det närkontakt med den grammatik som de olika skribenterna använder. Man får syn på vilka konstruktioner som är vanliga och – i den utsträckning satserna inte följer svensk grammatik i alla avseenden – vilka som är avvikande. För det andra har man också glädje av satsschemat som grund för jämförelse mellan olika texter. Vissa konstruktioner är vanligare t.ex. i talspråk än i skriftspråk, i lagspråk jämfört med krönikor, sagor jämfört med utredningar, osv.

31.12.1 Skolbarn skriver

Här har du några texter skrivna av två skolbarn. Texterna är hämtade från lågstadiet till gymnasiet. Skolbarns skriftspråk är under utveckling och det finns olika saker att lägga märke

till, både när det gäller meningsbyggnad, stavning, fonologi och interpunktion. Analysera texterna i satsschemat och kommentera hur interpunktionen stämmer överens med satsstrukturen. Kommentera därefter fonologin sådan den yttrar sig i stavningen.

(1) Bertil årskurs 1

Den kvarglömmda skatten
 Det var en gång en
 gube som var fatig han
 bestemmdesej för att hakasten
 nar han hade hakat
 en stund såg han
 något gult han tende
 en tenstika då
 såg han att
 de var guld
 då gik han
 hem när han
 kom hem såg
 han att han
 hade glömt sit
 guld kun
 slut

(2) Bertil årskurs 2

Sture är en tjock gube. Hans
 favorit låt var en kväl i juni!
 Nuv så liger han och såver
 i sin vit blå pjamas och natt-
 mösa ner draagen över ansiktet.
 Ring ring stures kloka ringer.
 Sture vaknar. Han går upp och
 dursar. Kånstikt nog glomer han
 och klä av sig. Han går ner i
 tjöket slänger ett agg i stek
 panan. Lager omeläten på tlriken och
 helr kafet i kopen med små
 elefanter som hopar. Plotlikt dunsar
 det not i golvet. det ar ett brev
 på det står det nuv är det
 slut.

(3) Vera årskurs 2

Mitt påsklov Jag har varit i hun- dfjället och åkt ski- dor. Jag träffade jag Julia då åkte vi tills- amans i liften först	då ramlade hon när hon släppte den Sen släppte jag lift jag ramlade också men sen släppte jag den igen då klarade
---	--

släppte Julia liften	jag det
----------------------	---------

(4) Vera årskurs 2

Kaninen

De vilda kaninerna är gräsätare
och kommer fram ur sina gömslen om
nätterna för att äta på fält och i trädg-
årdar.

De vilda kaninerna kan ställa till stor
skada.

Ibland får kaninmamman upp till 12 stycken
ungar i varje kull.

Ofta bara hälften så många.

Kaninmamman plockar av sig lite hår, och av
detta gör hon ett mjukt och varmt bo.

Det finns en hel mängd olika kaninraser,
det finns stora kaniner och det finns små dv-
ärgkaniner.

(5) Vera årskurs 2

Skarasommarland

Jag har varit på skarasommarland.

Där finns det attraktioner och bad-.

Det fans en våg pool.

Jag var där med pappa och
min storasyster Johanna.

(6) Elsa årskurs 3

När man är med killar så är det ganska tråkigt.

Det ända man gör är att spela fotbol, bandy,
brotas.

Men när man är med tjejer så är det kul.

Då pratar man leker lugna lekar.

För det mästa så har vi tjejer svårt att leka många
på samma gång

Men det har inte killar

det betyder att jag tycker att killar och tjejer har en
viss skillnad

31.12.2 Skolungdom skriver

(7) Gymnasist årskurs 2, Att vara ung

Att vara ung kan ha sina fördelar och nackdelar. När man
föds behöver man inte göra någonting, förutom att skrika.
Man behöver inte använda några speciella ord, som tex
snälla. Man kan bara skrika om man vill ha mat. Man behöver
heller inte tänka på att ta upp spild mat. Man behöver inte
förstå något om man blir utskälld. Blöjorna behöver man inte
heller tänka på. När man blir äldre behöver man inte bry sig

om smutstvätt (inte heller om pengar som föräldrarna står för). Det är lättare att tigga sig till saker vid liten ålder. Man har heller inget att ta ansvar för. Detta måste man däremot ta när man börjar skola. Om man gör något brott så är man straffmyndig vid femtonårs-ålder. Man kan springa och leka utan ledbesvär

(8) Gymnasist årskurs 3, nationella proven

I rymden finns miljarder planeter, var och en med enorma arealer
Vad finns på dessa planeter?
Ingen vet
Finns det intelligent liv?
Ingen vet
Rymden är helt enkelt näst intill oändlig, samtidigt som vår kunskap om den är minimal.
Det okända har alltid lockat människan
Det var det okända som lockade de tidiga upptäcksresarna, precis som det lockar dagens forskare
Människan vill lära sig om det okända
det finns i vårt blod
Det är denna ständiga nyfikenhet som är mänsklighetens främsta styrka
det är vad som för oss framåt
Verkar det inte ganska naturligt att vi vill trotsa dagens barriär rymden, precis som man trotsade den dåtida barriären havet?
Tänk hur världen skulle se ut i dag om vi aldrig skulle ha brytt oss om att utforska haven
Tänk om vi fortfarande skulle ha vita, okända fläckar på våra kartor
Vad kommer vi att missa om vi inte kartlägger rymden?
De flesta målen inom rymdforskning måste ses som långsiktiga men det finns även kortsiktiga fördelar och indirekta effekter som kanske inte är så uppenbara
Några direkta effekter skulle vara en ökad efterfrågan av forskare och ingenjörer, det vill säga fler jobb
En ökad efterfrågan skulle leda till att fler söker sig till tekniska och naturvetenskapliga utbildningar
Detta skulle betyda en generellt ökad kunskapsnivå inom naturvetenskap, vilket naturligtvis skulle vara bra för företagen
Vi skulle även få se indirekta effekter, såsom ökad efterfrågan bland små högteknologiska spjutspetsföretag
Även andra industriella sektorer som tillverkare av halvfabrikat likt stål, halvledare och kompostmaterial kommer att se ökad efterfrågan

(9) Gymnasist årskurs tre

Skillnaden att umgås med en tjej eller killkompis tror jag varierar från tillfälle till tillfälle.
Ofta beror det på vad man gör och hur många man är vid tillfället.
Oftast tror jag att det inte är någon större skillnad men det

beror nog mycket på personen.

När det gäller någon man inte har pratat med tidigare tror jag att det är lättare att prata med en kille jämfört med en tjej.

Har man väl blivit bra vänner spelar det nog ingen som helst roll om det är en tjej eller en kille.

För vissa, både killar och tjejer kan det troligtvis vara svårt att ha en bra kompis av det motsatta könet.

Vissa, men framför allt killar kan ha svårt att skilja på vissa känslor.

De känslor som är svårast att skilja på är nog vänskap och kärlek

Om man umgås ofta och pratar om allt känner man tillslut en stark samhörighet

och det är i dessa fall det är väldigt lätt för både tjejer och killar att blanda ihop känslorna.

Ju äldre man blir desto lättare blir det nog att hålla isär känslorna.

Dessutom tänker man mindre på om kompisen är en kille eller tjej.

Vissa skillnader försvinner nog ändå aldrig helt (speciellt inte intressen och samtalsämnen).

Det är väldigt sällan som tjejer och killar kan komma överens om vad man ska göra eller diskutera

31.12.3 Läroboksförfattare skriver

Här är två utdrag ur läroböcker för gymnasiet. Den första är ett utdrag ur en biologibok (NN referens), den andra ur en historiebok.

Bakteriecellens yttre hölje

Många bakterieceller påminner om cellerna hos svampar eller växter genom att de har en cellvägg utanför det vanliga cellmembranet. Andra bakterieceller har en tunn cellvägg och sedan ytterligare ett extra membran utanför detta. De här två typerna av cellhöljen har olika kemiska egenskaper, och redan i slutet på 1800-talet upptäckte den danske forskaren Hans Christian Gram att det är svårare att få färgämnen att fastna på bakterierna med extramembran. Därför kallas sådana bakterier för *gramnegativa*, och de med en enklare cellvägg *grampositiva*. Det här är alltså ytterligare en metod för att särskilja olika typer av bakterier. Praktiskt bör man känna till den här skillnaden, eftersom antibiotikumet penicillin främst verkar mot grampositiva bakterier.

Bakteriernas energi- och ämnesomsättning

Alla levande varelser behöver energi för att hålla sig vid liv, och näringsämnen, oftast i form av kolhydrater och protein, för att bygga upp sig själva. Det finns många olika metoder att få tag i de här resurserna. Det visar sig att bakterierna har betydligt mer varierad ämnesomsättning än eukaryota organismer.

Bakterier som måste utnyttja material som andra organismer har bildat räknas till heterotroferna. Oftast genomför de vanlig cellandning, dvs. de är *aeroba* organismer. Andra bakterier klarar sig utan syre, de är *anaeroba*. Energin till att leva får de anaeroba genom någon form av jäsning, vilket betyder att de bryter ner socker för att utvinna energi, utan att syrgas är närvarande.

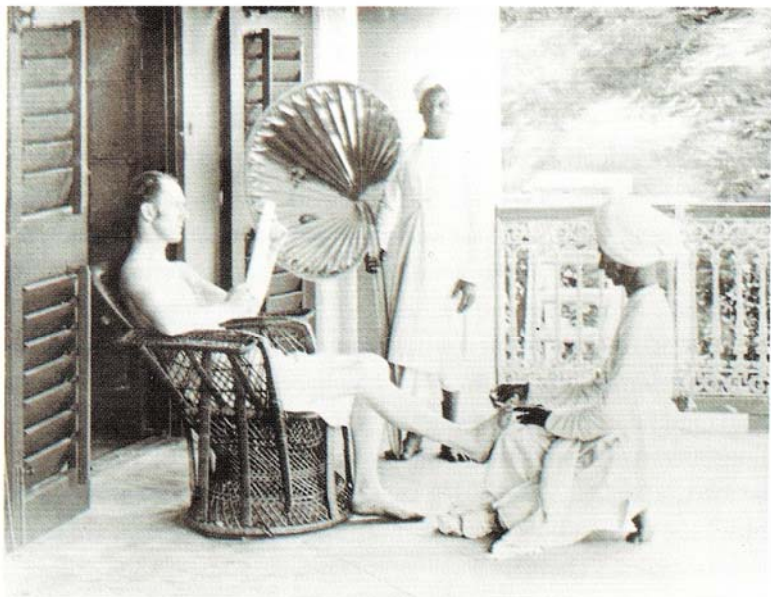
(11) Ur *Perspektiv på historien A*, s. 248

Britterna i Indien

Också Asien berördes av kolonialmakternas expansion. Men oftare än i Afrika mötte erövrarna här etablerade riken med uråldrig historia och utvecklad samhällsorganisation. Det gjorde att européernas dominans delvis tog sig andra former.

Även i Asien hade britterna ett försprång framför de andra kolonialmakterna. De hade redan på 1700-talet trängt undan sina konkurrenter och skaffat sig fotfäste i Indien. Där utvidgade de sedan med list och våld sitt herravälde så att det kom att omfatta hela den väldiga indiska halvön. Längre styrde de Indien på ett ganska informellt sätt. Kolonin administrerades inte av den brittiska kronan utan av Ostindiska kompaniet, som ingrep hårdhänt i de traditionella levnads- och maktförhållandena. Britterna gynnade aktivt kristendomens utbredning, vilket väckte protester både bland hinduer och muslimer.

En brittisk kolonialtjänsteman i Indien läser brev hemifrån i den behagliga skuggan på verandan medan han får sina fötter ompysslade.

År 1857 bröt missnöjet fram i det så kallade Sepoysupproret. Sepoys var indiska soldater i brittisk tjänst som nu vände vapnen mot sina uppdragsgivare. De fick stöd både från folket och från en del lokala furstar. Britterna kuvade upproret efter bittra strider. Sedan tog regeringen i London själv över styret. Samtidigt blev kolonialadministrationen mera försiktig i sin attityd till indisk kultur och religion. Man inrättade skolor för att kunna styra landet med hjälp av indiska tjänstemän. De inhemska härskarna fick behålla sin lokala makt så länge de underordnade sig den koloniala överhögheten.

31.12.4 Diktare skriver

I analysen av vers finner man ofta att syntaxen och morfologin blir lite annorlunda i jämförelse med prosa. Dikterna nedan går olika bra att analysera i satsschemat. En bra strategi är att analysera så mycket som möjligt i schemat och sedan isolera avvikelser och kommentera dem separat. Alltså, överge inte schemat för lättvindigt.

(12) Johan Ludvig Runeberg, Flickan knyter i Johannenatten (Ur *Idyll och epigram* 1830)

Flickan knyter i Johannenatten
kring den gröna broddens späda stänglar
silkestrådar utav skilda färger,
men på morgonstunden går hon sedan
dit att leta ut sin framtids öden.

Nu, så hör, hur flickan där betar sig.
Har den svarta, sorgens stängel, vuxit,
talar hon och sörjer med de andra.
Har den röda, glädjens stängel, vuxit,
talar hon och fröjdas med de andra.
Har den gröna, kärleksstängeln, vuxit,
tiger hon och fröjdas i sitt hjärta.

(13) Josef Julius Wecksell, Den lyckliga familjen (1879)

Den äldste sonen en morsgris blef,
Den andra lat uppå gatorna dref,
För trolös fästmö den tredje dog,
Den fjärde henne till hustru tog,
Den femte kastad på gillstun blef,
Den sjätte och yngste verser skref.
Och fadren skrek: o, dog jag så visst!
Det värsta, det värsta det kom till sist.

(14) Verner von Heidenstam, En dag (Ur *Nya dikter* 194NN)

Än tindra alla stjärnors ljus,
fast bonden med sin lykta
ren vankar kring bland gårdens hus.
Till skogs med tunga vingars sus
nu nattens fåglar flykta.
I stugans vrå slog uret fem,
en morgon åter randas.
Fabriken svänger hjul och rem
och eld och gnistor andas.

(15) Dan Andersson, Ur Omkring tiggarn från Luossa

Omkring tiggarn från Luossa satt allt folket i en ring,
och vid lägerelden hörde de hans sång.
Och om bettlare och vägmän och om underbara ting,
och om sin längtan sjöng han hela natten lång:

"Det är något bortom bergen, bortom blommorna och sången,
det är något bakom stjärnor, bakom heta hjärtat mitt.
Hören - något går och viskar, går och lockar mig och beder:
Kom till oss, ty denna jorden den är icke riket ditt!

Jag har lyssnat till de stillsamma böljeslag mot strand,
om de vildaste havens vila har jag drömt.

Och i anden har jag ilat mot de formlösa land,
där det käraste vi kände skall bli glömt.

(16) Lina Sandell, Ur Tryggare kan ingen vara

Tryggare kan ingen vara,
Än Guds lilla barnaskara,
Stjärnan ej på himlafästet,
Fågeln ej i kända nästet.
Herren sina trogna vårdar,
Uti Sions helga gårdar,
Över dem Han sig förbarmar,
Bär dem uppå fadersarmar.

(17) Anna-Lisa Frykman: Kungens lilla piga

I kungens granna slotts stora stora stora kök
det finns en liten liten liten piga
Hon alltid har så brått för där är så mycket stök
och jämt ska hon för alla vackert niga
Och bannor utav alla hon måste ta emot
för jämt är lilla näsan så rysligt svart av sot
Och tidigast av alla hon stiger ur sin säng
och sen går hela dagen lång uti ett enda fläng

För först ska kungens krona hon göra riktigt fin
hon gnider den med putset blanka lätta
Och sen på huvudknoppen av drottning sura min
ska lockperuken riktigt rätt hon sätta
Och sen går hon och väcker prinsessan ädelknopp
och tittar noga efter att snällt hon stiger opp
och sedan under dagen hon har ett fasligt sjå
att lära allra allra lilla minsta prinsen gå

Och hon ska skura trappor och hon ska sopa golv
och hon ska bära slask och ved och vatten
Hon kommer ej i säng förrän klockan slagit tolv
och då så får hon sova bredvid katten
Men hon är aldrig ledsen fast det är mycket knog
hur än det går i livet så klarar hon sig nog
Ty se hon går och sjunger så glatt vad än hon gör
för kungens lilla piga har ett strålande humör

31.12.5 Ekonomitidningen skriver

Dagens industri 2009-10-06, Slutet nära för oljepriset i dollar

Arabländerna runt Persiska viken har i hemliga möten med Ryssland, Kina, Japan och Frankrike planerat att ersätta dollarn med en valutakorg i handeln med olja. Det avslöjar den brittiska tidningen The Independent. Men Saudiarabien dementerar uppgifterna. USA är medvetet om att mötena har ägt rum, även om inga detaljer blivit kända. Washington väntas

slåss mot förändringen med näbbar och klor, enligt tidningen som hänvisar till källor i Gulfstaterna och bankkällor i Hongkong

I artikeln, skriven av The Independents Mellanösternkorrespondent Robert Fisk, sägs att planerna går ut på att ersätta dollarn med en korg av valutor: japansk yen, kinesisk yuan, euro, guld och en ny enhetsvaluta som bland andra Saudiarabien, Abu Dhabi, Kuwait och Qatar planerar att införa.

"Hemliga möten har redan hållits med finansministrar och centralbankschefer i Ryssland, Kina, Japan och Brasilien för att arbeta på planerna, som innebär att olja inte längre kommer att prissättas i dollar", skriver Fisk.

Han tillägger att även Frankrike är involverad planerna.

Tidpunkten som diskuteras ligger några år framåt i tiden, 2018.

Bakgrunden till att diskussionen uppstått är missnöje med den dominans som dollarn har haft sedan andra världskriget. Nu har Kinas nyvunna finansiella styrka tillsammans med internationell ilska över USA:s inflytande över det internationella finanssystemet satt fart på upproret mot dollarn. Detta samtidigt som USA:s ekonomiska muskler skadats av den internationella finanskrisen.

Kina är mest entusiastisk över omläggningen, inte minst med tanke på landets enorma handel med Mellanöstern, skriver The Independent.

"De här planerna kommer att förändra bilden av internationella finanstransaktioner. USA och Storbritannien måste vara väldigt oroade. Ni kommer att märka hur bekymrade de är när ni hör stormen av dementier som de här nyheterna kommer att framkalla", säger en kinesisk bankman till tidningen.

Enligt kinesiska källor så var det USA som övertalade Storbritannien att hålla sig utanför eurosamarbetet i syfte att förhindra en tidigare rörelse bort från dollarn, men källorna anser att diskussionerna har nått alltför långt för att kunna stoppas.

"Ryssarna kommer till slut att lägga rubeln i valutakorgen. Britterna är fångade i mitten och kommer att ansluta sig till euron. De har inget val eftersom de inte kommer att kunna använda dollarn", säger en framträdande finanskälla i Hongkong.

31.12.6 Författare skriver

(18) Ur Kerstin Ekman: *Sista rompan*

En sommar kom ett par värmlänningar till Svartvattnet. De var på luffen och hade en pärlskopa med sig. Av Anton Fransa fick de efter mycket dividerande låna en båt som de släpade mellan tjärnarna.

Elis spejade på dem när han kunde smita från arbetet hemma i Lubben. Tog ordentligt med stryk ett par gånger för att få se vad de hade för sig. En rodde, en låg och kikade ner i vattnet genom ett plåtrör. Ibland sänkte han skopan och skrapade efter stenbotten. På ett par veckor

fiskade de ihop en hel pilsnerbutelj med pärlor i mörka bäckvatten och tjärnar. De gav Anton en liten pärla för båten. Sen gav de sig iväg.

Han mindes spejandet nu. Den sommarn. Hur han hade kunnat tjuta rakt ut när de försvann mot Norge. Om han bara hade vågat.

Nu var han i pärldrömmarnas land.

Nedan har du två utsnitt ur Jonas Hassen Khemiris roman *Ett öga rött*. Här finns syntaktiska avvikelser och också ett par morfologiska avvikelser jämfört med vanligt språkbruk. Likväl är det fråga om en alldeles regelbunden syntax. din uppgift är dels att med hjälp av satsschemat identifiera vari den avvikande syntaxen består, dels att identifiera vilka de andra avvikelserna är.

(19) Ur Jonas Hassen Khemiri: *Ett öga rött*

Imorse Nourdine kom förbi redan på morgonen. Han hade med sig texten till pjäsen som han kanske får roll i. Också i påsen han hade två öppnade ciggpaket och typ en halvkilo pistagenötter. Pappa ställde fram askfat och stängde ut solljus med persienner. Nourdine kavlade skjortan och gjorde andningsövning så det lät som när gussar ska föda barn.

Jag axade mot lärarrummet och softade på fönsterkarm tills en lågstadielärare gick ut. Snabb som blixten jag högg dörren och smet in. På väggarna det satt tavlor med bondefester från förr i tiden och hästfamiljer i solnedgångar. Kopieringsapparaterna surrade och längre in några mellanstadielärare dissade schemaläggaren och sa hon måste tappats bakom vagnen. Kakkbordet stod ensam i hörnet med kaffebryggare och massa fat och sockerbitar i liten korg.

31.12.7 Lagtext: 4.2.1 Värdering av fast egendom och tomträtt

I 9–14 §§ stämpelskattelagen finns bestämmelser om hur stämpelskatten skall beräknas vid köp av fast egendom och tomträtt. Enligt huvudregeln i 9 § första stycket stämpelskattelagen skall köpeskillingen jämföras med taxeringsvärdet för året närmast före det år då ansökan om lagfart beviljas. Det är det högsta av dessa värden som skall ligga till grund för beskattningen. Om det saknas särskilt taxeringsvärde görs jämförelsen i stället med det värde som inskrivningsmyndigheten, med ledning av intyg av sakkunnig eller annan utredning, bedömer att egendomen hade vid tidpunkten för upprättandet av den handling som förvärvet grundas på, dvs. marknadsvärdet vid förvärvstidpunkten, 9 § andra stycket stämpelskattelagen. Av 9 § tredje stycket framgår att till taxeringsvärdet i vissa fall skall läggas värdet av industritillbehör.

Inskrivningsmyndigheten skall också bestämma jämförelsevärde enligt 11 § stämpelskattelagen om det visas att egendomen har gått ned i värde efter den tidpunkt som taxeringsvärdet för det angivna året avser, men före fångeshandlingens upprättande, och detta berott på eldsvåda, borttagande av byggnad, skogsavverkning, väsentlig förändring av rörelse i vilken egendomen har använts eller annan liknande anledning. Detsamma gäller om det visas att egendomen, till följd av nybyggnad eller av annan liknande anledning, ökat i värde. I 2 § stämpelskatteförordningen finns kompletterande föreskrifter beträffande värderingen i fall som avses i 9 § andra eller tredje stycket eller 11 § stämpelskattelagen.

31.12.8 Jordabalken §2–5

2 § Om allmänt vattenområde och fastighets gräns mot sådant område finns särskilda bestämmelser.

3 § Gräns som blivit lagligen bestämd har den sträckning som utmärkts på marken i laga ordning. Kan utmärkningen ej längre fastställas med säkerhet, har gränsen den sträckning som med ledning av förrättningskarta jämte handlingar, innehav och andra omständigheter kan antagas ha varit åsyftad. Om gränsens sträckning ej utmärkts på marken i laga ordning, har gränsen den sträckning som framgår av karta och handlingar.

4 § Har gräns ej blivit lagligen bestämd, gäller de rå och rör eller andra märken som av ålder ansetts utmärka gränsen.

Om gränsen tillkommit genom expropriation eller liknande tvångsförvärv, har gränsen den sträckning som med ledning av fångeshandling, innehav och andra omständigheter kan antagas ha varit åsyftad.

5 § Om gräns i vattenområde ej kan bestämmas med ledning av 3 eller 4 §, har gränsen sådan sträckning att till varje fastighet föres den del av vattenområdet som är närmast fastighetens strand. För mindre holme eller skär föres dock ej någon del av vattenområdet till fastigheten. Har stranden förskjutits, är dess tidigare läge, om det kan fastställas, avgörande för gränsens sträckning.

Sträckning av gräns i vattenområde bestämmas efter normalt medelvattenstånd. I Vänern, Vättern och Hjälmaren samt i Storsjön i Jämtland fastställs dock sträckningen efter ett vattenstånd av

i Vänern 3,60 meter över nedre slusströskeln vid Sjötorp,

i Vättern 2,97 meter över västra slusströskeln vid Motala,

i Hjälmaren 2,77 meter över södra slusströskeln vid Notholmen och

i Storsjön 292,45 meter över nollplanet i det höjdsystem som ligger till grund för sjöns reglering.

31.12.9 Ur Naturkunskap AB av Lars Gotborn m.fl. (1995).

Klorofyllmolekylen fångar in ljusenergi från solen. Men hur går det egentligen till?

Om atomer och molekyler tillförs energi, börjar de att röra sig fortare. Detta syns i kastrullen när vatten kokar. Att det kokar och bubblar är nämligen ett tecken på att molekylerna rör sig allt snabbare. Om elektronerna i en atom får ett tillskott av energi ökas också deras hastighet, så att de kan "hoppa" till en högre energinivå. Man säger att atomen exciteras (egentligen "hetsas upp"). Atomen blir då instabil, vilket medför att den upptagna energin lätt avges. Elektronerna faller då tillbaka till sin ursprungliga energinivå, och överskottsenergin avges normalt som värme eller ljus.

Klorofyllmolekylen exciteras av ljusenergin från solen. I stället för att avge överskottet av energi som ljus och värme tillvaratas energin och överförs till andra molekyler. Av all den instrålade solenergin omvandlas bara 1–2 procent till kemisk energi i bladen. Den mesta solenergin reflekterar bladen tillbaka till atmosfären.

31.12.10 Kustgäddan. Av Anders Öhman (DN 12 januari 1993)

Kustgäddan har lägst kvicksilverhalt

Endast två av 98 undersökta gäddor innehöll kvicksilver som överskred gällande gränsvärden. De två gäddorna med högre kvicksilverhalt hade fångats i Mälaren.

De flesta av de undersökta gäddorna hade fångats i Stockholms skärgård, från Östhammar i norr till Landsort i söder visar en undersökning av saluhållen gädda (*Esox Lucius*), som gjorts av Patrik Bergström, Mauno Jokinen och Kaj Cederman för miljöförvaltningen i Stockholms stad.

Av de 98 undersökta gäddorna kom 40 procent från insjöar och 87 procent av insjögäddorna kom från Mälaren

Anrikar kvicksilver

De undersökta gäddorna köptes från Hötorgshallen (36 procent), Östermalmshallen (20 procent) och från Fiskgrossisterna AB, som levererar färsk fisk till 100 försäljningsställen i Stockholm. De flesta gäddor som säljs i Stockholm kommer från kustnära områden som Nynäshamn och Västervik.

Gäddan är en fisk som står högt på näringskedjan och (som) på så sätt anrikar mer kvicksilver. Stora gäddor innehåller mer kvicksilver än små. Gränsvärdet på 1 mg/kg gäller oberoende av gäddans vikt. De undersökta gäddorna varierar i storlek mellan 1 och 6 kg.

Färsk gädda som säljs över disk är vanligtvis i storleken 1-2 kg. Större gäddor säljs som filéer till restauranger (eller) exporteras.

Mätresultat visar att kvicksilverhalten ökar med ökad vikt. Upp till 3 kg ligger medelkvicksilverhalten under 0,5 mg/kg. Spridningen är stor (och) i gäddor runt 2 kg finns det halter som ligger nära gränsvärdet.

Insjögäddan innehöll igenomsnitt 0,2 mg/kg mer kvicksilver än gädda fångad i kustnära områden. Ingen kustgädda översteg gränsvärdet på 1,0 mg/kg.

Godtagbar nivå

Gäddornas halt av cesium 137 undersöktes samtidigt och låg på "godtagbar nivå". Ett prov överskred gränsvärdet och sex prover låg över den gräns på 300 becquerel/kg, då fisken inte bör ätas mer än en gång i veckan.

Ingenting tyder på att halten cesium skulle öka med ökad vikt på gäddan - vilket var fallet med kvicksilver. Fyra av de gäddor som hade högre cesiumhalt än gränsvärdeet 300 Bq/kg kom från norra Uppland, ett område som förorenades av radioaktiva ämnen vid Tjernobylolyckan.

– Det är glädjande att så få undersökta gäddor hade en kvicksilverhalt som överskrider gränsvärdet

men det innebär tyvärr inte att fisken går att äta fritt. Kvinnor som är gravida, ammar eller tänker skaffa barn snart bör fortsätta att undvika att äta gädda säger Agneta Oskarsson, toxikolog på livsmedelsverket i en kommentar till DN konsument.

Skada fostret

Metylkvicksilver under graviditeten kan skada fostret, vars nervsystem är särskilt känsligt under utvecklingsperioden. Även en låg inverkan av kvicksilver kan ha negativa effekter enligt utländska undersökningar. Andra fiskar som dessa kvinnor bör undvika är abborre, lake, gös, hälleflundra och ål.

Fiskar som går bra att äta för dessa riskgrupper är havsfisk, som innehåller under 0,2 mg/kg kvicksilver, exempelvis torsk, kolja, sej, vitling, rödspätta, lax, öring, röding, regnbåge, sik och siklöja enligt livsmedelsverket.

Bildtext: Lyckad fångst. De flesta gäddor som undersökts håller sig inom gränsvärdena när det gäller kvicksilver. Men för gravida rekommenderas annan fisk.

31.12.11 Förordet till rapporten Rehabilitering eller utanförskap? – Om sjuka, nollplacerade med ekonomiskt bistånd (2004). Av Ingrid Jonasson (2004)

Hösten 2003 genomfördes för första gången en rikstäckande kartläggning av i vilken omfattning ekonomiskt bistånd/socialbidrag ges på grund av att personer är sjuka, saknar arbete och inte har rätt till vare sig arbetslöshetsersättning eller ersättning från sjukförsäkringen.

Av den begränsade kunskap som finns sedan tidigare framgår att många av dessa personer har ekonomiskt bistånd under långa perioder. Sedan krisåren på 1990-talet har socialbidragsmottagandet i landet sjunkit kraftigt. Däremot har inte det långvariga bidragsmottagandet sjunkit i samma takt. Orsakerna till detta är inte helt klarlagda. Denna rapport handlar om en sannolik orsak till långvarigt bidragsmottagande. Syftet med rapporten är att uppmärksamma regeringen och ansvariga myndigheter på problemet och få till stånd en diskussion om hur samhällets stöd till denna grupp kan förbättras.

De senaste åren har regering och riksdag antagit flera nationella mål med tydlig koppling till varandra, som att sysselsättningen ska öka, socialbidragsmottagandet och sjukskrivningar m.m. ska halveras. I detta sammanhang är det viktigt att gruppen som denna rapport handlar om inte glöms bort. Om t.ex. sysselsättnings- och socialbidragsmålen ska kunna uppfyllas måste också många av de personer som idag inte anses arbetsföra få hjälp att komma ut på arbetsmarknaden.

De människor som rapporten handlar om har ofta problem som berör flera myndigheters ansvarsområden: De saknar arbete, de är sjuka och de har ekonomiskt bistånd. För att de ska kunna få sina behov tillgodosedda är det nödvändigt att samtliga inblandade parter - kommun, hälso- och sjukvård, försäkringskassa och arbetsmarknadsorgan – samarbetar. Ytterst handlar det om vilket samhälle vi vill ha. Istället för att godta att människor står utanför arbetsmarknaden måste samhället sträva efter att integrera så många som möjligt i arbetslivet och anpassa arbetsuppgifterna utifrån människors förutsättningar. Utgångspunkten måste vara att enskilda individer ges möjlighet att arbeta utifrån sin förmåga.

Kartläggningen är gjord i samarbete mellan Riksförsäkringsverket, Socialstyrelsen, Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet. Undersökningen har genomförts av Ingrid Jonasson, som också har skrivit rapporten.

31.12.12 Stjärnorna tändes.

32 Ordningen mellan adverbial på SA-platsen (syntax, problemlösning)

ADVERBIAL, dvs. led som normalt modifierar betydelsen hos hela satsen, verbfrasen eller verbet ensamt förekommer på tre typiska platser i satsen: först (satsbas/fundament), i mitten (satsadverbialplatsen, SA) och sist (platsen för övriga adverbial, ÖA). Här är några exempel med adverbial på alla tre ställena.

- (1) *I år* har Lena *antagligen* besökt sin moster *fem gånger*.
- (2) Så långt bör vi dock inte gå i vårt samhällsbevarande nit.
- (3) I arkitektkontoret på Storgatan har arbetslampan under det gångna året synt brinna till långt in på natten.

I denna uppgift ska vi koncentrera oss på platsen i mitten, den som vi kallar SA-platsen. Det är nämligen så att adverbial av lite olika slag kan samsas på denna plats. De kan stå där tillsammans, men inte i vilken ordning som helst. Om detta handlar denna uppgift.

32.1 Satsadverbial och sättsadverbial

Vi börjar med den viktiga uppdelningen mellan SATSADVERBIAL, som modifierar hela satsen (se (4)) och SÄTTSADVERBIAL, som modifierar verbfrasen (se (5)).

- (4) Olle har *nog/antagligen* suttit på två stolar. (satsadverbial)
- (5) Olle har *ogenerat/diskret* suttit på två stolar. (sättsadverbial)

Huvudregeln för placering av dessa adverbialstyper är som i (6).

- (6) Satsadverbial placeras före *inte*
Sättsadverbial placeras efter *inte* (*Inte* är själv ett negerande satsadverbial.)

Du kan enkelt försäkra dig om riktigheten i denna generalisering genom att sätta in *inte* i meningarna (4) och (5).

Sortera nu följande adverbial som satsadverbial respektive sättsadverbial enligt testet med *inte*. Sätt ett kryss för varje exempel i den rudimentära tipsraden nedan.

(7)	exempel	satsadvl.	sättsadvl.
	alltså	☐	☐
	därmed	☐	☐
	ensidigt	☐	☐
	ju	☐	☐
	slutgiltigt	☐	☐

troligen		
tyvärr		
väl		

32.2 Ordningsföljden

Nu ska du klura på ordningen mellan dessa adverbial mer i detalj. Det finns faktiskt hela fem (5!) fasta positioner *inom* SA-platsen, med olika betydelsemässiga eller formmässiga egenskaper. Vi vet redan positionen för det negerande satsadverbial *inte*. Sätt nu in de åtta adverbialen från (7) ovan i grammatisk ordning nedan. Måna om att meningarna ska låta någorlunda naturliga att säga, ty det gör de när ordningen är riktig. Använd således din språkliga intuition! Obs! *Alla* adverbial ska sättas in, alltså ett adverbial per tom ruta.

(8) Fem adverbial på SA-platsen

<i>Hon har</i>				<i>inte</i>		<i>bestämt färg på tapeten</i>
<i>Han har</i>				<i>inte</i>		<i>valt meny till middagen</i>

32.3 Växlande position, växlande betydelse

Vissa adverbial (t.ex. *definitivt* och *säkert*) kan fungera som antingen satsadverbial eller sättsadverbial beroende på deras position i förhållande till *inte*. Betydelsen förändras alltså när de byter position. Skapa meningar med adverbialen *definitivt* och *säkert* som illustrerar denna kontrast. Försök att göra meningarna (parvis) så lika varandra i alla avseenden utom just placeringen av adverbial. (Det ska alltså vara *två* meningar per adverbial.) För att vara säker på att det verkligen är SA-platsen du undersöker kan du använda en s.k. SAMMANSATT TEMPUSFORM av verbet (alltså *har...* *tvättat* hellre än *tvättar*), så som vi har gjort i alla tidigare exempel i denna uppgift. Då "omringar" nämligen verbformerna SA-platsen (fiffigt, va?).

(9) Meningspar

definitivt

1. satsadvl: _____

2. sättsadvl: _____

säkert

1. satsadvl: _____

2. sättsadvl: _____

32.4 Växlande position, samma betydelse

Nu finns det faktiskt en viss typ av adverbial som i likhet med *definitivt* och *säkert* också kan stå på ömse sida av *inte*, men utan att betydelsen ändras nämnvärt (till skillnad från 32.3). De

kallas ibland för AVSEENDEADVERBIAL eftersom de har betydelsen 'avseende ADVL'. I denna deluppgift ska du dels identifiera fem avseendeadverbial ur adverbialsmängden nedan, dels illustrera deras flexibilitet vad gäller position inom SA-platsen. Använd samma mening med ett MINIMALT PAR som ovan (du väljer själv vilket adverbial du exemplifierar med).

(10) Vilka är avseendeadverbial?

detaljerat	formellt	förmodligen	generellt sett	målmässigt
normalt	officiellt	sannolikt	typiskt nog	utförligt

advl. _____

1. före *inte*: _____

2. efter *inte*: _____

32.5 Sammanfatta och karakterisera

Nu kan vi göra en uppställning över de adverbial vi har stött på. Placera in några exempel på varje typ i listan nedan och ange/hitta på ett lämpligt namn för varje typ du kan urskilja.

(11) Översikt SA-adverbial

<i>typ av advl</i>	<i>exempel</i>	<i>position</i>
_____	<u>ju</u>	_____
_____	_____	_____
avseendeadvl	_____	_____ eller _____
negationsadvl	<u>inte</u>	4
_____	_____	_____

33 Objekt i nexus (syntax, problemlösning)

Studera meningarna nedan. Avgör vilka som är grammatiska och vilka som inte är det. Använd satsschemat för att klargöra kontrasterna, men observera att schemat inte ger bombsäkert besked i just dessa fall (that's the point!). Vi ska således pressa gränsen för satsschemat litegrann.

(1) Nisse (första NP är alltid subjekt)

- a Nisse åt inte kakan
- b Nisse åt kakan inte
- c Nisse åt inte den
- d Nisse åt den inte

(2) Anna (första NP är alltid subjekt)

- a Anna slog sig blodig
- b Anna slog Eva blodig

- c Anna slog sig inte blodig
- d Anna slog Eva inte blodig

- (3) Viveka (första NP är alltid subjekt)
- a Viveka har slagit henne i huvet
 - b Viveka slog henne i huvet
 - c Viveka har inte slagit henne i huvet jfr. Viveka har slagit henne inte i huvet
 - d Viveka slog henne inte i huvet jfr. Viveka har henne inte slagit i huvet

1. Formulera vad som är mönstret och vad som är problemet (ur satsschemasynpunkt)? Vad är det som inte ”stämmer”? Notera eventuella speciella egenskaper.
2. Hur skulle du vilja förklara mönstret?

34 Fyra små rätter (syntax, problemlösning)

Denna analysuppgift består av 4 besläktade småproblem. Lösningarna på dem mynnar ut i en generalisering. Studera varje meningsgrupp och den angivna grammatikalitetsbedömningen. Ange för varje grupp vad mönstret är. Det finns här en poäng med att försöka formulera mönstret med relevanta grammatiska termer, eller i varje fall så noggrant som möjligt. När du har arbetat igenom de fyra deluppgifterna ska du formulera vad det är för ett grammatiskt fenomen de handlar om.

Läs igenom hela uppgiften först och kontrollera under arbetets gång att insikterna och mönstren hänger ihop. Det är meningen att uppgifterna i någon mån ska kunna stödja varandra.

- (1) Första gruppen
- a. Det där är en groda som jag aldrig har vågat kyssa.
 - b. Det där är en groda jag aldrig har vågat kyssa.
 - c. Det där är ett minne som har fastnat för gott
 - d. *Det där är ett minne har fastnat för gott
- (2) Andra gruppen
- a. Båda hennes föräldrar kommer från Värmland
 - b. Hennes föräldrar kommer båda från Värmland
 - c. Hon har förlorat båda sina föräldrar.
 - d. *Hon har båda förlorat sina föräldrar
- (3) Tredje gruppen
- a. Läraren kom försent, han
 - b. Den natten hade de hållit sig vakna till klockan fyra, alla tre flickorna.
 - c. *Vi mötte läraren utanför gymnastiksalen, han.
 - b. Vi mötte dem utanför matsalen, alla tre flickorna.
- (4) Fjärde gruppen
- a. Jag för min del fattar ingenting.

- b. Efter mötet kunde hon för sin del inte förstå hur förslaget hade gått igenom.
- c. *Dom ville inte höra på mig för min del.
- d. *Henne för sin del kunde de inte ta emot på sjukhuset.

Vad förenar dessa fyra grupper?

35 Nominalfraser

36 Nominalfrasschemat (syntax, redskap)

Nu tar vi oss an nominalfraserna. Här finns nämligen också en ganska så tydlig schemamässig struktur. I likhet med satsens schema där vi kombinerade huvudsatser och bisatser kan vi här kombinera bestämd och obestämd nominalfras. Du kan läsa utförligt i grammatikböcker om vilka olika led som ingår i en nominalfras. Här är jag framförallt ute efter att du ska komma igång med att analysera nominalfraser och utnyttja schemats möjligheter att hjälpa till att identifiera vilka led som är med. Så här ser det ut.

<i>fram-</i>	<i>-för-</i>	<i>-ställ-</i>	<i>-da</i>	<i>attribut</i>	<i>huvudord</i>	<i>efterställda</i>
totala attribut	bestämda attribut (inkl. frfr. best. artikel)	kvantitativa attribut (inkl. obest. artikel)	jämförande o ordnande attr.	adjektivattribut	substantiv egennamn def. pronomen	attribut
	den			stora	boken	om Hjo
	den			stora	bok	som handlar om Hjo
	min		femte	ljuva	sommar	med M.
alla	vi	tre	andra	gamla	gubbar	som satt där på bänken
		en	likadan	gammal	get	
		ett	tredje		hus	till försäljning
		ett	annat	litet	barn	med napp

Termerna skiljer sig mellan grammatikböcker och ofta mellan typ av nominalfras (bestämd, obestämd) men jag har här gjort mitt bästa för att hitta en tydlig och framförallt *delad* terminologi. Det är t.ex. inte överraskande att den obestämda artikeln (*en*, *ett*) och räkneorden hamnar på samma plats, nämligen i gruppen kvantitativa attribut. Denna generalisering fångar vi bara om vi använder det generaliserade nominalfrasschemat.

Precis som satser kan nominalfraser innehålla andra nominalfraser som måste analyseras på separat rad i schemat. Här är ett exempel på det.

- (5) Den lyckosamme pojken från Flens gamla moster som var en berömd schackmästare i Sörmland

<i>fram-</i>	<i>-för-</i>	<i>-ställ-</i>	<i>-da</i>	<i>attribut</i>	<i>huvudord</i>	<i>efterställda attr</i>
--------------	--------------	----------------	------------	-----------------	-----------------	--------------------------

totala attribut	bestämda attribut (inkl. frfr. best. artikel)	kvantitativa attribut (inkl. obest. artikel)	jämförande o ordnande attr.	adjektiv- attribut	substantiv egennamn def. pronomen	attribut
	Den lyckosamme pojken från Flens			gamla	moster	som var en berömd schackmästare i Sörmland
	den			lyckosamme	pojken	från Flen
		en		berömd	schackmästare	i Sörmland

Nu är du redo att ta dig an följande nominalfraser. Rita upp ett schema och analysera. När nominalfraser innehåller andra nominalfraser sätter du upp dem på ny rad, men bara om de innehåller mer struktur än bara ett huvudord (Vi gör därför inga nya rader för *Flen* och *Sörmland* i exemplet ovan).

1. den lille pojken från Litslena
2. alla små söta fåglar i parken
3. den första snön det året
4. alla söta små fåglar i parken
5. alla söta småfåglar i parken
6. alla mina vänner, som kom på festen
7. de där sorgliga sagorna
8. de där sorgliga sagorna som mamma brukade läsa för oss
9. hela jag
10. Verner Jonsson, auktoriserad revisor
11. hela mitt jag
12. hela fyra glada nassar
13. halva mitt jag
14. en söt liten gris
15. tre små grisar utan knorr
16. tre små grisar utan rödaktig knorr
17. fem elefanter med vackra betar och muntert sinnelag
18. en mjuk svans av det långhåriga slaget.
19. smeden nere i byns båda hela potatissäckar som tydligen är till salu
20. en vänlig grönskas rika dräkt
21. denna evigt långa sommar
22. ett första försök till kontakt
23. mannen som hade många svåra beslut framför sig

24. den femte apelgrå fålen
25. ungefär tusen björnar
26. ett vildmarksäventyr jag verkligen kan rekommendera
27. arrangörernas egna fickor
28. arrangörernas egen musiksmak
29. arrangörens egna fickor
30. arrangörens egen musiksmak
31. en underbar avslutning på pingsten
32. den fjärde komet som upptäckts under en förhållandevis kort tid

Nominalfrasschemat kan användas för att identifiera ogrammatiska nominalfraser också, just som satsschemat kan. Det märker du på att de låter konstiga och också känns intuitivt konstiga att säga. Förklara vad det är för fel på dem, i termer av schemat.

1. Mina alla många vänner på festen
2. Dessa sorgliga mina böcker om kärlek
3. Alla tre de glada grisarna
4. Sistlidna vårtermin

Skriv nu ett antal nominalfraser som tillsammans utnyttjar samtliga positioner i nominalfrasschemat. Sträva efter att göra några av nominalfraserna ganska så mäktiga. Variera med att placera attributstyngden på ömse sidor om huvudordet.

<i>fram-</i>	<i>-för-</i>	<i>-ställ-</i>	<i>-da</i>	<i>attribut</i>	<i>huvudord</i>	<i>efterställda</i>
totala attribut	bestämda attribut (inkl. frfr. best. artikel)	kvantitativa attribut (inkl. obest. artikel)	jämförande o ordnande attr.	adjektiv- attribut	substantiv egennamn def. pronomen	attribut

37 Exklamativer (syntax, problemlösning)

Denna analysuppgift handlar om exklamativer som känslomässigt laddade utrop. Läs gärna igenom hela uppgiften innan du sätter igång. Kontrollera sedan under arbetets gång att insikterna och mönstren hänger ihop. Det är meningen att uppgifterna i någon mån ska kunna stödja varandra.

37.1 Skillnaden mellan exklamativ och fråga

Nedan har du ett par exklamativer. Dessa inleds med vad som ser ut som ett frågeord, men de är ju inte frågor, varken till betydelse eller form. Gör om exklamativerna till verkliga frågor och kommentera skillnaden dels i form, dels i betydelse.

- (1) a. Vilka stora fötter du har!
b. Vilken fin hatt du har!

37.2 Exklamativernas syntax

Man kan variera ordföljden utan att den exklamativa betydelsen förändras.

- (2) a. Vad stora fötter du har!
b. Vad du har stora fötter!

Båda konstruktionerna i (2) är acceptabla. Föreslå en beskrivning av den syntaktiska skillnaden med hjälp av schema och index.

(Tips! Jämför gärna med den riktiga frågan du tog fram i 37.1. Den ska ju ha annorlunda form.)

XP	Bas	Typ	S	SA	FV	IV	Prt	PEO	ÖA	XP

37.3 Variationsmöjligheter

Nu ska vi studera möjligheten att variera strukturen som i (2) ovan. Vi kombinerar först exemplen från föregående frågor:

- (3) a. Vilka stora fötter du har! (= (1)a)
b. Vad stora fötter du har! (= (2)a)

- (4) a. *Vilka du har stora fötter! (ny)
b. Vad du har stora fötter! (=2)b)

Vad det kan finnas för förklaring till detta mönster? Varför är (4)b acceptabel men inte (4)a? Det är lämpligt att pröva med några andra nominalfraser än *stora fötter*. Obs! Det är här närmast fråga om att generera en hypotes än att ge en uttömmande förklaring, ty till det senare har vi lite för lite data.

37.4 Förtydliga skillnaden

Det är uppenbarligen en skillnad mellan *vad* och *vilken* i meningarna ovan. För att göra den skillnaden tydlig ska du nu ta fram kontrasterande exklamativer som tydligare signalerar skillnaden än de exempel vi sett hittills gör. Ett tips är att försöka reducera uttrycken så mycket som möjligt. Då ser man bättre vad som är obligatoriska element och vad man kan avvara.

Skillnaden mellan *vad* och *vilken* korrelerar med en skillnad i exklamativer bildade med *så* eller *sån*. Demonstrera detta nedan, återigen med kontrasterande par.

37.5 Norden runt: huvudsatser och bisatser

Nedan har du några olika exklamativer av olika typer och från olika håll i Norden. Din uppgift är att identifiera ordföljdstyp, som du kategoriserar enligt följande:

- hu** huvudsatsordföljd, hovedsetning
bi bisatsordföljd, leddsetning

Kom ihåg att satsschemat kan vara till hjälp. Om du finner något exempel tveksamt kan du kommentera det.

_____ Att du aldrig kan lära dig!	(svenska)
_____ Gud, med pengar du har!	(skånska)
_____ Hur vacker han var!	(finlandssvenska)
_____ Hvor har du store fødder!	(danska)
_____ Hvor vi havde det dejligt!	(danska)
_____ Jag älskar rosor!	(svenska)
_____ O, hur härligt majsol ler!	(äldre svenska)
_____ Som du ser ut!	(svenska)
_____ Så din brygga har blivit fin!	(finlandssvenska)
_____ Vilket vackert väder vi har!	(svenska)
_____ ÄR jag trött!	(sydsvenska)

38 Vad folkpartiledaren menade — ordföljden i hävdade och faktiva *att*-satser (syntax, semantik, problemlösning)

Du har kanske hört talas om biff-regeln: I bisats kommer *inte* före det finita verbet. Det är det som är bisatsordföljd. Det finns tillfällen där denna regel sätts ur spel, och vi finner huvudsatsordföljd i underordnade satser. Bisatsen är markerad med klammer.

- (1) Folkpartiledaren menade {att välfärdspolitiken inte kommer att raseras}.
= biff, bisatsordföljd
- (2) Folkpartiledaren menade {att välfärdspolitiken kommer inte att raseras}.
= huvudsatsordföljd

Båda dessa ordföljder går alltså an i exemplen ovan. Men huvudsatsordföljden går inte bra i vilken *att*-bisats som helst.

- (3) Folkpartiledaren begrep {att välfärdspolitiken *inte kommer* att raseras}.
= biff, bisatsordföljd

- (4) *Folkpartiledaren begrep {att välfärdspolitiken *kommer inte* att raseras}.
= huvudsatsordföljd (men *)

Variationen har att göra med betydelsen hos huvud verbet i huvudsatsen. Detta verb påverkar nämligen hur innehållet i bisatsen uppfattas. Vissa verb är FAKTIVA och då uppfattar vi innehållet i bisatsen som PRESUPPONERAT, eller förutsatt sant. Mening (3) är av det slaget och då går det inte att växla till huvudsatsordföljd. Därför är mening 0 inte acceptabel. Om verbet i huvudsatsen istället är ICKE-FAKTIVT blir innehållet i bisatsen HÄVDAT, dvs det som sägs i bisatsen rapporteras som kommet ur någons synpunkt. Då minsann går det fint att växla ordföljd.

Nu ska du kolla att du verkligen delar den intuition på vilken skillnaden mellan presupponerade och hävdade bisatsinnehåll är baserad. Skilj därför ut de faktiva respektive icke-faktiva verben nedan. Prova varje verb i en realistisk mening, sätt in *inte* och prova att växla ordföljden.

1. Prova fakticiteten

(5)	beklaga	deklarera	framföra
	förlåta	hävda	kritisera
	kungöra	meddela	nonchalera
	poängtera	rapportera	skjuta in
	skryta över	tillkännage	vara bra/dåligt
	vara intressant	vara medveten om	yppa
	överse med		

2. Leta upp egna faktiva och icke-faktiva verb

Nu ska du leta upp tre verb till av vardera sorten. Om du har gjort en ordentlig organisation av verben i den förra uppgiften är det nu lätt att leta efter verb som liknar de faktiva eller icke-faktiva du har framfört dig.

Faktiva: _____

Icke-faktiva: _____

3. Originallet

Nu ska vi titta på originalmeningen till exemplet i (1). Originalmeningen är lite mer komplex och din uppgift är att göra tydligt just vad det är som gör den lite mer komplex.

- (6) Folkpartiledaren menade att om moderaterna får bestämma kommer välfärdspolitiken att raseras.

Din uppgift är att bena ut strukturen på satserna i denna mening. Använd satsschemat så långt det går men var beredd på att meningen inte enkelt låter sig inordnas i schemat. Om du stöter på hinder kan du med fördel ta dig an nästa deluppgift innan du återvänder till denna.

4. Alternativ

Nedan listas fyra alternativa meningar som utnyttjar dels variation i faktivitet hos huvud verbet i huvudsatsen, dels introducerar så-konstruktion (se NN) som alternativ till originalet. Gör en bedömning av den grammatiska acceptabiliteten och sätt in de underordnade satserna i satsschemat.

- (7) Folkpartiledaren menade att om moderaterna får bestämma kommer välfärdspolitiken att raseras. =(6)
- (8) Folkpartiledaren menade att om moderaterna får bestämma välfärdspolitiken kommer att raseras.
- (9) Folkpartiledaren menade att om moderaterna får bestämma så välfärdspolitiken kommer att raseras.
- (10) Folkpartiledaren menade att om moderaterna får bestämma så kommer välfärdspolitiken att raseras.

När du har gjort schemaanalyserna har du nog en uppfattning om vad konstruktionerna har för egenskaper. Gör då en jämförelse med satserna i (1)–(4).

Tips: håll koll på biff-regeln och testa gärna att variera strukturen litegrann.

39 Begränsade verbsammansättningar (syntax, problemlösning)

Svenskan har lätt att göra sammansättningar i olika ordklasser: *bondgård*, *backspegel*, *blågrå*, *skjutglad*, *treklöver*. Sammansättningar med verb som huvud, exv. *ingå*, *småträna*, *utse*, *pantsätta*, *halshugga*, uppvisar ett par karakteristiska begränsningar. Denna uppgift handlar om en av dessa begränsningar.

A. Här har du tio meningar med ett sammansatt verb som huvudverb. Några är acceptabla, andra inte och de senare är också stjärnmärkta.

(11) Acceptabla och oacceptabla verbsammansättningar

Olle fotokopierade broschyren	fotokopiera
Olle kvällshandlade efter jobbet	kvällshandla
Olle fotvandrade i fjällen	fotvandra
Olle paniksålde alla sina aktier	paniksälja
Olle morgonbadade i soluppgången	morgonbada
*Olle bokläste hela kvällen	*bokläsa
*Olle sångsjöng för mormor	*sångsjunga
*Olle vedhögga åt mormor	*vedhugga
*Olle bullbakade åt mormor	*bullbaka
*Olle blustvättade åt mormor	*blustvätta

Skälen till att de stjärnmärkta verbsammansättningarna är oacceptabla i svenska har att göra med syntaxen. För att tydligt se vilken generaliseringen är kan du göra omskrivningar (parafraser) av verben med ungefär samma betydelse, så här:

(12) Parafraser av verbsammansättningar

kopiera med (hjälp av) foto

fotokopiera

handla på kvällen

kvällshandla

fotvandra

paniksälja

morgonbada

*bokläsa

*sångsjunga

*vedhugga

*bullbaka

*blustvätta

Studera parafraserna och hitta generaliseringen som gäller de verb som är otillåtna som verbsammansättningar. Formulera generaliseringen i skrift.

B. Studera nu följande tre sammansättningar som verkar likna de stjärnmärkta ovan men som ändå är acceptabla. Skriv först hela satser för de tre verben nedan. Var noga med att sätta det sammansatta verbet i finit form aktivum, förslagsvis preteritum som ovan. Jag har bestämt att *Olle* är subjekt. (OBS! gör inga parafraser denna gång).

(13) Överraskande, acceptabla verbsammansättningar

Olle _____

konditionstesta

Olle _____

ytpolera

Olle _____

formge

Vad du nu ska ta reda på är vad det är som gör dessa meningar acceptabla. Varför är dessa verbsammansättningar acceptabla och under vilken/vilka syntaktiska betingelser är de användbara? Svaret ligger återigen i syntaxen.

VI Tempus och aktionarter

40 Tempusformer

1. Sortera former

Här är några meningar med olika tempusformer. Du ska sortera dem efter *form* i fyra grupper. Sätt upp grupperna i spalter.

(1) Diverse tempusformer

gungar	väntar	viskar	avvaktar	väckte
lovade	smörjde	drog	hade dröjt	hade hämtat
hade stupat	hade insomnat	har gått	har letat	har smetat
har svettats				

1	2	3	4

De fyra grupperna brukar kallas PRESENS, PRETERITUM, PERFEKT och PLUSKVAMPERFEKT. Fördela dessa rubriker över dina grupper (dubbelkolla i grammatikboken om du är osäker). Det är lika bra du lär dig dessa termer.

2. Sortera på längden och tvären

Nu gör vi en ny sortering, denna gång i två dimensioner. Förutom de olika tempusbetydelserna finns den en viktig formskillnad att ta med i beräkningen.

(2) Fler tempusformer

gnuggar	fräser	knyter	hemsöker	våndades
avlönade	smorde	fick	hade smugit	hade stansat
hade fallit	hade övervägt	har slunkit	har lyst	har modfällts
har runnit				

	1	2	3	4
A				
B				

Presens och preteritum kallas för ENKLA TEMPUS och de andra två för SAMMANSATTA TEMPUS, eftersom de bildas med ett hjälpverb.

3. Skriv om i olika tempus

Varje enkelt tempus hör ihop med ett sammansatt, vilket vi kan se på hjälpverbets form. Skriv om följande verb i samtliga fyra tempusformer och organisera dem parvis enligt modellen nedanför.

(3) Verben i infinitiv:

löpa, smäda, smörja,
stupa, linda, andas,
krama, dra, följa,
grunda, överse, snida,
klamra, smitta, anstå

Här kommer nu en första variant av vår tempusmodell. Vi kommer att bygga upp den successivt allteftersom generaliseringarna faller på plats. Den prototypiska användningen av dessa tempusformer är att hänvisa till varsin HÄNDELSETID.

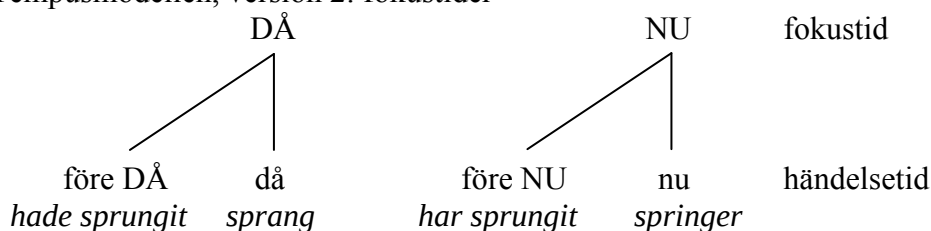
Tempusmodellen, version 1: händelsetider

<i>hade sprungit</i>	<i>sprang</i>	<i>har sprungit</i>	<i>springer</i>	HÄNDELSETID

40.1 Fokustider och relevans

Det som håller ihop händelsetiderna är den egenskap som ibland kallas för FOKUSTID. När vi konstruerar tidsrelationer med tempussystemet använder vi i allmänhet två fokustider, som vi kan kalla för DÅ och NU. DÅ sammanfaller eller överlappar med enkelt preteritum och NU sammanfaller eller överlappar med enkelt presens. Pluskvamperfekt och perfekt är relaterade till dessa fokustider, vilket vi kan uttrycka som 'före DÅ' och 'före NU'. De enkla tempusen är samtida med DÅ och NU vilket vi kan uttrycka med gemener. Modellen ser nu ut som nedan.

(4) Tempusmodellen, version 2: fokustider

1. Prova relevansen av fokustiderna för tempusen

Hur kan vi etablera att tempusen hör ihop parvis som i (4)? Man säger ibland att pluskvamperfekt har DÅ-relevans och att perfekt har NU-relevans. Ett tecken på detta är att man vid omskrivning lättare byter hela fokustiden än enskilda tempus. För att känna in detta ska du skriva om följande två små korta texter, den första från DÅ till NU, den andra från NU till DÅ.

(5) DÅ till NU

Den egna firman som han hade drivit nu i drygt två år var han mycket stolt över. Det var fullt i orderblocket, trots den svaga konjunkturen och han förstod att han var lyckligt lottad. Sven trivdes med livet som egenföretagare, där han fick sköta de flesta sysslor helt själv. Det hade funnits andra perioder i hans liv som hade varit mer vilsamma och fyllda med mer fritid, men detta var ändå mer *verkligt*. Ett eget företag med eget kontor var mer än vad han hade kunnat önska sig.

(6) NU till DÅ

Långsamt öppnar jag ögonen och ser det turkosa havet. Illaluktande sjögräs som har spolats upp i strandkanten killar mig under fötterna. Jag är fortfarande hungrig. Tre nätter och tre dagar har jag överlevt utan ordentlig föda. Mina vandringar runt ön har inte gett några resultat. Finns det verkligen inga andra levande varelser här förutom sjöfåglarna och

insekterna? Snart måste jag få i mig lite näring -- att tugga på gräs och grodblad är bara att lura kroppen.

Du märker att saker och ting hänger ihop.

40.2 Talartiden

Relationen mellan fokustiderna, DÅ och NU, kopplas till det som brukar kallas för TALARTID (eller yttrandetid), termer som alltså syftar på den tid i vilken yttrandet yttras. Talartiden är den yttersta tiden och har bara ett värde, nämligen **NU**. Detta ger oss följande modell över tempus i svenska.

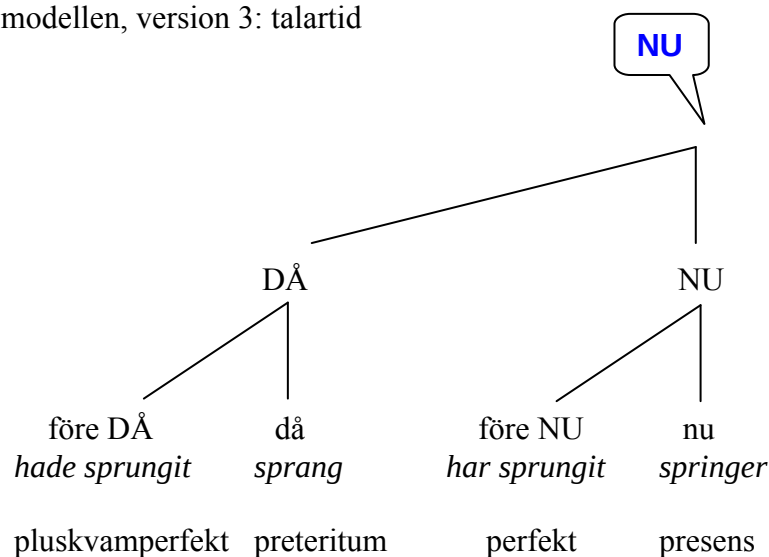
(7) Tempusmodellen, version 3: talartid

Talartid

Fokustid

Händelsetid

Tempus

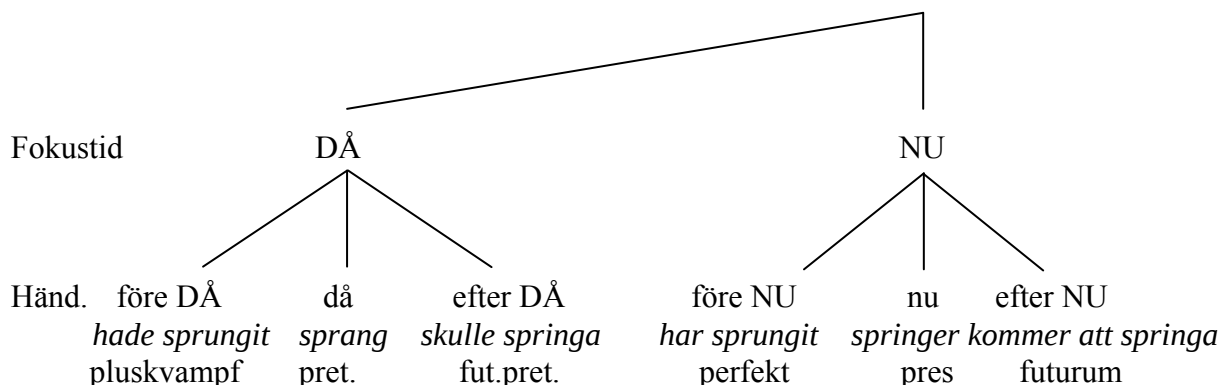
När vi talar om fokustider så relaterar vi dem till den tid som yttrandet yttras i, så att säga. Fokustiden DÅ är således "före **NU**", medan fokustiden NU är "samtidig som **NU**".

40.3 Futurum

Nu är vi redo att ta oss an framtiden. De sammansatta tempus vi har tittat på hittills har relaterat till fokustiden enligt formeln "före DÅ/NU". Futurum är ansluten på liknande sätt till fokustiden men med formeln "efter NU" och "efter DÅ". De två futurumkategorierna kallas för FUTURUM och FUTURUM PRETERITI 'det förflutnas futurum'.

(8) Tempusmodellen, version 4: inkl futurum

Talartid

Nästa steg blir naturligen att sätta in verbformer som uttrycker futurum, men dessa är inte alldeles självklara eftersom svenska inte tycks ha verbformer som tydligt motsvarar de futurala tempus. Annat är det i t.ex. franska. Men även om vi inte har fixerade böjningsformer så kan vi förstås uttrycka de tidsrelationer som futurum och futurum preteriti uttrycker.

1. Hitta futurumformer

I följande lilla text finns två exempel på futurum och två på futurum preteriti. Identifiera dem och sätt in dem på rätt plats i schemat. Sortera också alla de andra tempusformerna.

I samband med ett bostadsinbrott i Köping fick tjuvarna med sig en dator - till ägarens stora lycka. Denne hade nämligen installerat ett program i datorn som gör det möjligt att se var den finns. Varje gång datorn slås på och kopplas upp till internet tas en bild med webbkameran som sedan tillsammans med en positionsangivelse skickas via mejl. Ägaren kunde alltså bara luta sig tillbaka och vänta på att datorn skulle höra av sig. Efter några dagar skickade den mycket riktigt bilder på ett ungt par med ett litet barn i famnen, och även tydliga bilder på flera unga män, berättar polisen på sin hemsida. Det var bara för polisen att knacka på dörren till lägenheten som datorn uppgav att den fanns i, och så var fallet löst. Nu kommer nog fler datorägare skaffa det fiffiga programmet.

Notera att formen *skulle springa* inte bara är en tempusform utan också kan fungera som en MODUSFORM (t.ex. i *Om han skulle springa, skulle det gå fortare*), dvs. den kan handla om ett tänkt men inte verkligt skeende. Den futurala användningen syftar enbart framåt i tiden (förvisso en syftning som inbjuder till det överkliga). Nu ska du producera futurumformer uppblandat med en del andra former.

2. Producera futurumformer

Skriv om följande yttranden till det tempus som står i parentes. Var noga med att formen verkligen är temporal.

1. Manne köpte sig en väska att frakta alla sina papper i. (futurum)
2. Han hyschade Interklacken med ett finger framför läpparna. (futurum preteriti)
3. Ett par månader senare, kysste han sitt nya klubbmärke i presentationen på Camp Nou. (futurum preteriti)

4. Jag reser till Nordafrika nästa år. (futurum)
5. Vincent har blivit ägare till en Renault för första gången i sitt liv. (futurum preteriti)
6. Det tog årtionden innan han åter trampade turkisk mark och fick besöka Dolmabahcepalatset. (futurum preteriti)
7. Jag var inte i Venezuela när det hände. (futurum)
8. Det spelar ingen roll om jag har ett turkiskt pass, så länge det är offentliggjort att jag är turkisk medborgare. (preteritum)
9. Nu gör sig minnet av det forna osmanska imperiet påmint i turkiskt vardagsliv. (perfekt)
10. Den som för många år sedan var lillprins där och lekte i åtminstone några av palatsets 285 rum var Ertuğrul Osman Osmanoglu. (pluskvamperfekt)
11. Premiärminister Erdoğan framförde sina kondoleanser till den kejserliga höghetens efterlevande. (presens)

3. Placera in satserna ovan i satsschemat. Poängen med att göra detta är att det ger dig anledning att fundera på hur du ska distribuera tempusformerna när de är sammansatta eller på annat sätt "mångordiga".

40.4 Frau Witte (problemlösning)

I denna uppgift ska du expandera och komplicera tempusmodellen. Första steget är att analysera igenom de understrukna tempusformerna nedan. Två av dem passar inte in i modellen i dess nuvarande skick och börja med att identifiera dem och fundera på vad de har för betydelse.

1. Identifiera de avvikande tempusformerna

(9) Text 1 med många tempusformer

Tänk att du aldrig vill dansa med mej! När jag gick i skolan dansade vi jämt. Min gode vän Bengt, han hade aldrig varit någon vidare habil dansör före femman. I sexan fick vi en ny lärarinna, och efter hennes, Fräulein Wittes, gymnastiklektioner skulle Benke utvecklas till en riktig rosenkavaljer. Redan efter fyra veckor hade han valsen under kontroll och före första terminens slut skulle han ha lärt sig att tråda en eldig mazurka. Die Witte, vet du, där var det inga våtvarma omslag. Men Benke, han tog det på rätt sätt. Han har förresten öppnat eget nu. Erbjuder danskurser till näringslivets toppar. Fullt upp, vet du. Han tänker expandera till våren, men kommer inte att anställa några fler danslärare. Istället går han själv in som vikarierande lärare i april. Inför vårbalerna, då. Nå, nu måste jag kila. När vi ses på tisdag hoppas jag att du kommer att ha mjuknat, så vi kan ta oss en svängom då. Glöm inte dansskorna. Hej hopp!

För att säkert få fram dessa tempusformers egenskaper ska du systematiskt jämföra dem med de andra och därmed identifiera den formella skillnaden.

2. Skriv nu parafraser till dessa två nya tempusformer i termer av schemat. Hur förhåller de sig till fokustider? Försök att ge en så specifik betydelse som möjligt.

3. Rita en ny tempusmodell som har plats för dessa perifrastiska tempusformer.

4. Notera samtliga tempusformer i texten nedan och placera in dem i den nya tempusmodellen.

(10) Text 2 med många tempusformer

Olle önskar sig en riktig segelbåt. När jag träffade honom för ett par veckor sedan sa han att han kommer att spara tills han kan köpa sig en Laser 99. Han har alltid haft en speciell relation till vatten. Redan som liten simmade han gärna på djupt vatten, och när han började skolan hade han lärt sig både fjärilsim och crawl. Vid sjutton skulle han ha tränat upp sig till elitnivå, men vägen dit var lång och mödosam. Efter några år på prispallarna mötte han kärleken och tröttnade samtidigt på tävlandet. Med Jenny skulle han gifta sig, bara efter något år. Nu har de lägenhet och bil. Bara båten fattas, säger Olle. Och med den målmedvetenheten kommer han att ha sparat ihop till Lasern före nästa säsongsbörjan, det kan du skriva upp.

5. Din sista utmaning här blir att själv skriva en text som innehåller samtliga tempusformer vi har identifierat i denna uppgift.

41 Aktionsarter

Olle sov gott den natten. Han hade sunnat sent, men när han vaknade kände han sig frisk. Förkylningen hade släppt. Nu var han glad men hungrig, och ville äta något.

Han lagade frukost. Medan äggen puttrade i pannan såg han ut genom fönstret på löven som gulnat. Då vet man att det är höst, tänkte han för sig själv. Barnen hade också vaknat hörde han. De levde rövare i barnkammaren.

Knutte och Bettan hade spelat Monopol i barnkammaren. Knutte hade just passerat GÅ för andra gången och skulle snart vara rik som ett troll, när Bettan tröttnade och kastade in handduken. Hon skulle ändå aldrig hinna ifatt. Så hon föreslog kuddkrig istället. Och sen slogs dom så vilt att pappa i köket trodde att någon av dem närsomhelst skulle bryta benet. Han skyndade sig att äta upp äggen, för att åtminstone vara mätt när det hände.

VII Semantik. Betydelse

42 Vad betyder prefixen? (morfologi, semantik)

Orden i (1) är försedda med PREFIX ($\approx$ förled) som ger ordet en viss betydelse, i typfallen förnekande (NEGERANDE) eller nedsättande (PEJORATIV). Men det är inte alldeles självklart vilken betydelse som aktualiseras i varje enskilt fall. Din första uppgift är att sortera orden enligt prefixens egenskaper.

- (1)
<i>a-</i>	<i>in-</i>	<i>o-</i>	<i>miss-</i>	och	<i>van-</i>
asocial					ohederlig
atonal					okristlig
atypisk					oskick
illegitim					otacksam
irrationell					ovana
inadekvat					vanartig
missförhållande					vanföreställning
misspryda					vanvördig

Din andra uppgift är att fundera på hur dessa två betydelser kan tänkas vara besläktade med varandra. Är t.ex. den ena betydelsen mer grundläggande än den andra?

43 Sägesverb och sanningen (semantik)

I (1) har du ett antal sägesverb, dvs. verb som uttrycker talhandlingar av olika slag. En semantisk egenskap som verben har är att de signalerar vilken attityd talaren har till sanningshalten i det som står som utfyllnad till verben. Din uppgift är att sortera dessa verb i de fem grupper som anges i (2).

Om du är välbekant med alla verben kan du nog komma fram till en indelning på intuitiv väg, eller genom att konstruera egna exempel. För den som inte har järnkoll på alla verb är det en god idé att samla in meningar där dessa verb används. Sök då efter exempel i Språkbanken (<http://spraakbanken.gu.se/konk/>) eller direkt i någon sökmotor på internet. Välj dina illustrerande exempel med omsorg. Kommentera resultatet och eventuella tveksamheter.

(1) Sägesverb

berätta	betyga
erkänna	förege
försäkra	göra gällande
hävda	intyga
konstatera	meddela
medge	nämna
påstå	säga
smälla i	tratta i
tillstå	visa

(2) Indelningskategorier efter talarens attityd till verbkomplementet

Neutrala	Sanna (icke värderande)	Sanna (obehagliga)	Tvivelaktiga	Falska

44 Emotiva adjektiv (semantik, problemlösning)

Här är en grupp adjektiv som har med känslor att göra. I denna uppgift ska du göra en sortering av dem, i två dimensioner. Utmaningen består i att identifiera dessa dimensioner, vilket kräver att du funderar på vad orden betyder och ”hur” de betyder vad de betyder. Beklagar, mer än så kan jag inte säga.

(1) Några relaterade adjektiv (betydelsegrupper, dvs. SEMANTIK)

arg	glad	lättretlig	sur på
arg på	glad i	munter	uppmuntrande
argsint	gladlynt	retsam	uppspelt
förarglig	glädjande	rolig	ursinnig
förbannad	hetlevrad	skojfrisk	
förtjust i	irriterande	skämtsam	

45 Graderbarhet hos adjektiv (semantik, problemlösning)

Adjektiv innehåller mycket ofta en gradbetydelse, som i *snäll* och *sned*. En person kan vara *snäll* i olika grad (t.ex. vid jämförelse med andra) och en vinkel kan vara *sned* i olika grad. KOMPARATIONSböjningen av adjektiv är i stor utsträckning ett morfologiskt synligt uttryck för denna gradbetydelse. Alla adjektiv är inte graderbara. Vi kan utan vidare komparera *sned*, *snedare*, *snedast*, men det är svårare med adjektiven *gift* och *fyrfota*. Uppgiften här är att fastställa och kommentera graderbarheten hos några adjektiv.

Till din hjälp har du testet i (1). Placera adjektivet du ska undersöka i följande kontexter, där X och Y är nominalfraser som du kan variera på för adjektivet lämpligt sätt. Om adjektivet kan ingå i någon av dessa kontexter, eller båda, är adjektivet graderbart.

- (1) a. X är ADJ-are än Y exv. *Lisa är gladare än Sluggo*
b. X är mycket ADJ exv. *Lisa är mycket glad*

45.1 Sortera och organisera

Fastställ graderbarheten hos vart och ett av följande (alfabetiskt ordnade) adjektiv. Sätt upp dem i en tabell med tre kolumner (graderbara, icke graderbara, tveksamma fall).

- (2) Adjektiven
bildskön	snäv
enbent	stenhård
förlig	trekantig
helbra	tveksam
hjulbent	tvättbar
jättelång	urlöjlig
knivig	vacker
lång	ärbar

Hyser du någon tvekan om någon ordbetydelse här kan du slå upp ordet i en ordbok, eller på internet, eller i en iordninggjord KONKORDANS, förslagsvis Språkbanken (<http://spraakbanken.gu.se/konk/>).

45.2 Generalisera

Formulera de mönster du tycker dig se när du betraktar din tabell. Observera att det i detta moment kan vara lämpligt att ordna adjektiven i kolumnerna så att de som liknar varandra (i något avseende som verkar vara relevant) hamnar intill varandra. De tveksamma fallen kan du behöva tänka på lite extra så att du kommer på varför eller i vilket avseende de är tveksamma.

45.3 Generera

Tänk nu ut ytterligare tre graderbara och tre icke graderbara adjektiv.

- (3) Alternativ datasamling
avig	bärbar
bördig	formbar
fyrkantig	följsam
helbäng	komplett

kort	skön
sårbar	tom
toppenbra	trång
tveeggad	urläcker

46 Älgskåp och blekansikten (morfologi, semantik, problemlösning)

I denna uppgift ska vi studera svenska SAMMANSÄTTNINGAR och se om vi kan få fram några viktiga generaliseringar om hur deras struktur ser ut. Uppgiften är organiserad som en rad småuppgifter som alla tjänar till att bidra till förståelsen av sammansättningsstrukturen. Vi börjar med en semantisk och morfologisk egenskap.

46.1 Semantisk relation mellan leden

Nedan har du några sammansättningar. En del av dem känner du igen, andra har du inte stött på tidigare.

(1)	myntvandrare	lingonbeslut
	kvinnokamp	mosrot
	manshat	älgskåp

Jag vill veta dels vad sammansättningarna betyder (i den mån de känns igen), dels vad de skulle kunna betyda, dels vad de inte skulle kunna betyda. När du har grunnat en stund på dessa frågor bör du kunna komma fram till en generell beskrivning av betydelseförhållandena i sammansättningar av denna den vanligaste typen. Då är du mogen att gå vidare till nästa sammansättningsuppgift.

Du ska alltså inte göra en lång lista med alla ords alla tänkbara och otänkbara betydelser, utan vi är som alltid ute efter mönster. När du ser ett mönster demonstrerar du det med några bra exempel.

46.2 Relationstyper hos sammansättningar

Här ska du gå på de sammansättningarnas faktiska betydelse. Om du är osäker på någon sammansättnings betydelse kan det vara en god idé att slå upp det. Jag har organiserat sammansättningarna i kolumner efter typ.

(2)	a.	b.	c.
	lössvans	sidensvans	blågul
	blekmedel	blekansikte	svartvit
	skinnjacka	skinnskalle	fransk-tysk

Din uppgift här är att beskriva betydelserelationen mellan sammansättningsleden i respektive typ. Fundera gärna på betydelsen i termer av huvud(led) och bestämning(sled). Försök också att hitta ett hållbart sätt att PARAFRASERA sammansättningarna, dvs. att skriva om dem till en fras. Det kan vara till hjälp när du ska förstå strukturen.

Föreslå namn för de tre sammansättningstyperna och sortera också följande (alfabetiskt ordnade) sammansättningar i enlighet med typerna.

- (3) Sammansättningar
blekrosa	rosaröd
blåvit	rödsinn
bordskick	sidensömnad
gammeldans	slöfoek
girigbuk	svensk-dansk
gråben	svinpäls
gråvåder	vindsröjning
köksredskap	våffeljärn
mordbrand	

Diskutera eventuellt tveksamma fall.

46.3 Attribut och sammansatt huvudord

Nu bygger vi ut sammansättningen med ett framförställt ADJEKTIVATTRIBUT, vilket kan kasta ytterligare ljus över struktur och betydelserelationer. Attribut är som bekant bestämningar till huvudord i nominalfraser. Studera alltså följande nominalfraser som har en sammansättning som huvudord. Vi är intresserade av två perspektiv, nämligen dels formen på attributet (dess KONGRUENS), dels de betydelserelationerna mellan attributet och (något av) sammansättningsleden.

- (4) galna kosjukan
svenska språknämnden
svensk språkvård
svensk sjukvård
kraftigt läderbälte
kraftigt åtstramningspaket

Här har du återigen användning för parafrasering av hela nominalfrasen. Var dock noga med att parafrasera på liknande sätt i de olika exemplen. Nu ställer vi oss följande frågor:

- (5) Vilket sammansättningsled modifieras morfologiskt (=böjningsmässigt, formmässigt) av adjektivattributet?
(6) Vilket led i sammansättningen modifieras semantiskt (=betydelsemässigt) av det framförställda attributet?

Av resultatet här kan man dra en intressant slutsats. Har du ett förslag till sådan slutsats?

Slutligen, kommentera hur följande genuina exempel passar in i bilden som framträtt ovan.

- (7) Grova brottslingar rymde från Hall

47 Barnsliga sammansättningar (morfologi, semantik, problemlösning)

Här är ytterligare en uppgift om sammansättningar. För att lösa den behöver man dels ha barnasinnen kvar, dels hålla huvudet analytiskt kallt. Det är nämligen vad barn gör när de listar ut sitt modersmål.

Sammansättningar i (1) nedan har producerats av barn i 3–5-årsåldern. De är alla nybildningar, dvs. inte möjliga att återfinna i någon ordbok. Likväl kan vi bilda oss en uppfattning om hur de har kommit till (även om vi knappast kan vara bombsäkra på hur barnen har tänkt).

(1)	Barnens sammansättningar
verb	tjuvtala, rapprata, sittsova, tändsläcka
adjektiv	vicklös, giftfull, felvist
substantiv	tvåluckan, snöstrumpor, hållskärmar
	klackskav, tejskav, fotskav
	vattensvåda, örntross, klänningsdaler

Fundera på vad de olika sammansättningar kan tänkas betyda. Fundera också på i vilken mån de är modellerade på andra sammansättningar eller andra ordbildningstyper. Några av orden är särskilt intressanta eftersom de säger väldigt mycket om små barns (tysta) kunskaper om sammansättningsstruktur i svenska. I någon mån signalerar indelningen i rader olika aspekter av ordbildningen. De sista tre sammansättningar är kanske lite mer speciella.

Sammanfatta dina rön och besvara frågan i (2), och diskutera den i (3):

- (2) Om man jämför med vuxna, vad kan barnen och vad kan de inte, av det som finns att kunna om sammansättningar?
- (3) Om nu någon i din närhet slår ihop händerna och utbrister: ”Åh! Barn är så underbart kreativa!”, vad svarar du då?

48 Relation till, eller egenskap hos, huvudet? (semantik)

Huvudet står alltid sist i svenska sammansättningar (se uppgift NN). Det första ledet kan vi kalla för modifierarledet, eller modifieraren. I den här uppgiften ska vi studera de två övergripande sätten att koppla ihop betydelse hos modifieraren och huvudet, här kallade relationsbetydelse och egenskapsbetydelse. Uppgiften är alltså att identifiera och beskriva betydelseförhållandet i ett antal sammansättningar. Ett bra sätt att arbeta med uppgiften är att skriva tydliga och jämförbara PARAFRASER av sammansättningsbetydelse. Vi börjar med fågelnamn.

(1)	Fågelnamn	
	<i>relationsbetydelse</i>	<i>egenskapsbetydelse</i>

berglärka
berguv
gröngöling
kattuggla
koltrast
ladusvala
lergök
nilgås
pilgrimsfalk
knölsvan
björktrast
duvhök
ringand
rödhake
flugsnappare
sothöna

(2) Andra sammansättningar

relationsbetydelse

egenskapsbetydelse

vapenlager
överskottslager
hårdplast
skyddsplast
pansarglas
ölglas
timglas
tomglas
korkskruv
underskruv
titanskruv
trampcykel
damcykel
danslek
ordlek
docklek
parklek

Här kommer nu några nya sammansättningar som du förhoppningsvis inte har sett tidigare. Din uppgift är att skriva parafraser till dem som uppfyller *både* en relationsbetydelse och en egenskapsbetydelse. Eftersträva realism.

(3) Nya sammansättningar

relationsbetydelse

egenskapsbetydelse

fiskhund
praktikkram

växelgren
segelpotatis

bladskägg
brulékamel

(4) Hitta sammansättningarSlutligen är ska du leta upp sammansättningar som illustrerar de två typerna av betydelse. Här ska vi ha sammansättningar som är i bruk, förslagsvis fem av vardera sorten (och inga fler fågelnamn). Ta gärna med några exempel där efterleden är densamma, men modifieraren orsakar skillnad i relationsbetydelse.

relationsbetydelse

egenskapsbetydelse

49 I huvet *på* John (semantik; prototypisk, specifik och generell betydelse, problemlösning)

49.1 Prototypisk betydelse

Den mest typiska och grundläggande betydelsen hos ett ord brukar kallas för den prototypiska betydelsen. Här ska vi undersöka den prototypiska betydelsen hos två prepositioner, nämligen *i* och *på*. Det brukar vara till hjälp i analysen att avgränsa näraliggande ord mot varandra (s.k. minimala par). Fundera på betydelseskillnaden mellan *i* respektive *på* utifrån exemplen. Exempelen i (1) ger prototypiska exempel, medan exemplen i (2) är minimala par.

(1) Prototypisk betydelse

flickan i trädet	flickan på stolen
mattan i hallen	mattan på golvet
fisken i vattnet	fisken på bordet
bollen i lådan	bollen på taket
klockan i köket	klockan på väggen
fjädern i luften	fjädern på hatten

(2) Minimala par

John satt i gräset	John satt på gräset
Eva låg i sängen	Eva låg på sängen
Barnet satt i knät	Barnet satt på knät
Mannen satt i lådan	Mannen satt på lådan

Försök att uttrycka generaliseringarna så koncentrerat som möjligt.

49.2 Grad av obligatorium

I detta steg ska du försöka fastställa *hurpass obligatorisk* den prototypiska betydelsen är. Exempelen nedan ger viss vägledning, men du kan naturligtvis pröva med fler egna exempel. Hur går du till väga för att finna ett svar?

(3)

	<i>i</i>	<i>på</i>
a	pengarna <i>i</i> sparbössan	vasen <i>på</i> bordet
b	mannen <i>i</i> fåtöljen	mössan <i>på</i> kroken
c	fisken <i>i</i> vattnet	ringen <i>på</i> fingret
d	hålet <i>i</i> väggen	handtaget <i>på</i> korgen
e	blommorna <i>i</i> håret	hålet <i>på</i> skjortan
f	fågeln <i>i</i> trädet	molnen <i>på</i> himlen
g	musklerna <i>i</i> benet	pojarna <i>på</i> gården
h	kurvan <i>i</i> vägen	hyresgästerna <i>på</i> Söder
i	de satt <i>i</i> skuggan av trädet	barnen <i>på</i> bussen
j	han stod <i>i</i> kön till kassan	kvinnan <i>på</i> biblioteket

49.3 Generell betydelse

Om du har löst uppgiften ovan befinner du dig nu i ett läge där du kan säga att den ena prepositionen (*i*) har en snävare definierad semantik än den andra (*på*). Nu ska du försöka hitta den mer generella betydelse hos *på*, och beskriva skillnaden gentemot *i* och andra prepositioner i kontexter där båda kan förekomma med *liknande* betydelse (alltså inte *olika* betydelser som i 49.1)

(4)

jakten efter den försvunna skatten	jakten <i>på</i> den försvunna skatten
slutet av boken	slutet <i>på</i> boken
skillnaden mellan skolorna	skillnaden <i>på</i> skolorna
gå in <i>i</i> ditt rum	gå in <i>på</i> ditt rum
hon sitter <i>i</i> bussen	hon sitter <i>på</i> bussen
gå till filmklubben	gå <i>på</i> filmklubben

Pröva med att byta substantiv i prepositionsfrasen eller verb före prepositionsfrasen. Det är ett bra sätt att få fram kontraster.

49.4 Både *i* och *på*

Studera fraserna nedan och fundera på vilka du tror är vanligast eller mest sannolikt förekommande i språket. Ser du ett mönster du kan förklara?

(5)

a. svamp <i>i</i> /på burk	c. vin <i>i</i> /på flaska
svamp <i>i</i> /på burken	vin <i>i</i> /på flaskan
svampar <i>i</i> /på burk	vinet <i>i</i> /på flaska

svampar i/på burken	vinet i/på flaskan
svamparna i/på burk	vin i/på flaskor
svamparna i/på burken	vinet i/på flaskor
	vin i/på flaskorna
b. jobba i/på arkiv	vinet i/på flaskorna
jobba i/på arkivet	

49.5 En annan användning

Ibland ger prepositionen *på* viss betydelseförändring när den läggs till ett transitivt verb. Studera exemplen nedan och markera grammatikalitet respektive betydelse för konstruktion med eller utan *på*. Det är en blandning av något olika konstruktioner. Om du vill ha en tydligare indelning kan du konsultera det inledande avsnittet till denna bok (1.4).

(6)

fila naglarna	fila på naglarna
fila förslaget	fila på förslaget
salta maten	salta på maten
salta räkningen	salta på räkningen
skjuta gåsen	skjuta på gåsen
sträcka benen	sträcka på benen
böja plåten	böja på plåten

Vilken kontrast illustreras i respektive grupp? Hur kan man sammanfatta effekten av *på* i alla grupperna? Hänger denna effekt ihop med den beskrivning av *på* som du fått fram i de föregående momenten?

50 En verbkonstruktion att *arbeta sig* igenom (syntax, semantik, problemlösning)

Studera följande genuina exempel vilka illustrerar en verbkonstruktion som finns i svenska. Engelskan har en motsvarighet som kallas för *way*-konstruktionen (som dock har något annorlunda egenskaper).

(1) Meningar

- Det mörknade allt mer när han till sist kravlade sig uppför ravinens motsatta sida.
- Han lyckades med stor ansträngning rulla sig ner från sängen och börja krypa bortåt golvet.
- Magistratens samtliga ledamöter bröt upp och armbågade sig ut ur auktionslokalen.
- Naturligtvis var det fel att drömma sig bort från den egna miljön.
- Han ljög sig ut ur armén.

I denna uppgift ska vi försöka reda ut några semantiska och syntaktiska egenskaper hos denna konstruktion. Vad är obligatoriska element? Vilka krav ställer konstruktionen på sitt verbs betydelse? Som vanligt är studiet av kontraster det bästa sättet att få svar. Nedan ges därför några exempelgrupper av minimalt slag. Du ser på en gång vilken skillnaden är mellan dem, men hur ska man tolka skillnaden? Vad kan den lära oss om själva konstruktionen? Notera att det här inte är fråga om vad som är acceptabelt eller inte, utan det oftare är fråga om att vissa

betydelser framhävs i de olika formuleringarna. Jag har markerat de ogrammatiska formerna med en stjärna.

Meningsparen är gruppvis ordnade och det är meningen att du ska jämföra betydelser både inom paren och mellan paren i samma grupp. Såsmåningom tonar i bästa fall en karakteristik av verbkonstruktionen fram.

- (2) Johan rullade sig ner på golvet
Johan rullade ner på golvet
- (3) Paret dansade sig av misstag in i fel rum
Paret dansade av misstag in i fel rum
- (4) Egon drack sig igenom en låda årgångsvin
Egon drack en låda årgångsvin
- Pojken sprang in i Guinness rekordbok
Pojken sprang sig in i Guinness rekordbok
- (5) Pojken sprang hem
Pojken sprang *sig hem
- (6) Han återfann sin båge och kravlade sig upp på avsatsen.
Han återfann sin båge och *gick sig upp på avsatsen.
- (7) Vera armbågade sig in
Vera armbågade sig *inne
- Göte kravlade sig dit
Göte kravlade sig *där
- *Vera armbågade sig
*Göte kravlade sig
- Ingen av oss har väl undgått att följa hur Victoria ”Posh” Beckham bantat sig trådsml
tre månader efter den senaste förlossningen
- (8) Jag drömde mig bort från vardagen
*Hon drömde mig bort från vardagen

Samla och organisera dina observationer och ge en sammanhängande analys av denna konstruktion och dess villkor i svenskan.

Litteratur och inspiratörer

NN Litteraturlistan är inte fullständig

- Bloch, Josefin. 1998. Adjektivkomparation. Inlämningsuppgift för C-kurs i fonologi.
- Chrystal Judith & Ekvall, Ulla. 1992 Kan du skicka på saltet? Några synpunkter på *på*. I: *Svenskans beskrivning* 19. S. 101–110.
- Csikszentmihályi, Mihályi. 1990. *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.
- Delsing, Lars-Olof. 2008. Viskningar och rop – eller hur vi undrar och förundras. I Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen (red.) *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Novus forlag, Oslo. 139–151.
- Ekberg, Lena. 1991. Den lokativa användningen av *i* och *på*; en privativ opposition i betydsedomänen DIREKT LOKALISERING. *Språk & stil* 1, 89–108.
- Ekerot, Lars-Johan. 1995. *Ordföljd, tempus, bestämdhet*. Gleerups.
- Engdahl, Elisabet. 1999. 'Det var det ingen som ville': om spetsställningens form, funktion och restriktioner i svenska. *Svenskans beskrivning* 23, 96–105.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garlén, Claes. 1984. *Svenskans fonologi i kontrastiv belysning*. MINS 15. (Studentlitteratur 1988).
- Hedqvist, Rolf. 1978. Om adjektivets komparation. *Svenskans beskrivning* 11. Stockholm.
- Hellberg, Staffan. 1975. Stavning som ett lingvistiskt problem. *Forskning om utbildning. Tidskrift för analys och debatt*. 1975:2:3, 6–13.
- Holm, Lisa. 1991. Satsadverbial eller sättsadverbial? *Svenskans beskrivning* 18. Lund University Press, 172–180.
- Hultman, Tor G. 1969. Skriftspråk och ortografi. *Språket i blickpunkten*. Gleerup, Lund, 132–149.
- Hultman, Tor G. 1987. Objekt som objekt. I *Grammatik på villovägar*, Esselte. 39–55.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Norstedts.
- Josefsson, Gunlög. 1997. *On the principles of word formation in Swedish*. Lund University Press, Lund.
- Josefsson, Gunlög. 2005. *Ord*. Studentlitteratur, Lund.
- Josephson, Olle. 2006. Preposition på påsken. Språkspalt i *Svenska dagbladet* 15 april 2006.
- Liljestrand, Birger. 1975. *Så bildas orden*. Studentlitteratur.
- Lindberg, Ebba. 1986. *Beskrivande svensk grammatik*. MINS, SU.
- Lundblad, Carl-Erik. 1988. *Adjektivets komparation i svenskan. En semantisk beskrivning*. Lund University Press.
- Lyngfelt, Benjamin. 2002. *Kontroll i svenskan. Den optimala tolkningen av infinitivers tankesubjekt*. Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Mellenius, Ingmarie. 1997. *The acquisition of nominal compounding in Swedish*. Lund University Press, Lund.
- Nordberg, Bengt. 1982. Vad händer med adjektivets ändelsekomparation? *Svenskans beskrivning* 13, Helsingfors.
- Norén, Kerstin. 1992. Att sätta samman eller sammansätta. Ett försök till klassificering av svenska flerledade (verb)uttryck ur lexikologisk synvinkel. *Svenskans beskrivning* 19. Lund University Press, 244–251.

- Norén, Kerstin. 1996. *Svenska partikelverbs semantik*. Acta universitatis gothoburgensis (Nordistica Gothoburgensia 17). Göteborg.
- Pelland, Charlotte. 1998. "Därför att eftersom låter bättre...". En analys av den semantiska skillnaden mellan *därför att* och *eftersom*. Proseminarieuppsats, Nordiska språk, SU.
- Platzack, Christer. 1987. Bisatser, huvudsatser och andra satser. I *Grammatik på villovägar*, Ulf Teleman (red.), 79–86. Stockholm: Svenska språknämnden.
- Riad, Tomas. 1997. Svenskt fonologikompendium. Nordiska språk, SU.
- Riad, Tomas. 1999. Allting rymts i varje frö. Om suffixet *-(i)sk*. *Språk och stil* 9, 35–70.
- Riad, Tomas. 2002. Svensk smeknamnsfonologi. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 20, 51–98.
- Riad, Tomas. 2003. Bestämhetssuffixens form och tvåstavigheten. I: Delsing, Lars-Olof, Cecilia Falk, Gunlög Josefsson & Halldór Á. Sigurðsson (red.) *Grammatik i fokus. Festskrift till Christer Platzack den 18 november 2003*, Volym 1, 145–152.
- Ström, Anna. 1996. *Eftersom och därför att*. Två kausala subjunktioner och deras semantik. Proseminarieuppsats, Nordiska språk, SU.
- Svanlund, Jan. *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series XX.
- Söderbergh, Ragnhild. 1968. *Svensk ordbildning*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 34) Läromedelsförlagen.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson (= SAG) . 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Norstedts.
- Teleman, Ulf. 1987. De svenska svordomarna och deras grammatik. *Nysvenska studier* 67, 15–87.
- Teleman, Ulf. 1987. Det är skillnad på folk och få. *Grammatik på villovägar*.
- Thorell, Olof. 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm. Esselte
- Toivonen, Ida. 2002. The Directed Motion Construction in Swedish. *Journal of Linguistics* 38, 313–345.
- Viberg, Åke. 1980. Emotiva predikat i svenskan och några andra språk. *Svenska som målspråk (SSM) Report* 7. SU.
- NN fler här

Begrepp och termer

ADJEKTIVATTRIBUT	bestämning inom nominalfrasen som är framförställd huvudordet. Ex: <i>en gul cykel, dessa snälla, små varelser.</i>
ADVERBIAL, ADVL	satsdel som modifierar hela satsen (satsadverbial) eller verbhandlingen (bl.a. rums-, tids-, sättsadverbial). Ex: <i>Han är nog sjuk, Igår gick vi till Kungsträdgården.</i>
AKRONYM	förkortning
ALLOFONER, ALLOFONI	uttalsvarianter av fonem. Ex: fonemet /t/ har en aspirerad allofon [t ^h] i [t ^h ys:k] och en oaspirerad allofon [t] i [styɡ:].
ALLOMORF	formvariant till ett morfem. Ex: morfemet -sk uppträder i två former nämligen -isk och -sk.
ANALYTISK FÖRMÅGA	förmågan att se struktur och reflektera över den.
ANIMATHET	egenskapen att vara levande.
ARGUMENT	påstående eller diskussion som anförs för att stödja en hypotes.
ATTRIBUT	bestämning till nominal som står i nominalfras. Kan kontrasteras med PREDIKATIV.
AVSEENDEADVERBIAL	typ av adverbial som liknar både SATSADVERBIAL och SÄTTSADVERBIAL. De uttrycker i vilket avseende något är giltigt eller mot vilken bakgrund något ska betraktas. Ex: <i>Målmässigt hände inte mer i den första perioden.</i>
BESTÄMD ARTIKEL	morfem som uttrycker bestämdhet. Den finns som ändelse (byxa- n , vits- en) och som fri framförställd oftast i kombination med attribut, ex: <i>det fina skärp-et, det sorgliga budskap-et.</i>
BESTÄMD FORM	böjningsform hos substantiv (myt-en, bössor-na) och adjektiv (gul-e, ful-a).
DIREKT OBJEKT	I satser med endast ett objekt kallas objektet för direkt. Ex. <i>Malin hämtade sin mössa, Vilgot ändrade hållning</i>
DISTINKTIV	betydelseskiljande egenskap som inte följer av en regel. Skillnaden mellan [t] och [t ^h] är inte distinktiv i svenskan (men väl i thailändska), men det är skillnaden mellan [t] och [d], jfr. <i>teg~deg</i> , som betyder olika saker.
DISTRIBUTION	fördelningen och placeringsmöjligheterna hos ett uttryck, en form eller ett ljud i förhållande till andra relevanta uttryck, former eller ljud. Ex. distributionen hos fonemet /h/ är 'först i betonad stavelse' (<i>häst, behöva</i> , men inte * <i>mah</i>).
DITRANSITIVT VERB	Verb som tar två objekt (indirekt och direkt)
DIVIDUATIV	substantiv som har delbara referenter såsom <i>mjölk, trä</i> och <i>kaffe</i> . Om man delar på mjölk har man fortfarande vad man kan kalla för <i>mjölk</i> i de olika delarna. De kallas även icke räknebara.
DOMÄN	Den språkliga kategori inom vilken en regel applicerar. Exempelvis kan man säga att ordet är domän för tonaccent.
ELICITERA	få fram information genom en indirekt frågemetod. Genom att ställa vissa frågor eller förelägga specifika uppgifter kan man få den person man intervjuar att uttala de ord, ljud osv. som man egentligen är intresserad av. Det fina är att man kan få relativt spontana exempel när informantens uppmärksamhet är riktad mot något annat än det man är intresserad av.

ENKELT TEMPUS ENKLIS	tempusformen består av ett enda ord. jfr SAMMANSATT TEMPUS fonologisk anslutning åt vänster av ett morfem till ett annat, t.ex. <i>Jag såg'na igår.</i>
FAKTIVT VERB	verb i styrande sats som ger underordnad sats PRESUPPONERAD betydelse, dvs betydelsen 'förutsatt sann'. Kontrasteras med ICKE- FAKTIVT VERB.
FANTASI	lämnas utan förklaring här...
FINIT	tempusböjt verb, eller sats som innehåller tempusböjt verb
FOKUSTID	den tid som HÄNDELSETID relateras till. Fokustiderna är åtminstone DÅ och NU.
FONEM	ljudtyp som kan ha betydelseskiljande funktion. Ex. ordet <i>tå</i> består av fonemen /t/ och /o/. Den betydelseskiljande funktionen framgår när vi byter ut ett fonem i taget: <i>på, gå, så</i> resp. <i>ty, tu, te</i> .
FONETISK TRANSKRIPTION	Skriftlig representation av uttal. Till detta använder man ett särskilt alfabet, t.ex. IPA (international phonetic association/alphabet)
FUNDAMENT	även kallat SATSBAS. Position i början av satsen (till vänster om TYPPLATSEN) dit något led (ofta subjektet) flyttar i mången huvudsats.
FUTURUM	framtidsbetecknande tempus, efter FOKUSTIDEN NU
FUTURUM PRETERITI	det förflutnas FUTURUM, efter FOKUSTIDEN DÅ
FÖRUTSÄGBAR	regelbunden, därför möjlig att förutsäga
GENERALISERING	mönster, sammanfattande formulering av regelbundenhet.
GENUS	lexikal egenskap som kategoriserar substantiv i olika formklasser. Svenskan har två grammatiska genus nämligen utrum (<i>n</i> -genus) och neutrum (<i>t</i> -genus).
GRAMMATIK	all språkstruktur
GRAMMATIKALITET	den språkstrukturella acceptabiliteten i all språklig struktur. Termen används vid bedömning av huruvida strukturer faller inom språkets gränser eller utom den. Ex. ^{OK} <i>fnyl</i> ok och [*] <i>nfyl</i> . (Termen omfattar <i>inte</i> språkvårdsliknande, språkpolsiära bedömningar.)
GRAMMATISK	a. som har med grammatik att göra, b. som är acceptabel för den grammatiska intuitionen (se GRAMMATIKALITET)
HOMOFONER	likaljudande men obesläktade ord. Ex: <i>tiger</i> ('grrr' resp. 'schhh')
HYPOTES	Förslag till svar på en fråga av forskningskaraktär.
HÄNDELSETID	den tid som en verbhandling utspelar sig i.
HÄVDAD	påstådd. Ex: i uttrycket <i>Han sa att han hade ont</i> är betydelsen 'har ont' hävdad. Kontrasteras ofta med PRESUPPONERAD.
ICKE-FAKTIVT VERB	verb som styr HÄVDAD bisats (snarare än PRESUPPONERAD bisats). I uttrycket <i>Jag menar att du har fel</i> är verbet <i>menar</i> icke-faktivt.
IMPERATIV	modusform som uttrycker uppmaning, befallning, order, inbjudan
INDEX, INDEXERING	tecken som används för att signalera samhörighet (t.ex. syftning) mellan två led. Ex. <i>Hon_i såg sina_i väskor försvinna</i> . Olika index kan användas för att signalera att två led inte hör ihop: <i>Hon_i såg hennes_k väskor försvinna</i> .
INDIKATIV	verbets modusform som uttrycker att tälaren menar att det som sker är ett verkligt förhållande.

INDIREKT OBJEKT	I satser med två objekt brukar det ena objektet uttrycka den referent som är mottagare (i någon mening) av den referent som uttrycks av det direkta objektet. Ex. <i>Vi gav Greta buketten</i>
INDIVIDUATIV	substantiv med odelbara referenter såsom <i>människa</i> , <i>bil</i> och <i>pekpinne</i> . Om man delar på en bil har man inte längre delar som kan kallas för <i>bil</i> (utan i bästa fall <i>bildelar</i>). De kallas även räknebara.
INFINIT VERBFORM	icke tempusböjda verbformer, exv. infinitiv (<i>tvätta</i> , <i>stjäla</i>) och supinum (<i>tvättat</i> , <i>stulit</i>).
INFORMANT	person man samlar in språkliga data från (genom intervju, elicitering, e.dy.).
KAUSAL	som har med orsak att göra
KLUSIL	konsonant som uttalas med tillslutning av luftströmmen genom munnen, t.ex. {p t k b d g} men även nasalerna {m n ŋ}.
KOMPARATION	böjningsmönster avseende gradbetydelse för huvudsakligen adjektiv, adverb och particip. Böjningen kan vara morfologisk (<i>snäll</i> , <i>snäll-are</i> , <i>snäll-ast</i>) eller PERIFRASTISK (<i>korkad</i> , <i>mer korkad</i> , <i>mest korkad</i>).
KOMPLEMENTÄR DISTRIBUTION	När två kategorier aldrig står på samma ställe, men samtidigt uttömmar möjligheterna. Detta är ofta ett argument för att det är fråga om varianter av samma kategori. Ex: NN
KOMPLEMENTÄR KVANTITET	KVANTITET vad gäller segment är komplementär i betonade stavelser, dvs. att antingen vokalen eller den direkt efterföljande konsonanten är lång
KONGRUENS	grammatiskt kontrollerad överensstämmelse mellan led. Ex. adjektiv kongruensböjs med GENUS i fraser som <i>Villa-n var fin</i> , resp <i>Hus-et var fin-t</i> .
KONJUGATION	böjningsmönster för verb.
KONJUNKTIV	modusform som uttrycker tänkt, önskad eller på annat sätt icke genomförd verbhandling.
KONKORDANS	ordlista där varje ord redovisas i sitt sammanhang. Numera alltid databaserade.
KONTINUANT	konsonant som har kontinuerlig luftström. I det här kompendiet förekommer termen i samband med processen $d > r$, där KLUSILEN d kontinuieras till r som kan betraktas som ett ”upprepat” d .
KONTRAST	skillnad (i betydelse)
KONTROLLÖREN	Den REFERENT som ett uttryckt subjekt (PRO) syftar på. Kallas ibland för tankesubjekt. Ex. <i>Olle lovade att PRO tvätta byxorna.</i> Olle är kontrollör.
KORRELAT	Ett led som ska tolkas som ihopkopplat med pronomen eller lucka. Ex. <i>Detta är byxorna som jag köpte ____ förra veckan.</i> Byxorna är korrelat till luckan i bisatsen. Jfr <i>Jag köpte byxorna förra veckan.</i> NN
KVANTITET	Längdförhållanden hos segment och stavelser (inom fonologin). Språk kan skilja på lång och kort stavelse, eller lång och kort vokal, eller lång och kort konsonant.
LEDIGT TALSPRÅK	Det språkliga läge du använder i de flesta vardagssituationer. Det är varken för högstämt eller för slangartat, således oextremt. Det

	är inte högläsning. I praktiken (i ett häfte som detta) ombeds du läsa några exempel och försöka koppla in den lediga talspråksstilen, för att få bra tillgång till en intuitiv bedömning av t.ex. grammatisk status hos ett yttrande.
METAFOR	Stilfigur där vissa ordbetydelser flyttas från ett område till ett annat. Ex. <i>kunskapens källa</i> .
MINIMALT PAR	två strukturer (ord, meningar, fraser, osv) som är lika i alla avseenden utom ett. Med minimala par illustrerar man KONTRASTER på bästa möjliga sätt. Ex. <i>sned~snöd</i> , <i>Olle stupade i säng~Olle stöp i säng</i> .
MODUS, MODAL FORM	betydelsekategori i grammatiken som uttrycker vilken inställning den talande har till verbhandlingen. De tre modusen är INDIKATIV, IMPERATIV och KONJUNKTIV
MORFEM	orddel som normalt bär en specifik betydelse. I ordet <i>godisbilar</i> finns morfemen <i>god</i> 'bra, smaklig', <i>-is</i> 'ändelse som uttrycker närhet (smekform)', <i>bil</i> 'fordon' och <i>-ar</i> 'flertal (plural)'. rotmorfem kan oftast stå ensamma (<i>god</i> , <i>bil</i>), avledningsmorfem är oftast ändelser som bildar nya ord av andra ord (<i>-is</i>), och böjningsmorfem ändrar formen av ett och samma ord (<i>-ar</i>). <i>björn</i> till skillnad från <i>en björn</i> (obestämd form) och <i>björnen</i> (bestämd form).
NAKEN FORM	
NEGERANDE	morfem som har förnekande betydelse. Ex. <i>ovanlig</i> , <i>icke-metall</i> , <i>aldrig</i>
NOMINALFRAS	syntaktisk fras med ett substantiv som huvudord. Ex. <i>Einar</i> , <i>den lilla nassegrisen</i> , <i>en röd stuga med vita knutar</i> .
NUMERUS	böjning i ental/singularis och flertal/pluralis. En del språk har också böjning i tvåtal/dualis.
OBESTÄMD ARTIKEL	<i>en</i> och <i>ett</i> i <i>en björn</i> och <i>ett lodjur</i> .
OBESTÄMD FORM	<i>en björn</i> till skillnad från <i>björn</i> (naken) och <i>björnen</i> (bestämd form).
ORDNINGSSINNE	förmågan att ordna och organisera
PARAFRASERA	formulera om som en fras. Exv. <i>skrivmaskin</i> = <i>maskin som skriver</i> , eller <i>bättre</i> = <i>mer bra</i> .
PEJORATIV	nedsättande betydelse. Ex. <i>pucko</i> , <i>dumhuvud</i>
PERFEKT	TEMPUSFORM för HÄNDELSETID relaterad till FOKUSTIDEN NU med relationen 'före NU'. Ex: <i>har tvättat</i> .
PERIFRASTISK	utförd med omskrivning. Ex: KOMPARATIONSformer som <i>mer villig</i> perifrastisk medan <i>villigare</i> är morfologisk, dvs gjord med böjning.
PERSONLIGA PRONOMEN	<i>jag</i> , <i>mig</i> , <i>du</i> , <i>dig</i> , <i>hon</i> , <i>henne</i> , <i>han</i> , <i>honom</i> , <i>vi</i> , <i>oss</i> osv. Pronomen är ord som ersätter substantiv när den eller det som substantivet syftar på redan är känt i en text.
PLATSHÅLLARE	ord som sätts in i en syntaktiskt struktur enbart för att uppfylla ett syntaktiskt krav. Sådan ord saknar egen betydelse. Ex. <i>det blåser</i> .
PLURALIS	flertal, till skillnad från SINGULARIS.
PLUSKVAMPERFEKT	TEMPUSFORM för HÄNDELSETID relaterad till FOKUSTIDEN DÅ med relationen 'före DÅ'. Ex: <i>hade tvättat</i>
POSTHÄST	Den springare som bud- och brevbäraren rider på.

PREDIKATIV	led som modifierar subjekt eller objekt, och som står utanför denna nominalfrasen (till skillnad från attribut som står i nominalfrasen).
PREFIX	bundet morfem som står som förled. Ex. betala , fördela , vanvettig
PREPOSITION	ord som <i>på, i, under, vid, efter, till</i> , osv. Prepositioner hjälper ofta till att placera en referent eller en händelse i rummet eller tiden: <i>Vincent satt på en stol; Solen kommer fram i mars.</i>
PRESENTS	TEMPUSFORMEN för HÄNDELSETIDEN 'nu'. Ex: <i>tvättar</i> .
PRESUPPONERAD	antaget, förutsatt sann. Ex. I uttrycket <i>Jag förstår att du har ont</i> förutsätts att du har ont. Kontrasteras med HÄVDAD.
PRETERITUM	TEMPUSFORMEN för HÄNDELSETIDEN 'då', dvs förfluten tid. Ex. <i>tvättade</i> .
PRO PRONOMEN	Osynligt pronomen ersättningsord, i normalfallet för ett substantiv: <i>Boken...den, Wilma...hon</i> .
PROSODI, PROSODISK	ljudstruktur som har att göra med betoning, längd, stavelsestruktur och tonaccent. Till skillnad från SEGMENTELL fonologi.
PROTOTYPISK	central representant för en kategori. En prototypisk fågel kan flyga och ser ut ungefär som en sparv eller duva (således knappast en struts). Den prototypiska betydelsen hos ett ord är dess kärna.
PSEUDOSAMORDNING	TVÅ VERB STÅR IHOP OCH SER UT ATT VARA SAMORDNADE MEN ÄR NÄRMARE KNUTNA TILL VARANDRA, T.EX. STÅ OCH HÄNGA, GÅ OCH BADA.
REFERENT	Den enhet eller föreställning som en nominalfras syftar på. Ex. <i>Statsministern snubblade</i> . Referenten är t.ex. Göran Persson eller Fredrik Reinfeldt.
REFERENTIELL REFLEXIVA PRONOMEN	<i>sig, sin, sig själv</i> m.fl. Pronomen är ord som ersätter substantiv när den eller det som substantivet syftar på (REFERENTEN) redan är känt i en text.
RELEVANT SAMMANSATT TEMPUS	väl anpassad till det som är förhanden tempusformer som består av hjälpverb och huvudverb, PERFEKT (<i>har...tvättat</i>) och PLUSKVAMPERFEKT (<i>hade...spelat</i>). Till skillnad från ENKLA TEMPUS som PRESENS (<i>tvättar</i>) och PRETERITUM (<i>spelade</i>).
SAMMANSÄTTNING	ord bildat av minst två rotmorfem, t.ex. <i>torrjäst, smygfilma, vinterväglag</i> .
SATSADVERBIAL	adverbial på satsadverbialsplatsen, i typfallet med påverkan på hela satsen.
SEGMENT	fonetisk term för ljudtyp, vokal eller konsonant
SEMANTIK, SEMANTISK	betydelse, betydelselära
SINGULARIS	ental, till skillnad från PLURALIS.
SONORITET	ljudstyrka
SONORITETSPRINCIPEN	det mest sonora ljudet i en sekvens bildar stavelsekärna.
SPRÅKLIG INTUITION	den intuitiva förmågan att känna igen strukturer som hör till språket och strukturer som inte gör det. Förmågan att bedöma grammatikalitet.

STAVELSEINDELNINGSPRINCIPEN	Stavelser inleds med konsonant när en sådan finns tillgänglig.
STAVELSEKÄRNA	det mest ljudstarka elementet i en stavelse, i svenska så gott som alltid en vokal.
SUBJUNKTION	bisatsinledare
SYNTAX	språklig struktur som beskriver meningar, satser och fraser.
SÄTTSADVERBIAL	övrigt adverbial som betecknar sätt på vilket någon verbbetydelse sker eller utförs. Ex: <i>vi tvättade strumporna med omsorg.</i>
TALARTID	den tid i vilken yttrandet görs, alltid NU
TEMPUS	tidsbetecknande verbform
TOPIKALISERING	Förflyttning av satsled till början av satsen.
TYNGDLAGEN	tendensen för tunga led att hamna i slutet i satsen (och för lätta att åka åt vänster).
TYST KUNSKAP	sånt vi kan (t.ex. om språket) men inte är (fullt) medvetna om. Basen för den språkliga intuitionen, kunde man säga.
UTBRYTNING	typ av omskrivning av en sats där ett led framhävs syntaktiskt och modifieras av en efterställd relativsats. Ex. <i>Björn köpte skor i morse</i> → <i>Det var skor, som Björn köpte i morse.</i>
VALENS	de krav ett verb har på nominalfraser och semantiska roller. En del verb kräver t.ex. två NP, andra bara en, åter andra två NP och en PP.
VOKALVÄXLING	Vokalväxling äger ofta rum inom ett PARADIGM. Typexemplet är starka verb som böjs bland annat genom växling av rotvokalen: <i>springa, sprang, sprungit</i> . Även avledning kan ske genom vokalväxling: <i>brinna; brand, ta; täkt</i> . En annan term för detta fenomen är AVLJUD.
VVV	V ilket led har flyttat V arifrån och V art. Detta är tumregeln för markering av index i satser där något led har flyttat från sin grundposition.
< >	vinkelparenteser indikerar att det är en ortografisk form
[]	hakparenteser indikerar att det är en uttalsform, en fonetisk form. Dessa parenteser använder jag också i syntaxdelen för att markera och sammanfatta hela bisatser eller andra långa led.
/ /	snedstreck betyder underliggande, fonologisk form. Ljuden som här representeras är fonem, ljudtyper.

Bilagor

Satsschema

Nominalfrasschema

Regler för satsschemat samlade

Satsschema

Fundament / satsbas (subjekt, advl)	Typplats (finit V, bis.inl)	Subjekt S	Satsadvl SA	Finit verb FV	Infinit verb IV	partikel advl Prt	Objekt, eg. subj, predikat iv PEO	Övrigt advl ÖA
Z								

Nominalfrasschema

[illegible]

Regler för satsschemat samlade

- Regel 1:** Orden/leden ska stå i samma ordning som man uttalar dem.
- Regel 2:** Man får inte sätta vilket ord/led som helst på vilken plats som helst.
- Regel 3:** Man får inte sätta två olika led på samma plats samtidigt.
- Regel 4:** Typplatsen får inte vara tom.
- Regel 5:** Varje rad i satsschemat kan analysera en (1) sats.
- Regel 6:** Satsschemat används för att analysera finita satser.
- Regel 7:** Markera alltid flyttning med pil och index ($\leftarrow i$) så håller du reda på **V**ilket led som flyttat **V**arifrån och **V**art (**VVV**).
- Regel 8:** Formella kriterier är viktigare än betydelsemässiga kriterier vid analys med satsschema.
- Regel 9:** De flesta flyttningar går åt vänster i satsschemat.
-
- Tips 1:** Arbeta utifrån dina styrkor. Börja med att identifiera och placera de led du känner dig säkrast på, så minskar placeringsalternativen för de återstående leden.
- Tips 2:** Partiklar får karakteristisk huvudbetoning vid uttal.
- Tips 3:** Eftersträva naturlighet genom att uttala meningar högt och med naturligt tonfall. På samma sätt kan man pröva om en given mening är grammatisk eller inte.
-
- Test 1:** För att skilja SA från ÖA ska du skriva om verbet från enkelt tempus (presens, preteritum) till sammansatt tempus (perfekt, pluskvamperfekt).
- Test 2:** För att ta reda på vem som är subjekt respektive objekt kan du sätta in ett adverbial på SA (lämpligast negationen *inte*).

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2005)

CONSONANTS (PULMONIC)

© 2005 IPA

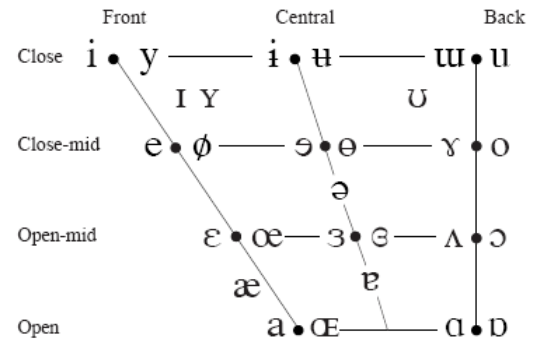
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap		ⱱ		ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks	Voiced implosives	Ejectives
◌ ɸ Bilabial	ɓ Bilabial	ʼ Examples:
◌ ɗ Dental	ɗ Dental/alveolar	ɓ' Bilabial
◌ ɗ̥ (Post)alveolar	ɗ̥ Palatal	ɗ' Dental/alveolar
◌ ɗ̥ Palatoalveolar	ɗ̥ Velar	ɗ̥' Velar
◌ ɗ̥ Alveolar lateral	ɗ̥ Uvular	ɗ̥' Alveolar fricative

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

OTHER SYMBOLS

ɱ Voiceless labial-velar fricative	ɕ ʑ Alveolo-palatal fricatives
ɰ Voiced labial-velar approximant	ɭ Voiced alveolar lateral flap
ɰ Voiced labial-palatal approximant	ɰ Simultaneous ʃ and x
ɸ Voiceless epiglottal fricative	
ɸ Voiced epiglottal fricative	Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary.
ɸ Epiglottal plosive	

kp ts

DIACRITICS Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. ɲ̥

◌ Voiceless	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Breathy voiced	◌ ɲ̤ ɲ̤	◌ Dental	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Voiced	◌ ɲ̤ ɲ̤	◌ Creaky voiced	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Apical	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Aspirated	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Linguolabial	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Laminal	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ More rounded	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Labialized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Nasalized	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Less rounded	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Palatalized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Nasal release	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Advanced	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Velarized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Lateral release	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Retracted	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Pharyngealized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ No audible release	◌ ɲ̥ ɲ̥
◌ Centralized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Velarized or pharyngealized	◌ ɲ̥ ɲ̥		
◌ Mid-centralized	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Raised	◌ ɲ̥ ɲ̥ (ɲ̥ = voiced alveolar fricative)		
◌ Syllabic	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Lowered	◌ ɲ̥ ɲ̥ (ɲ̥ = voiced bilabial approximant)		
◌ Non-syllabic	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Advanced Tongue Root	◌ ɲ̥ ɲ̥		
◌ Rhoticity	◌ ɲ̥ ɲ̥	◌ Retracted Tongue Root	◌ ɲ̥ ɲ̥		

SUPRASEGMENTALS

ˈ	Primary stress
ˌ	Secondary stress
ː	Long
ˑ	Half-long
◌̥	Extra-short
◌̥	Minor (foot) group
◌̥	Major (intonation) group
◌̥	Syllable break
◌̥	Linking (absence of a break)

TONES AND WORD ACCENTS LEVEL

˥ or ˧	Extra high	˥ or ˧	Rising
˥	High	˥	Falling
˥̥	Mid	˥̥	High rising
˥̥	Low	˥̥	Low rising
˥̥	Extra low	˥̥	Rising-falling
˩	Downstep	˩	Global rise
˨	Upstep	˨	Global fall

Tabellen är skapad av International Phonetic Association.